

Hugh Thomas

Spanska inbördeskriget

(i utdrag)

Engelska originalet: *The Spanish Civil War* (1977).

Svensk utgåva 1978. Översättning av Olof Hoffsten.

De återgivna avsnitten handlar om krigets förhistoria, fram till försommaren 1936 (kapitel 2-12).

Innehåll

Inledning.....	1
I. Krigets förhistoria	2
2. Det enväldiga kungadömet sammanbrott – restaurationen och förmyndarregeringen – den ”tragiska veckan” i Barcelona – Marocko – den parlamentariska regimen misslyckande – Primo de Riveras diktatur – hans fall – monarkins slut.....	2
3. Den andra republikens ankomst – Alcalá Zamora – radikalerna – republikanerna – Azaña – Fria undervisningsinstitutet – de spanska socialisterna – den katalanska frågan – kardinal Segura.....	12
4. Kyrkan i Spanien år 1931 – dess roll i Spaniens historia – kyrkan och skolundervisningen – relationer till Vatikanen – El Debate	20
5. Upploppen i maj 1931 – brännandet av kyrkorna – monarkisternas sammansvärjningar – den spanska anarkismens särprägel.....	24
6. Anarkistiska strejker — den republikanska författningen — Castilblanco — jordreformslagen — det spanska jordbrukets tillstånd.....	32
7. Den katalanska författningen — baskerna — armén — nya sammansvärjningar — general Sanjurjos uppror	40
8. Casas Viejas — Azañas regerings nedgång och fall — valen i november 1933 — Gil Robles och CEDA — José Antonio Primo de Rivera och Falangens uppkomst — den spanska kommunismens begynnelsestadium	48
9. Lerroux vid makten — den stora strejken i Zaragoza — monarkisterna i Rom — regeringen Samper — Ley de cultivos — de baskiska rådsherrarna — CEDA går med i regeringen — oktoberrevolutionen i Madrid, Barcelona och Asturien — Francos personlighet.....	59
10. Följderna av händelserna i Asturien — Lerroux' försök att finna medelvägen — Straperlo — republiken i en återvändsgränd — valen den 16 februari 1936.....	69
11. Franco med Portela Valladares — fängelserna öppnade — Azaña åter till makten — Falangens mord — Largo Caballero som ”den spanske Lenin” — Calvo Sotelos framträdande — Mola i Pamplona — gräl inom vänstern — Alcalá Zamora avsatt — Azaña president — José Antonio med i sammansvärjningen	76
12. Ekonomin under republiken — det förflutnas revolution och katastrofen som närmade sig	89

Inledning

Om det spanska inbördeskriget finns det en hel del publicerat på svenska. Fast när det gäller inbördeskrigets *förhistoria* är det betydligt sämre. En bok som Beevors *Spanska inbördeskriget* (Historiska media, 2006) är t ex mycket kortfattad och ytlig när det gäller bakgrundshistorien. Detta är mindre bra, eftersom inbördeskriget givetvis inte ramlade ner från himlen, utan hade sina rötter i förhistorien, i Spaniens ekonomiska, sociala och politiska historia.

På engelska finns utomordentliga arbeten om denna förhistoria – bland dessa bör Gerald Brenans pionjärverk *The Spanish Labyrinth* (Cambridge University Press 1969) ha ett hedersomnämmande. Brenans bok (som skrevs under inbördeskriget) behandlar historien mellan 1874 och 1936, dvs fram till inbördeskrigets utbrott: Den ekonomiska utvecklingen (industri, jordbruk, hantverk), de regionala skillnaderna, de sociala motsättningarna, monarkins, kyrkans och krigsmaktens roll, de anarkistiska rörelserna, de politiska partierna, uppror, strejker, terrorism osv osv – allt sätts in i ett sammanhang som gör den historiska utvecklingen begriplig. För den som läser engelska rekommenderas därför Brenans bok varmt.

Vad kan man då göra om man vill ha litteratur på svenska om bakgrundshistorien? Jo, man får försöka plocka ihop lite bitar här och där.

Hugh Thomas standardverk *Spanska inbördeskriget* (tredje upplagan, Rabén & Sjögren 1977) behandlar ganska utförligt den politiska utvecklingen och ger även inblickar i kyrkans och arméns roll m m. Därför är dessa avsnitt i Thomas' bok läsvärda, i synnerhet som ett komplement till t ex Beevors bok. Den är dock sämre när det gäller den ekonomiska utvecklingen, arbetarrörelsen m m, varför den behöver kompletteras i dessa avseenden.¹

Nedan följer bokavsnitten 2-12, med rubriken ”Krigets förhistoria”. De behandlar tiden fram till omedelbart innan inbördeskriget bröt ut.

Martin Fahlgren (27 juli 2021)

¹ Se t ex katalanen Pelai Pagès' arbete *Katalonien i krig och revolution, 1936-1939* (kommer att publiceras senare), liksom [Syndikalismen vid makten](#) av César M Lorenzo (utifrån en anarkosyndikalistisk utgångspunkt).

I. Krigets förhistoria

Spaniens regioner och provinser

2. Det enväldiga kungadömet sammanbrott – restaurationen och förmyndarregeringen – den "tragiska veckan" i Barcelona – Marocko – den parlamentariska regimens misslyckande – Primo de Riveras diktatur – hans fall – monarkins slut

Denna debatt i cortes utgjorde kulmen på de många passionerade tvister rörande hur Spanien skulle styras, som hade fortgått alltsedan år 1808. Det året kapitulerade den kraftlösa monarkin feget för Napoleon. Engelsmännen under hertigen av Wellington hjälpte det spanska folket att fördriva fransmännen under det därpå följande självständighetskriget. Bourbonerna hämtades tillbaka, representerade av den avskryvade Ferdinand VII. Men monarkin var inte längre okränkbar. Under närmare tre århundraden före 1808 hade Spanien varit det fredligaste och mest ostörda av Europas länder. Alltifrån den tiden skulle det bli ett av de oroligaste.

Det följande halvseklets politiska historia kännetecknades av en kamp om författningen. De kämpande var kyrkan och armén, de två spanska institutioner som hade överlevt med ära efter självständighetskriget. Den förra var konservativ, den senare genompyrd av fritänkande frimurarloger. I början av detta upprörda halvsekel gjorde de spanska kolonierna i Mellan- och Sydamerika revolt och blev oberoende, och alltigenom gränsade denna kamp till öppet krig.

År 1820 påtvingade liberala officerare kung Ferdinand en författning, och han hämtade år 1823 in en fransk armé, "Den helige Ludvigs hundratusen söner", för att göra sig kvitt den. Tvisten blev år 1834 till det första karlistkriget när kyrkan, och förespråkarna för regionala rättigheter i norr, slöt sig till Don Carlos' sak, den döde Ferdinands bror. Don Carlos gjorde anspråk på tronen i stället för den minderåriga brorsdottern Isabella II, Ferdinands dotter. Isabella stöddes av liberalerna och armén, som båda företrädde Kastiliens krav på att behärska halvön. Detta religions- och tronföljdskrig slutade år 1839, när liberalerna segrade, men freden blev en kompromiss mellan arméerna på ömse sidor. Karlistiska officerare tilläts

exempelvis att ingå i den reguljära spanska armén. Delvis till följd härav (och delvis därför att konfiskationen av kyrkans jordegendomar år 1837 hade minskat denna institutions inflytande) tog tvisten mellan liberaler och klerikala konservativa hädanefter formen av en rad revolter (*pronunciamientos*), av den ene generalen efter den andre.

Denna märkliga era nådde sitt slut 1868, när drottning Isabella, som var nymfoman, själv fördrevs av den störste bland Spaniens liberala generaler, Prim. Om anledningen till hennes avgång var hennes överdrivna förlitande på fader Claret, hennes biktfar, var den verkliga orsaken en revolt mot det slags styrelse, som Isabella och hennes "underverkens hov" förstrött hade lett. De följande sju åren var förvirrade. En bror till den italienske kungen, hertigen av Aosta, hämtades till Spanien såsom kung Amadeo I. Det försöket till borgerlig monarki kunde inte tygla det våld som på nytt uppstod mellan liberaler och konservativa, som ånyo gripit till vapen. Amadeo abdikerade. Den första spanska republiken proklamerades. Den republiken avsågs till en början att bli federal, där provinserna skulle ha betydande egna rättigheter. Men de intellektuella som planerade detta hade inte makt nog att garantera överlevandet av någon som helst central myndighet. I norr reste sig karlisterna på nytt, under en sonson till den gamle tronpretendenten, och understöddes allmänt av kyrkan överallt på halvön. I söder och sydost förklarade sig många kuststäder vara självständiga kanton. Än en gång grep armén till slut makten. Medan generalerna återställde ordningen beslöt de att det inte fanns något annat alternativ än att hämta hem drottning Isabellas son, då kadett vid Sandhurst i England, såsom kung Alfonso XII.

En författning promulgerades år 1876. Tack vare gynnsamma europeiska handelsvillkor blomstrade Spanien på 1880-talet. Allmän manlig rösträtt infördes formellt. Men valresultaten förfalskades av en informell överenskommelse, *turno pacífico*, mellan de båda främsta partierna, genomförd under förmedling av inrikesministeriet och lokala politiska pampar, *caciques*. Spaniens folk kom att betrakta det parlamentariska systemet, en medveten efterhärming av engelsk praxis, som ett sätt att utestänga det från politiken. Alfonso XII hade under tiden dött år 1885, vid tjuogoåttå års ålder, och efterlämnade en postumt född son, Alfonso XIII, för vilken modern, Maria Cristina, regerade som riksföreståndarinna till 1902. Det var under denna period som inbördeskrigets alla huvudfigurer var födda. En man som år 1936 var sjuttio år kan ha kommit ihåg karlistkrigen på 70-talet. En åttioåring kan ha deltagit i dem.

Författningens "fromma bedrägeri" var en av anledningarna till spridningen av revolutionära tankegångar inom hela arbetarklassen. Vid tiden för första världskriget fanns det i Spanien två allmänna fackföreningar. Den första, CNT, var påverkad av Bakunins anarkistiska idéer. Den andra, UGT, var marxistisk, dock mera reformistisk än revolutionär. Socialisterna i UGT samarbetade med det politiska systemet så till vida som de ställde upp i val till cortes, och i städerna, där den manipulering med rösterna som *caciques* ägnade sig åt blev allt svårare, lyckades de också bli valda. Men anarkisterna betraktade författningen såsom oren; och det våld, de mord och de blyxtstrejker som periodiskt tillgreps av de anarkistiska kämparna skapade osäkerhet i regeringarna. Båda dessa arbetarklassrörelser önskade pånyttföda Spanien genom utbildning, en högre offentlig moral, pacifism och antiklerikalism lika mycket som genom politiken.

Två andra problem orsakade emellertid sammanbrottet för den författning som hade skapats vid restaurationen. Det första gällde Katalonien. Många katalaner strävade efter ett erkännande av deras speciella karaktär, i motsats till återstoden av Spanien. Katalonien hade efter Spaniens enande fortsatt att leva som en egen region och att vända sig till sin egen huvudstad Barcelona, aldrig till Madrid. Den "katalanska frågan" blev brännande på grund av den industriella utvecklingen i denna storstad under 1800-talet. Irritationen över Madrid-regeringens inkompetens drev de nyrika i Barcelona till katalansk nationalism i slutet av

århundradet. Detta jämte arbetarnas anarkistiska tro, den omfattande analfabetismen och den demagogiska atmosfär som inskräptes av ett centralistiskt, opportunistiskt men våldsamt parti, radikalerna, gjorde Barcelona (vars befolkning ökade snabbt) vid sekelskiftet till den oroligaste staden i Europa: "bombernas stad". Den stora strejken i Barcelona 1902 och den i Bilbao 1903 var stora strider, i vilka allas nerver var på helspänn. Den rikt utsirade arkitekturen, som gillades av den välmående bourgeoisien, utgjorde den påkostade fondkulissen till en tilltagande mängd anarkistiska brott. "I Barcelona behöver en revolution inte förberedas", skrev den civile guvernören Angel Ossorio y Gallardo, "eftersom den alltid är förberedd." Under tiden började katalanska strävanden ge eko i de lugnare baskiska provinserna, där en likaledes självtillräcklig bourgeoisie höll på att bli rik på järn, bankväsen och handel.

Regimens tredje kris härrörde från kolonialkrigen, först på Cuba, sedan i Marocko. Det kubanska kriget 1895 förvandlades till ett spansk-amerikanskt krig 1898; allt förlorades, utom äran. Nederlaget förvärrade det katalanska problemet, eftersom Cuba hade varit den bästa marknaden för katalanska textilprodukter. Förlusten av Cuba fick också psykologisk betydelse, då många katalanska förmögenheter hade grundats på kubansk handel. Därtill kom att förlusten av det sista spåret av ett imperium gav upphov till en kris i hemlandet. Det förstärkte gamla missnöjesanledningar, gav bränsle till nya. Nederlagets år, 1898, var sålunda en vändpunkt: spanjorerna tvingades att betrakta sitt land som fattigt, med få resurser.

Marocko erbjöd emellertid nya utsikter till ett imperium. Men det orsakade också nya oroligheter. Spanien hade i flera hundra år ägt de två nordliga marockanska hamnstäderna Melilla och Ceuta. Landet hade försökt utsträcka sitt välde där på 1860-talet, och det hade förekommit ytterligare strider i närheten av Melilla på 1890-talet. Spanien var begripligt nog ovilligt att tillåta någon annan europeisk makt att etablera sig på den nordafrikanska kusten mitt emot moderlandet. År 1904 delade Frankrike och Spanien, till följd av den *entente cordiale* som ingåtts mellan England och Frankrike, Marocko i intressezoner, varvid Spanien tog den mindre, norra delen. Marocko var då efterblivet, laglöst och moget för europeiskt intresse, om också inte investeringar, fastän stammarna i båda zonerna formellt var lojala mot en sultan i Fes. Det spanska folkets stora flertal var illa underrättat och kanske lika kritiskt mot dessa egenmäktiga åtgärder som den oföretagsamme sultanen; ingendera konsulterades. Men ekonomiska intressen följde flaggan: järngruvorna i Marocko var rikt givande. En gradvis skeende utvidgning av den spanska handeln följde, delvis en återspeglning av ett likartat franskt handlande. (Om Spanien inte hade visat något intresse, skulle Frankrike ha tagit hand om hela Marocko.) Ett spanskt koloniseringsbolag bildades och köpte upp jord i de långsamt framryckande truppersnas kölvatten. Men så hejdades framryckningarna. Marockanska stammedlemmar slöt leden, en rad motgångar tvingade armén att begära förstärkningar. År 1909 förekom allvarliga nederlag, och i september det året hade den spanska armén 40 000 man i Marocko. Men den var då engagerad i ett imperialistiskt äventyr, vars enda slut kunde bli erövringen av norra Marocko, till ett pris som landet inte hade råd att betala.

Det uppstod redan 1909 fruktansvärda återverkningar i hemlandet, när Antonio Mauras regering kallade in 850 reservister, några från Katalonien, alla från nordöstra Spanien. När männen motvilligt gick till sina fartyg i Barcelonas hamn utlöstes en storstrejk som protest. En veckas upplopp följde, *semana trágica*, den tragiska veckan i Barcelona. Radikaler, socialister och anarkister samarbetade i organisationen av strejken, radikalerna eggade till brännande av kyrkor. Många människor hoppades att en hela landet omfattande revolution skulle bli följden. Men i avsaknad av verklig politisk ledning slösade upprorsmännen bort sina krafter på meningslös förstörelse. Medan radikala ledare tvekade skrämde radikala kvinnor, kontorister, förbrytare, pojkar och prostituerade nunnor ut ur klostren, brände upp deras ägodelar, dödade deras husdjur och grävde upp lik. En ståtlig kolbärare dansade med ett uppgrävt lik utanför den rike markisen de Comillas' hus, "förtjust över att vara till nytta som

revolutionär”. Till slut återtog armén kontrollen. Omkring 120 personer dödades, men bland dem endast tre präster. Upprorsmännen hade velat krossa ”egendom och illusioner”, inte liv. Cirka femtio kyrkor eller andra religiösa byggnader brändes ner.

Katastrofen var en chock, som tycktes visa vilken våldsamt nation som fanns under det konstitutionella väldets yta. Myndigheterna oroades mindre av radikalernas eller anarkisternas revolutionära förväntningar än av den uppenbart meningslösa förstörelse som folkmassorna vållade, när deras blod väl råkat i svallning. Den tragiska veckan var ett bakslag för tanken att en parlamentarisk demokrati så småningom skulle kunna skapas: om folkmassorna var sådana som de tedde sig år 1909, tänkte dåtidens politiska skikt, skulle verklig demokrati resultera i undergång. Hädanefter undvek politikerna allmänna val, om de kunde, och försökte arrangera koalitioner av grupper av parlamentariker som redan fanns i den lagstiftande församlingen. De internationella demonstrationerna av vämjelse inför avrättandet av den anarkistiske skolläraren Ferrer, anklagad för att ha varit den främste organisatören av upploppen, fick också en motsatt verkan: de högre samhällsklasserna såg i de protesterna de hycklande, hysteriska och okunniga reaktionerna hos en mystisk koalition av beskäftiga människor utomlands och frimurare, som skulle bli sorgligt beryktade såsom ”anti-Spanien”.

Premiärministern, Maura, som till följd av internationella klagomål avskedades av kungen och övergavs av många inflytelserika konservativa, trodde att denna ”kapitulation i cortes” efter ”segern på gatorna” utdömde regimen, eftersom man hade sett den ge efter för oreda, propaganda och illvilja. Därefter följde det konservativa partiet, som hade hållit ihop sedan 1870-talet, liberalerna i upplösning. Maura gav sig ut i politikens kulisser, som samlande namn för en rörelse bland unga män som var förbittrade på parlamentarismen och angelägna om en pånyttfödelse, men som inte kunde samla en majoritet för en regering. I denna *maurismo* kunde man se ursprunget till fascismen – påtaglig också i andra länder före år 1914 (med Déroulède och Maurras i Frankrike, d’Annunzio i Italien, och även Ulster Volunteers). Maura utlovade en ”revolution uppifrån”. De spydiga sade att han blott och bart önskade en ”revolution utan revolution”.

Krigen i Marocko fortsatte, men utan framgång. Tanger, norra Marockos bästa hamn, uteslöts ur det spanska protektoratet 1912, som en internationell stad, och stammarna vägrade att godta den spanska ”civiliserande” närvaron. Människor, pengar, livsmedel och känslor östes alltjämt in i landet, av ett Spanien som bara hade råd med de förstnämnda. Stammarnas folk hade aldrig lytt under sultanen; endast Spanien skänkte dem enighet. När Spanien sökte skapa ett imperium bidrog man följaktligen till att ge nutida marockansk nationalism nytt liv.

De tre huvudproblemen i det moderna Spanien (oroligheterna inom arbetarklassen, den regionala frågan samt kolonialkrigen) kullkastade till slut restaurationsöverenskommelsen. Måhända var under alla omständigheter den politiska byggnaden alltför bräcklig för att någon längre tid kunna överleva den begåvade konservative historiker, Cánovas, som var dess främste arkitekt, och Sagasta, den ”gamle herden”, hans liberale motståndare. Personligheter betyder lika mycket i nutida politik som de gjorde under kungarnas epok. Cánovas mördades, Sagasta dog. Maura misslyckades såsom tänkbar efterträdare till Cánovas lika mycket på grund av styrkan i hans personlighet som av svagheten i hans program. Sagastas slutliga efterträdare, José Canalejas, var visserligen journalist, vältalare och en reformator av förnämligt slag. Hans regering mellan 1910 och 1912 verkade att vara en tid av kamp mot den klerikala kontrollen över utbildningen och ordnarnas frihet att organisera skolor utan statlig inspektion. I själva verket reviderade Canalejas skattesystemet till förmån för de fattiga, han löste tillfälligt den katalanska frågan genom att bevilja *mancomunidad* (begränsad självstyrelse) och ingick en kompromiss med kyrkan i *ley de candado* (hänglåslagen), som inskränkte tillväxten av religiösa ordnar, om de ej ägde regeringens tillstånd. Canalejas avskaffade också det system, varigenom de rika kunde köpa sig fria från militärtjänst. Med rätta kunde en

engelsk historiker, Raymond Carr, hylla honom som ”den ende liberal som fick något utträttat”. Hans efterföljare som liberala ledare (greve de Romanones, García Prieto, Santiago Alba) ägde varken Canalejas’ energi eller hans begåvning.

Första världskriget kom förnyelseproblemen i Spanien att nå en höjdpunkt. Kriget gynnade alla neutrala nationer, och i Spanien gav det upphov till stor rikedom, som stod i motsats mot mycken kvarlevande fattigdom. Baskiska fartyg, katalanska textilvaror, kol, zink och koppar från Asturien, alla nådde höga priser. Den åtföljande inflationen blev kännbar i första hand för arbetarklassen, trots att lönerna gick upp och, inom vissa arbeten, överträffade priserna. Våldiga skaror av arbetare liksom sögs in till Barcelona på tåget från Murcia och Almería, något som blev känt under namnet *transmiseriano*. Atmosfären var förvirrad av sterila argument rörande vilken sida Spanien skulle stödja i kriget. (Vänstern var huvudsakligen pro-allierad, högern huvudsakligen pro-tysk. Det gjorde att kungen kunde säga, att endast han och ”paket” hoppades att England skulle segra.) Under tiden blundade greve de Romanones’ regering (han hyste själv sympatier för de allierade) för de terroristernas verksamhet som betalades av tyska agenter och som angrep pro-allierade industrier. Romanones avgick till slut själv på frågan om tyska ubåtar skulle tillåtas utnyttja spanska baser för utrustning i slaget om Atlanten.

Armén gjorde nu på nytt sitt intåg i politiken. Situationen hade komplicerats av tillkomsten av så kallade *juntas de defensa*, yrkesmässiga sammanslutningar av yngre infanteriofficerare som protesterade mot den låga lön, som i likhet med jordbruksarbetarnas, inte hade hållit jämna steg med inflationen. Juntas ogillade också befordran genom ”förtjänster i strid” (*méritos de guerra*) eller den kungliga ynnest som åtnjöts av de officerare som kämpade i Marocko. Juntas grundades i Barcelona och spreds över hela Spanien. I maj 1917 arresterades deras ledare överste Benito Márquez, en dum, döv officer, för insubordination, jämte några av hans kolleger. Andra *junteros* begärde att likaledes bli arresterade. Kungen garanterade att samtliga släpptes fria, och regeringen föll. Alla politiker upprördes över denna nya kapitulation. Men pressen uppskattade juntas och gav oklok publicitet åt föreställningen att de skulle kunna ta första steget till en hela nationen omfattande nydaningsrörelse. Cambó, finansmannen som var den katalanska borgerliga rörelsens ledare, alltså *lliga regionalista* (grundad 1901), tänkte också så.

Under tiden gav i södra Spanien den berusande nyheten om ryska revolutionen upphov till allmänna oroligheter, bland dem strejker, ockupation av jord och hotelser mot landsbygdens vaktmanskap. De handlingarna leddes huvudsakligen av anarkisterna, medan i Barcelona de anarkistiska fackföreningarna trodde att krisen gav dem ett enastående tillfälle.

Ställd inför denna utmaning från många håll upphävde en ny regering, under ledning av en konventionell konservativ, Eduardo Dato, författningsenliga säkerhetsbestämmelser och upplöste cortes. De mera progressiva politikerna svarade ursinniga med att sammankalla en alternativ ”församling” av katalanska nationalisterna, som träffades i Barcelona för att ”förnya” den spanska författningen. Regeringen förklarade detta upproriskt och införde censur. ”Församlingsrörelsen” kunde ha nått långt, om det inte hade varit för vänsterns obetänksamma beteende. Socialisterna, som smittats av stämningen inom rörelsen, hade 1916 övergivit sin försiktiga reformism och förberedde en storstrejk som syftade till revolution. Deras program träffade anstalter för monarkins avskaffande, sju timmars arbetsdag, avskaffandet av armén och dess ersättande med en milis, skilsmässa mellan kyrkan och staten, förstatligande av jorden, stängning av klostren och, viktigt år 1917, ingen krigsförklaring utan föregående folkomröstning.

Dato intog en fast hållning. Han betecknade först en järnvägsstrejk som ett hot mot staten och behandlade den i enlighet därmed (regeringen hade uppmanat järnvägsbolagen att uppträda bestämt). Regeringen utnyttjade vetskapen om att *junteros* också faktiskt motsatte sig varje

förändring av samhällsordningen, och att den katalanska progressiva bourgeoisien, hur rå och grym den än var, önskade allt annat än en revolution, och mötte storstrejken med armén.

Socialisterna trodde att de för en gångs skull hade åstadkommit en tillfredsställande allians med anarkisterna, liksom med några politiker tillhörande centern, de reformistiska republikanerna. Men deras taktik hade inte varit väl samordnad, och strejken misslyckades. Armén ledde de därpå följande repressalierna, och *junteros* slog dövörat till för socialisternas vädjan. Sjuttio personer dödades (huvudsakligen i Barcelona, medan de slogs för att hålla spår-vagnarna i gång, eller för att stoppa dem), och den katalanska *lliga*, skakad av den revolution den delvis burit ansvaret för, gick med på att delta i en koalitionsregering ledd av Maura, som köpte sig fri från *junteros* med hjälp av befordringar. Den inofficiella parlamentariska församlingen sammanträdde faktiskt på nytt, i Madrid, men stämningen var försiktig: den krävde att en konstituerande cortes skulle omarbete författningen och hördes sedan inte mera av. Cambó satt nu i regeringen som utvecklingsminister. Det var hans stora chans, och han visade sig nu vara en lika duglig planerare som han hade varit när det gällt att förtjäna pengar. Men regeringen ägde inte bestånd. Inte heller gjorde någon annan det. Under närmare fem år misslyckades en rad konservativa regeringar till och med i fråga om att klara upp gräl inom det konservativa partiet. De var ur stånd att handskas med följderna av en ekonomisk lågkonjunktur efter kriget, åtföljd av fortlöpande motgångar i Marocko och arbetarklassens våldshandlingar såväl i Andalusien som i Barcelona. Det märkliga är inte att författningen till slut sattes ur spel, utan att den klarade sig så länge som den gjorde, i ett land där militär intervention hade förekommit så ofta under det föregående seklet. Måhända ägde den faktiskt inte bestånd efter år 1917: en demokrati kan knappast existera, om flera provinser avhålls från revolution enbart av *guardia civils* brutalitet, och de största industristäderna räddas undan inbördeskrig av motterrorism bekostad av industrimagnaterna, en terrorism som polisen blundar för.

Utän tvivel bar den ekonomiska världssituationen delvis skulden. Under kriget hade spanska arbetsgivare utvidgat sina företag, men de måste nu krympa dem. De ville bekämpa arbetarrörelsen nu, eftersom det fanns en uppsjö av arbetare. Under kriget hade det rått brist på arbetskraft. Men under sammandrabbningen mellan arbetarna och kapitalet, mellan 1917 och 1923, kunde man se ett klasskrig som ofta närmade sig öppen strid och som gällde också andra än ekonomiska frågor: arbetsgivarna trodde sig vara hotade av bankrutt, om inte formligen av revolution, anarkisterna trodde sig vara nära tusenårsriket. Då de lokala militära myndigheterna, vilka centralregeringens åsikter än var, i allmänhet höll med arbetsgivarna och ofta arresterade strejkande, antog konflikten en allt mera våldsam karaktär. General Martinez Anido (tidigare känd som blodtörstig guvernör i Melilla) förde ett ökänt skoningslöst regemente som civil guvernör i Barcelona från 1920 till 1922. Det var en typ av förtryck som inte på flera generationer hade bevittnats i Spanien. Han understödde *sindicatos libres*, de fria fackföreningar som mer och mer verkade vara arbetsgivarnas föreningar av strejkbrytare, fastän de fick ett visst aktningvärt stöd av katolska sociala reformivrare. Gangsters infiltrerade dem, och terrorismen blomstrade bland anarkisterna. I andra delar av Spanien förekom liknande tragiska händelser: i Andalusien övertog anarkistiska kommittéer kommunalstyrelser, jordägare gav sig i väg, man uppnådde att få högre löner, men till slut besegrade armén de strejkande. I Madrid, där det år 1921 också kom till allvarliga strejker, bekämpade socialister och anarkister varandra, betraktade varandra som förrädare.

Till slut förstörde anarkisterna sina utsikter till en revolution, sådana de nu var, till följd av inre stridigheter. Många ledare mördades. Mördad blev även den konservative premiärministern, Dato. År 1923 var CNT utmattat. Det var också Spanien. Våldsamma reaktioner hade visat en benägenhet att öka på sina håll i det offentliga livet, och fientlighet hade uppstått som aldrig skulle glömmas. Anarkisterna bidrog, inte för sista gången, till att krossa ett system som, trots alla sina fel, var mäktigt fredliga förändringar och vars efterföljare i

betydligt mindre grad vann deras gillande.

Krigen i Marocko fortsatte att binda den spanska armén. Efter några obetydliga segrar kulminerade en långsam kampanj mot rifberberna, anförda av den högt begåvade Abd-el-Krim och hans bror, i nederlaget vid Annual år 1921. Där besegrades general Fernández Silvestre, en romantisk, populär men oförsiktig officer, en av kungens vänner, med hela sin stab. Armén i östra Marocko greps av panik, den ena spanska befästningen efter den andra föll och rifberberna nådde Melillas utkanter. Minst 15 000 spanska medborgare och soldater dödades. Katastrofen var upprörande: än mera den undersökning som leddes av general Picasso och som avslöjade ett tillstånd av bristande beredskap och korrruption som var svårt att föreställa sig, omöjligt att negligera. Abd-el-Krims uppror och det faktum att en Rifstat bildades (trots att 150 000 man spanska trupper nu sökte besegra honom) bevisade att spanjorerna hade åstadkommit föga i sin zon, medan fransmännen under den store Lyautey hade presterat mycket i Marocko. Dessutom troddes kungen ha telegrafiskt uppmuntrat general Silvestre till hans våghalsighet.

Allt detta, och "ansvaret" för katastrofen, väntades bli offentliggjort på hösten 1923. Cortes tog sommarferier. Parlamentet samlades aldrig åter på samma sätt. År 1923 tycktes monarkin vara krossad till döds, trots att ett hot, det från *junteros*, hade undanröjts genom upplösningen av deras förbund året innan. Delvis på grund av *caciques'* lokala maktställning hade nydningens politiska partier inte lyckats prestera mycket utöver *tertulias*, halvt bjudningsliknande sammankomster på kaféer, kring en enda person. Några av politikerna, som exempelvis de i det republikanska reformistiska partiet, var demokrater. Men allmänna opinionen hyste ingen kärlek till cortes. Politikerna, å sin sida, visste att armén inte skulle göra motstånd mot en populär general. Det fanns alltså ingen vilja att motsätta sig ett ultimatum, framlagt på artonhundredratalstalsvis, av den utvalde ledaren för en grupp betydande generaler, general Miguel Primo de Rivera, guvernör (generalkapten) i Katalonien:

Vi har rätten på vår sida, och därför styrkan, trots att vi hittills har utnyttjat styrkan måttfullt. Om något försök göres att lura oss in i en kompromiss som vårt samvete finner vanhedrande, skall vi kräva större straff, och pålägga dem med större stränghet. Varken jag eller garnisonerna i Aragonien, från vilka jag just har mottagit ett telegram till stöd, kommer att gå med på något annat än en militär diktatur. Om politikerna gör ett försök att försvara sig, skall vi göra detsamma, i förlitan på folkets hjälp, vars kraftreserver är stora. I dag har vi bestämt oss för måttfullhet men vi skall icke, å andra sidan, rygga tillbaka för blodsutgjutelse.

Så följde general Primo de Riveras diktatur. Kung Alfonso gav sitt tysta medgivande, i vetskap om vad som hade planerats på förhand. Han var förbittrad på politiker och gillade soldater. Detta nya system varade till januari 1930. "Min Mussolini", så presenterade kung Alfonso Primo för kung Viktor Emanuel av Italien. Men generalen var ingen fascist. Han var 1923 redan femtiotre år, vithårig, men hård. Han hade inte mängder av anhängare, inte heller företrädde han någon expansiv utrikespolitik. Han skulle ha uppgett Marocko, om han kunnat göra det. Den rörelse han försökte skapa, *Unión Patriótica* (UP), en sammanslutning av "alla människor med god vilja", fick aldrig någon tyngd. Fastän han använde officerare till att sköta kommunstyrelserna under tre år, fängslade eller landsförvisade dem som motsatte sig honom och förbjöd politiska partier, förekom det inga politiska likvideringar under hans sex och ett halvt år vid makten. (Tre anarkister dödades dock under en skärmytsling vid Vera de Bidasoa vid franska gränsen den 6-7 november 1924, sedan de provocerats av *guardia civil*.)

Hans *pronunciamento* välkomnades i början till och med av intellektuella som José Ortega y Gasset, som trodde att en "järnkirurg" behövdes för Spaniens sjukdomar. Det gjorde också både *junteros* och officerare som tjänstgjorde i Marocko, för en gångs skull överens. Inrikesminister och chef för den allmänna säkerheten (alltid en betydelsefull ämbetsman i Spanien) var dock generalerna Martinez Anido och Arlegui, som skoningslöst härskat i

Barcelona mellan 1920 och 1922. De officerarna höll de politiska partierna utom synhåll. Under tiden gav ett ambitiöst program för offentliga arbeten (nya dammar, järnvägar, elektrifiering på landsbygden, vägar) diktaturen sken av välstånd. Handelsförhållandena förbättrades, som överallt i slutet av 1920-talet, och både produktionen och handeln ökade med 300 procent. Socialisterna gick med på samarbete och UGT lovade, i olikhet mot sina anarkistiska rivaler, att bli ett slags officiellt fackförbund av den typ som påträffades i Sverige. Den unge Calvo Sotelos finanspolitik vann åt Primo stöd av det spanska kapitalet, och bankerna intresserade sig för första gången för utveckling genom kreditgivning. (Mauras inflytande var indirekt betydande på denna regim, som han formellt inte skänkte något stöd. Han dog år 1925.) Det var en period av underbara planer, i Spanien som på andra håll: ett stort kanalprojekt påbörjades i Ebros och Douros dalgångar, och det hölls en berömd industriutställning i Barcelona. Våldiga idrottsanläggningar byggdes, som banade väg för fotbollens blomstring och tjuvfäkningens nedgång. Produktionen var framgångsrik inom den lätta industrin. Framför allt läkte diktatorn de marockanska krigens öppna sår, trots att Abd-el-Krim faktiskt hade besegrat spanjorerna när fransmännen drogs in i konflikten. Abd-el-Krim hamnade i fångenskap på ön Réunion, och det tycktes – och att det tycktes så var betydelsefullt – som om Spanien hade vunnit en militär seger, för första gången på flera generationer. (Abdel-Krim dog i Marocko, dit han just hade återvänt, år 1963.)

Ändå kan diktaturen endast mätas med Primo de Riveras egen personlighet som måttstock. Han var patriotisk, storsint, förstående och tolerant, och såväl hans fysiska som hans moraliska mod, på Cuba, Filippinerna och i Marocko, var väl dokumenterade. En gång gick han in i en teater och började röka, medan anslag överallt förkunnade att rökning var förbjuden. När han underrättades härom reste han sig och meddelade, med cigarren i handen: ”I kväll får alla röka!” Han var änkling, han brukade arbeta hårt i månader och sedan försvinna under ett veckoslut fyllt av dans, dryckeslag och älskog med zigenerskor. Han brukade ses så gott som ensam på Madrids gator, insvept i en teaterkappa, på väg från ett kafé till ett annat, och vid hemkomsten brukade han utfärda en talträngd och ibland berusad kommuniké, full av oväntade liknelser och pinsamma förtroenden, som han kanske måste ogiltigförklara morgonen därpå. Han ville styra Spanien som en upplyst despot, vid en tidpunkt, emellertid, då despotismen endast kunde bestå om den var brutal.

Primo de Rivera föll till slut delvis därför att han förföljde, men inte krossade, den liberala och i de lärda yrkena arbetande medelklassen. Så till exempel innebar affären La Caoba (Mahognyflickan) för många en skandal. La Caoba var en andalusisk demimond, som när hon inblandades i en narkotikarättegång väddade till Primo de Rivera. Diktatorn beordrade domaren att frige henne. Domaren vägrade och stöddes härvidlag av ordföranden i högsta domstolen. Primo förflyttade den förre, avskedade den senare. De som protesterade, män som Unamuno, filosofen, skalden, journalisten och professorn i grekiska, förvisades till Fuerteventura, en av Kanarieöarna. Det tillvägagångssättet var tyvärr typiskt för Primos inställning till lagens bestämmelser, som han ostraffat skapade och bröt mot. Det undergrävde mer än hans styrelsesystem, det banade väg för en hänsynslös inställning till lagen på 1930-talet från den spanska högerns håll, något som skulle ha varit exempellöst på artonhundratalet.

Primo förolämpade också armén, och till och med kungen, genom förändringar som påverkade den alltid ömtåliga frågan rörande befordringar inom artilleriet. När artilleriofficerarna sökte protestera upplöste Primo förbandet och frikallade männen från deras lydndsplikt mot officerarna. Likaså skrämdes ortodoxa bankmän av Calvo Sotelos planer på en inkomstskatt och, än mer, av den särskilda budgeten, som syftade till att finansiera offentliga arbeten med lån, vilkas räntekostnader skulle bäras av statsinkomster. Ingen, med undantag för dem som direkt drog nytta av dem, gillade monopolen på telefoner (som beviljats det amerikanska ITT), bensinförsäljningen (som förlänats CAMPSA, en grupp

banker) eller tobak i Marocko (sålt till miljonären från Mallorca Juan March), allra helst som följderna av bensenmonopolet blev att göra landet beroende av rysk olja.

Primos rådgivande och nominerade nationalförsamling skrev utkastet till en ny författning, i vilken det valda elementet förenades med det korporativa. Det första upprörde högern, det andra förkastades av liberalerna och vänstern. Inte heller tyckte kungen om ett system som förutsåg att han skulle dela sin makt att avskeda med en kopia av Mussolinis fascistiska Stora råd. Därför ledde den vägen inte till en återgång till ”det normala”, så som diktatorn hade tänkt sig. När han avskaffade presscensuren mötte honom en skur av kritik. Studenterna protesterade bittert mot honom. Det förekom två icke framgångsrika *pronunciamientos* mot honom, i Valencia och Andalusien, den ena ledd av en sjuttioårig konservativ politiker, Sánchez Guerra, den andra av den ärelystne unge general Goded, som hade varit den segerrike general Sanjurjos stabschef under det marockanska fälttåget. Tiden för *pronunciamientos* tycktes ha brutit in på nytt. Pesetans värde sjönk, medan depressionen 1929 förorsakade sammanbrottet av flera av de storslagna ekonomiska planer som Calvo Sotelo hade lagt fram. Tillkomsten av biografier och radio samt den ökade användningen av telefon och bilar stegrade folkets förväntningar, i synnerhet biograferna, av vilka det år 1930 fanns flera i Spanien än i Frankrike. Till slut tog Primo, som ville ha ny tillförsikt, det märkliga steget att sända ett telegram till alla generalkaptener (guvernörer) i Spanien, där han uppmanade dem att ta reda på, om de högre officerarna alltjämt stödde honom. I sina svar nämnde de sin lojalitet mot monarken, få nämnde diktatorn. Kungen talade om för Primo att han var premiärminister inte i kraft av arméns stöd, utan på kungens befallning. Alfonso trodde i varje fall nu att han själv kunde bli Spaniens räddare och gjorde det fullt klart, att han hoppades att Primo skulle träda tillbaka. Han gjorde det. ”Och nu”, yttrade diktatorn i den sista av sina berömda kommunikéer, ”och nu en smula vila, efter 2 326 dagar av ständig ängslan, ständigt ansvar och arbete.” Han lämnade Spanien och dog några månader senare på hotell Pont Royal i Paris, ensam och olycklig. Han var blott sextio år.

Han efterlämnade ingen grundval för en regim. Under en tid gjorde kungen ett försök att regera så som Primo hade regerat, med hjälp av en samling rådgivande ministrar under ledning av general Berenguer, som hade varit en dugande och hederlig guvernör i Marocko men som inte var någon politiker. Det skulle under alla omständigheter ha kostat på den skickligaste statsman att föra Spanien tillbaka till 1876 års författning, så som kungen önskade. Berenguer själv sade att han kom till makten när Spanien var som ”en champagneflaska i färd med att spränga sin kork”. Republikanska tänkesätt spred sig runt om i landet. Många arméofficerare, liksom också resterna av Primos patriotiska union, ansåg att kungen hade betett sig vanhederligt genom att acceptera diktatorns avskedsansökan. Andra var nu obotfärdiga republikaner. Kyrkan var vacklande, med några av sina mest inflytelserika personligheter angelägna att upprätta ett demokratiskt system, om detta över huvud taget var möjligt. (De följde härvidlag den alltjämt Wilson-påverkade påven Pius XI.) Andra kyrkans män var mera opportunistiska. Varken bourgeoisie eller de lägre samhällsklasserna hade något att hoppas av en fortsatt monarki.

Men kungen var inte beredd att upprätta en kunglig diktatur av den typ som fanns på Balkan, och general Berenguer velade hit och dit innan han krävde val. På sommaren 1930 undertecknades en överenskommelse i badorten San Sebastián mellan åtskilliga republikanska politiker och intellektuella, socialisterna och den katalanska nationalismens förespråkare. De förstnämnda gick med på självstyrelse för katalanerna, som i gengäld samtyckte till att stödja de republikanska hemliga planerna, sådana dessa nu var. I Madrid bildade tre framstående intellektuella, dr Gregorio Marañón, Ortega y Gasset och romanförfattaren Ramón Pérez de Ayala, en ”rörelse i republikens tjänst”. Ortega (vars tidigare, välformulerade kritik av parlamentet hade hjälpt Primo) skrev en berömd artikel som förkunnade: ”Spanjorer! Er stat

finns inte längre! Bygg upp den på nytt! *Delenda est monarchía!*” Viktigare var att många missnöjda officerare stödde revoltörerna, och till och med anarkisterna, som gått under jorden men var vid liv, uttalade en trött sympati för de borgerliga motståndarna mot kungen. I december förbereddes en *pronunciamento*. De sammansvurna gjorde följande uttalande:

Ett lidelsefyllt krav på rättvisa väller upp ur nationens inre. Folket, som sätter sitt hopp till republiken, är redan ute på gatorna. Vi skulle ha önskat att förmedla vad folket vill genom ett vederbörligen lagligt förfaringsätt. Men den vägen har stängts för oss. När vi har krävt rättvisa har vi förvägrats frihet. När vi har krävt frihet har vi erbjudits ett stympat parlament, som de i det förgångna, grundat på bedrägliga val, sammankallat av en diktatur, ett redskap för en konung som redan har brutit mot författningen. Vi åstundar inte en revolutions kulminerande drama. Men det spanska folkets nöd griper oss djupt. Revolutionen kommer alltid att vara ett brott eller en vanvetlig handling, när lag och rättvisa råder. Men den är alltid berättigad när tyranniet härskar.

Dessa republikaner var män som inte bara motsatte sig tanken att en enda man, även om han var en bourbon, kunde avskeda och utnämna en premiärminister, utan som också i tanken på monarkins avskaffande såg ett steg i riktning mot en modernisering av Spanien.

Fortsättningen följde snabbt. Först reste sig garnisonen i Jaca i Aragonien, ledd av två nitiska unga officerare, kaptén Fermín Galán och löjtnant García Hernández, mot monarkin, innan de sammansvurna i det övriga Spanien uttalade lösenordet. De båda officerarna, som togs till fånga när de anförde sina män mot Zaragoza, sköts för uppror. Indignationen över avrättningarna var stor. På andra håll misslyckades rörelsen. En ung kaptén i flygvapnet, Ramón Franco (en nationalhjälte på grund av flygningen, i planet *Non Plus Ultra*, över Sydatlanten till Buenos Aires), gav sig i väg för att bomba kungapalatset, tvekade och släppte i stället ner flygblad. Han flydde sedan till Portugal. De som undertecknat överenskommelsen i San Sebastián arresterades. När de ställdes inför rätta försvarade de sig med att säga, att kungen hade brutit mot författningen genom att godta Primo de Rivera som diktator. Från deras väl besökta celler växte republikanernas anseende. Flera små partier bildades för att skapa entusiasm för monarkin: de lyckades inte göra det. Primo de Riveras patriotiska union förvandlades till monarkistiska unionen, men den försvarade minnet av diktatorn, inte kungens framtid. General Berenguer erbjöd val. Den tanken avvisades såsom hycklande och falsk, och generalen, som var sjuk, tog tacksamt avsked. Efter resultatlösa förhandlingar med politiker utnämnde kungen till premiärminister en annan officer, amiral Aznar, som var okänd och oerfaren. Han och kungen beslöt att pröva opinionen genom att hålla kommunalval, inte allmänna val, i april. Under mellantiden tvingade studentrevolter av våldsamt slag civilgardet på defensiven.

De valen hölls i en entusiastisk stämning och antog karaktären av en folkomröstning. Tilltänkta politiker av allehanda slag vände sig till väldiga möten runt om i landet. När slutresultaten av röstsammanräkningen den 12 april började strömma in var det tydligt att, i alla Spaniens stora städer, de kandidater som stödde monarkin hade besegrats. Republikanernas röstandelar i Madrid och Barcelona var enorma. (Madrid hade då 950 000 invånare, Barcelona 1 000 000, Valencia 320 000, Sevilla 229 000, Zaragoza 175 000, Malaga 190 000, Bilbao i 60 000.) På landsbygden vann monarkin tillräckligt många platser för att åt sina vänner garantera en majoritet inom nationen i dess helhet. Men man insåg klart att *caciques* där var mäktiga nog att förhindra en hederlig röstning. De slutgiltiga siffrorna publicerades aldrig, och förmodligen räknades de heller aldrig. På kvällen den 14 april hade 29 953 monarkister valts, och 8 855 medlemmar av republikanska partier.

På flera platser utropades republik – den första var Eibar i de baskiska provinserna. På kvällen den 14 april samlades folkmassor på gatorna i Madrid. Regeringen, bestört och skrämmd, rådde kungen att acceptera de republikanska ledarnas råd att lämna huvudstaden ”före solnedgången”, för att undvika blodsutgjutelse. Endast en minister, Juan de la Cierva (inrikes-

minister vid tiden för den ”tragiska veckan” år 1909) önskade göra motstånd. Om kungen hade gjort det, skulle han kanske ha triumferat i Madrid, men han skulle ha funnit provinshuvudstäderna benägna att slåss. Ett inbördeskrig kunde ha blivit följden där och då. Efter någon tvekan utfärdade Alfonso därför en värdig kungörelse:

Söndagens val har visat mig att jag icke längre åtnjuter mitt folks kärlek. Jag kunde mycket lätt finna medel att understödja mina kungliga maktbefogenheter mot vem det vara må, men jag är fast besluten att icke ha något att skaffa med detta att ställa en av mina landsmän mot en annan i ett brodermördande inbördeskrig. Följaktligen, till dess att nationen uttalar sin vilja, skall jag medvetet inställa bruket av mina kungliga prerogativ.

Med dessa högtidliga och gåtfulla ord reste kungen från Madrid till kusten, och till landsflykt.

Experimentet med konstitutionell monarki, prövat mellan 1874 och 1923, misslyckades därför att det var ett defensivt politiskt arrangemang, som sattes i verket som en reaktion mot den revolutionära oredan 1868-74. Dess statsmän kunde, till en början, utnyttja önskan att överleva (*ansia de vivir*), som griper också den fattigaste efter en politisk omvälvning. Oroligheterna fick nytt liv, och Primo de Rivera kunde under en tid återigen räkna med denna konservativa sinnesstämning. Han trodde också att endast ett autoritärt system kunde ta ledningen av Spaniens modernisering. De följande åren, närmare bestämt efter kungens flykt, var på nytt kaotiska, trots att de hade inletts i god ordning. Följaktligen kom många att tro, att Primo de Riveras arbete kunde fortsättas, på ett normalt sätt, medan andra också eftersträvade auktoritet, eftersom de fruktade framtiden. Men tills vidare vilade Spaniens öde i deras händer som välkomnade förändringen, och de möjligheter den erbjöd.

3. Den andra republikens ankomst – Alcalá Zamora – radikalerna – republikanerna – Azaña – Fria undervisningsinstitutet – de spanska socialisterna – den katalanska frågan – kardinal Segura

”Detta unga och otåliga Spanien har äntligen blivit myndigt”, utropade republikanerna hänryckta år 1931: en besynnerlig kommentar om en av de äldsta nationella staterna, och en som redan hade bevittnat många misslyckade försök till förnyelse. Republiken var ett annat sådant försök. Till en början lovade den gott. Monarkin hade ju, när allt kom omkring, störtats utan blodsutgjutelse. En ny regering tog med lätthet över ministerierna i Madrid. Republikens förste premiärminister var Niceto Alcalá Zamora, en advokat från Andalusien, med den blomsterrika vältalighet som var typisk för den regionen. Alcalá Zamora var varmhjärtad, hederlig, lärd och självsäker, men också fåfång och beskäftig, och medan han i Madrid verkade att älska friheten högre än livet tycktes han vara gamla tiders förkroppsligade politiska boss i Priego, hans avlägsna hemstad i södra Spanien. Han hade en gång varit kungens minister före Primo de Riveras diktatur, ordförande i den revolutionära kommitté som bildades i San Sebastián. Nu ofredades han och andra i hans regering av skrikande folkmassor, när de långsamt åkte genom Madrid till inrikesministeriet. Både Don Niceto och Miguel Maura, som blev inrikesminister och därför var direkt ansvarig för ordningens upprätthållande i landet, var katoliker. (”Don” påminner om det engelska *esquire* men är mera demokratiskt. Titeln används sällan om någon under fyrtio års ålder. Det är ett uttryck för aktning, och det kan brukas om en kung – ”Don Alfonso” – eller en bagare.) Miguel Maura var son till Antonio Maura och bror till hertigen av Maura, som hade varit medlem av kungens sista regering till den 14 april. Miguel betraktades som det svarta fåret i denna märkliga judisk-katolska familj, till dess att hans systerdotter, Constanca de la Mora y Maura, gifte sig med den republikanske flygvapenchefen Hidalgo de Cisneros och blev kommunist.

Zamora och Maura kunde alltså betraktas såsom uttryck för att åtminstone ett parti inom kyrkan godtog slutet på monarkin. Gick det inte rykten, trots allt, att ”bypräster hade röstat

för republiken” i de ryktbara kommunalvalen? (Men borgmästaren i en småstad hade telegraferat till inrikesministeriet: ”Vi har uttalat oss för republiken. Vad skall vi göra med prästen?”)

De andra medlemmarna av republikens första regering var antiklerikala, om inte rent av ateister. Det fanns två medlemmar av det radikala partiet som hade blivit allmänt kända i Barcelona under seklets första år: först Alejandro Lerroux, son till en andalusisk kavalleriveterinär, mannen som bildat det radikala partiet och på nittioalet känd såsom ”kejsaren av Paralelo” (den bråkigaste stadsdelen i Barcelona). Han blev vid sextiosju års ålder republikens utrikesminister. Åldern hade kylt av denne korrumperade demagogs lidelser. Han var villig att ta mutor av så gott som varje regering, eller att erbjuda så gott som varje tänkbar medhjälpare mutor, han hade blivit rik på affärer, men han var inte längre den man som år 1905 hade uppmanat sina anhängare från Barcelonas slumområden att revoltera mot sina arbetsgivare och kyrkan: ”Unga barbarer av i dag! Träd in i och plundra detta olyckliga lands dekadenta civilisation! Förstör dess tempel, gör slut på dess gudar, slit slöjan av dess klosteroviser och uppfostra dem till att bli mödrar! Kämpa, döda och dö!” (”Unga barbarer” var öknamnet på den radikala ungdomsrörelsen.) Lerroux var nu en erfaren talare, journalist och politiker, förstående, till och med hängiven sina vänner, taktfull, alltid på jakt efter en kompromiss – om det så bara var för att han var ivrig att komma i väg till teatern eller en bankett. Hans parti hade splittrats: många av dem som hade varit radikaler 1910 hade blivit socialister eller anarkister. Lerroux var inte längre någon revolutionär, radikalerna var inte radikala, och få kom ens längre ihåg de dagar, då det sades att ”en lerrouxist utan sitt gevär är som en katolik utan sitt radband”. Hans inträde i regeringen, tillsammans med sin moderate vapendragare Diego Martinez Barrio, en ärkefrimurare från Sevilla (talman i cortes år 1936), gav emellertid upphov till en viss oro inom den spanska hierarkin, en oro som var verklig trots att den var onödig. Några år senare sade en katolsk parlamentsledamot om det radikala partiet, att det var som ett fartygs färd: ”Folk av alla åldrar och levnadsvillkor, med de mest olika ideologier, sammanförda enbart för att resa.”

Det fanns dock en farligare grupp av antiklerikala politiker än dessa radikaler i andra republikens första ministär. Det var de medelklassens eller de lärda yrkenas män som, såsom representanter för tusentals människor liknande dem, var arvtagare till Spaniens liberala reformivrare under 1800-talet. De var männen som företrädde Cádiz-författningen av år 1812, som i hundra år hade sökt begränsa de religiösa ordnarnas, de stora godsens makt, och andra inskränkningar av handelsfriheten. De var män vilkas intellektuella åskådning hade utformats antingen direkt eller indirekt av *Institución Libre de Enseñanza* (Fria undervisningsinstitutet grundat under restaurationen som ett fritt, och fritänkande, universitet. Det blev sedan en upplysningens läroanstalt, med en grupp universitetslärare som hade vägrat att svära trohetseden till ”kyrka, krona och dynasti” och som därför berövades sina lärarbefattningar.

Den sinnesförfattning som inskräptes av Fria institutet härrörde delvis från beundran av engelsk fördragsamhet och religionsfrihet, delvis från den tyske filosofen Karl Krauses idealistiska panteism. De oliktankande professorernas förste ledare, Sanz del Rio, hade hört Krause föreläsa i Berlin. Institutet var till en början antipolitiskt. Men det har ännu aldrig funnits någon period i Spaniens historia, då förfäktandet av ett fritt tänkande har varit en politiskt neutral handling. Motvilligt drogs därför dessa intellektuella, genom sin förkärlek för intellektuell sanning och under ledning av Sanz del Ríos lärjunge och efterföljare, Francisco Giner de los Rios, in i politiska ställningstaganden. Institutet var också delvis ansvarigt för den renässans för spansk kultur som följde på förlusten av de sista amerikanska kolonierna i spansk-amerikanska kriget 1898, och vars främsta drivkraft var sorg över Spaniens efterblivenhet, självbelåtenhet och ständiga uppskjutande av allt som borde göras.

Detta var den berömda ”generation -98”, som hade vissa lösa förbindelser med professorn i

grekiska Miguel de Unamuno; samhällsanalytikern Ortega y Gasset; socialhistorikern Joaquin Costa; essäisten Angel Ganivet; den kastilianske poeten Antonio Machado; den originelle galiciske skalden Valle Inclán; den oberäknelige publicisten Ramiro de Maeztu; romanförfattaren Pio Baroja; essäisten Azorin; skådespelsförfattaren Benavente och, kanske, målaren Zuloaga. Dessa män var de ledande intellektuella vid spanska universitet omkring år 1898.

Senare grep institutets anda dem som utgjorde de mest fruktansvärda intellektuella motståndarna till general Primo de Riveras diktatur. Deras förhoppning var att den personliga kontakten mellan lärare och elev skulle bli modellen för universitetet och andra "institut", eftersom det rådande etablissemanget och dess läroanstalt "Residencia" i Madrid (med dess junta för vidare studier, avsedd att hjälpa spanska studerande att resa utomlands) inte kunde göra annat än påverka medelklassens ledare i framtiden.

Dessa republikaner representerades i den nya regeringen 1931 av flera män. Där var justitieministern, Fernando de los Rios, en brorson till Francisco Giner de los Ríos, själv professor vid universitetet i Granada, teoretiskt socialist men, med sitt flödande och vackra kastilianska språk, framför allt humanist och alltför individualistisk och förnäm för att vara någon pålitlig marxist. Där fanns marinministern, Casares Quiroga, den galiciske jurist som skulle bli premiärminister vid inbördeskrigets utbrott. Där var jakobinen från Asturias, Alvaro de Albornoz, som tillsammans med den erfarne katalanske republikanen Marcelino Domingo var ledare för vad de kallade det republikanska radikala socialistpartiet, utformat efter Clemenceaus och Ferrys franska parti. De var ministrar för "utvecklingen" och för skolväsendet, respektive. Där fanns också den nye krigsministern, Manuel Azaña, som fastän han själv inte var elev från Fria institutet likväl återspeglar dess anda.

Om Azaña hade levt i ett mindre orosfyllt land, hade han kanske ägnat sitt liv åt litteraturen. Som det nu var är hans utmärkta översättningar av George Borrow, G. K. Chesterton och Voltaire, en självbiografisk roman om hans skoltid och ett antal kritiska och polemiska verk allt han lämnat efter sig – förutom en samling tal och en märklig dagbok. (Den är märklig därför att ingen annan spansk politiker sedan år 1810 har fört dagbok.) Han drogs nämligen in i politiken av förhållandena i landet. Han betraktade "politiken som en konst, med folket som paletten".

Azaña föddes år 1880, i ett hus mellan två kloster i Alcalá de Henares, den söndervittrande katedralstaden 30 km från Madrid, Cervantes' födelsestad. Han tillhörde en släkt som i Alcalá var känd för statliga ämbeten och liberala politiska åsikter. Hans mor dog när han var nio år. Azaña förlorade sin religiösa tro i augustinkollegiet i klostret El Escorial, mot vars formella undervisning han revolterade. Han tog sedan en juridisk examen och studerade i Paris. Han gick i statlig tjänst, blev förste sekreterare i statistikbyrån. Azaña bodde ensam antingen i Alcalá eller i Madrid, sysslade med litterärt arbete, översatte, recenserade, verkade vara representativ för många andra intellektuella ur medelklassen vid den tiden – och inte bara i Spanien. Men det var mycket som gav Azaña en särprägel. För det första, han var ful. Hans följdriktiga självmedvetande kom honom att i stort sett hålla sig för sig själv, att underkasta sig en ständigt pågående självprovning i sina skrifter och även i sina tal, att undvika sällskap (i synnerhet med kvinnor), till och med att bli hånad av sina intellektuella kamrater – och, som en följd härav, att inom sig lagra intellektuella reserver som skulle föra honom fram till ledningen i Spanien och som bidrar till att förklara hans bittra uttalanden och hans enstöriga arrogans, som han gav prov på både i segerns och nederlagets stunder.

Unamuno sade att Azaña var i stånd att sätta i gång en revolution för att försäkra sig om att hans böcker blev lästa. Han var i viss mån granntyckt och känslig, och han beskyldes för att vara homosexuell, fastän det inte fanns några bevis för den saken. Han gifte sig slutligen, 1929, vid fyrtionio års ålder, med den mycket yngre systemen till Cipriano Rivas Cherif,

mannen som en gång i tiden samarbetade med honom i hans litterära tidskrift. Han var också värtalig. Han dokumenterade det först i många tal i Ateneo, den klubb i Madrid som hade varit ett centrum för progressiv verksamhet i Spanien alltsedan början av 1800-talet. Till följd härav fick Azaña kontakt med och blev respekterad av andra republikanska ledare. Hans tal var kyliga och monotona, men fängslande och väl konstruerade. Han blev redaktör för en politisk tidskrift, *España*, Ateneos ordförande, och han grundade sedan Republikansk aktion, hans egna republikanska parti. Azaña blev krigsminister 1931, eftersom ingen annan av de liberaler som hade föga sinne för militära ting hade gjort sig besväret att ta reda på något om armén. Genast sökte Azaña att i sina tal och i sitt uppträdande genomsyra den nya republiken med en värdighet som endast tiden kunde ha skänkt den, men som den omedelbart behövde för att över huvud taget kunna överleva.

Azaña beundrade Cromwell, men han var okunnig i ekonomiska frågor. Han odlade en övermänsklig objektivitet och en intellektuell renhet som kom honom att förbise några av de förhandenvarande fakta i spanskt liv. Han sökte aldrig framhålla sig själv, och de motståndare som snabbt samlades tvingades att tillgripa personliga förolämpningar för att angripa honom. Ändå skulle emellanåt tusentals människor i honom se ”republikens starke man”. Han var dyrkad av dem som kände honom väl, men för sina motståndare framstod han ofta som bitter, hånfull och trångsynt. Han valde medarbetare illa. Han trodde att republiken skulle vara radikal eller upphöra att existera. Han var alltid redig, behärskade varje ämne han talade om, han var vacklande i kritiska ögonblick, ironisk när han stod inför en katastrof, fallen för ryck av diktatorisk oförsonlighet och för en optimism som dämpades av misströstan. Han var i viss mån fysiskt feg, fastän han gjorde sig stor möda att dölja detta faktum. Azaña var den dugligaste och den högst bildade av republikens politiker. Tyvärr var de två starkaste politiska drivkrafterna hos honom en negativt inställd fientlighet till kyrkan och till arméns makt. Han saknade en massrörelse, och därför måste han under republikens första år välja, om han skulle gå samman med Lerroux’ radikaler eller med socialisterna. Han valde de senare.

Azaña, Domingo och Albornoz stod för en republikanism som hade vuxit sig oerhört mycket starkare under diktaturens sista år: 450 republikanska klubbar, med närmare 100 000 medlemmar, delade Azañas åsikter och synpunkter. Azaña ärvde också många gamla liberaler, som hade spelat en så betydelsefull roll i restaurationens politik. Men de anhängarna fick Azaña blott på nåder: det antiklerikala småborgerskapet, hantverkare, lärare, läkare, stats-tjänstemän som röstade för Azaña 1931 kunde lockas bort, och blev det också, av mera radikala och mera konservativa ledare. Azaña var förvisso en statsman, men som så många andra framstående spanska politiker fann han det svårt att hålla kvar flyktiga anhängare. Inte heller var han någon förnyare. Många av hans politiska idéer hade tidigare förekommit i liberalernas program på Canalejas’ tid, eller i tankegångarna hos de reformistiska republikanerna som Azaña själv en tid hade tillhört. ”Republikanerna” var individer, inte partigångare. Därav följde många av deras svårigheter.

Utöver Fernando de los Ríos fanns det två socialister i republikens första regering. Det var Indalecio Prieto och Francisco Largo Caballero, generalsekreteraren i det socialistiska fackförbundet, UGT. Det socialistiska partiet hade omkring 20 000 medlemmar och förbundet något under 300 000. Partiet och fackförbundet hade grundats år 1879, av de spanjorer som stödde Marx i hans konflikt med anarkisterna, och båda hade tillväxt långsamt, till strax före första världskriget. Ingetdera kunde få starkt fotfäste i det industriella Barcelona, där anarkisterna blev så mäktiga. Följaktligen vann socialisterna sina medlemmar bland typograferna och byggnadsarbetarna i Madrid, bland kolgruvearbetarna i Asturien och i de industriområden som växte upp kring Bilbao, särskilt bland grovarbetande icke-baskiska immigranter från Kastilien eller Galicien, som faktiskt gav upphov till de första allvarliga strejkerna i Spanien, på 1890-talet.

År 1908 hade UGT, ett litet, tämligen återhållsamt fackförbund som var organiserat efter engelskt föredöme, med betalda tjänstemän och omsorgsfullt samlade strejkfonder, fortfarande bara omkring 40 000 medlemmar. Partiet hade 6000. Tre nya faktorer började stimulera medlemskap. Den första, som efterliknade det radikala partiet, var tanken på *casas del pueblo*, socialistiska klubbhus där man kunde finna den lokala fackföreningens sammanträdesrum, ett gratis lånebibliotek och ett kafé. Civilgardets kaserner, kyrkan och stadshuset fick nu i de flesta av Spaniens städer och vitkalkade byar sällskap av en fjärde byggnad, i likhet med dem också ett uttryck för en centraliserande idé, men en som förenade marxistiska tankegångar med utbildning.

Den andra utvecklingsfaktorn var en taktisk allians med republikaner tillhörande medelklassen, vilket gav socialisterna en plats i cortes och följaktligen kom ledarna att delta i den parlamentariska politiken. Den tredje var kriget 1914-18, som skänkte Spanien välstånd, större politiskt medvetande och ökat intresse för det övriga Europas angelägenheter. De som flyttade in till städerna från landsbygden övertalades lätt att bli socialister, allra helst när socialisterna stödde arbetarna i deras kamp att undvika att bli inkallade för att slåss i Marocko. Socialisterna var konsekvent antityska i första världskriget och hade förbindelser med Cambó och andra i deras förnyelseplaner år 1917, med, som det har visat sig, tillfälligt dåliga följder för dem. Socialisterna omfattade alltifrån den tiden många av medelklassens intellektuella, utöver arbetare. UGT hade år 1920 200 000 medlemmar. Det året lockades det socialistiska partiet först av och bröt sedan med de ryska bolsjevikerna. (Till en början var socialisterna benägna att ansluta sig till Komintern. Innan de bestämde sig sände de Fernando de los Rios till Ryssland som rapportör. ”Men var finns friheten?” frågade denne skäggige individualist från Andalusien. ”Friheten”, svarade Lenin, ”till vad?”) Några socialister lämnade partiet för att, tillsammans med en del missnöjda anarkister, grunda det spanska kommunistpartiet, som emellertid lång tid framöver förblev betydelselöst.

År 1925 dog den vörnadsvärde, sveklöse, tålmodige och omutlige Pablo Iglesias, den spanska socialismens fader. Som ung boktryckare hade han bidragit till att åstadkomma brytningen med Bakunin 1872, och alltsedan dess hade han klokt och med heder lett partiet genom otaliga skiftande öden. Hans efterträdare, i partiet och i UGT, var hans främste vapen- dragare, Francisco Largo Caballero, en stuckatör som hela sitt liv hade varit fackförenings- man och en ansvarsmedveten medlem av kommunfullmäktige i Madrid. Han gjorde framgångsrikt upp sjukförsäkringsplaner och inrättade bibliotek, arrangerade föreläsning- kurser och förhandlade med arbetsgivarna. (Iglesias hade blivit medlem av cortes 1910, och Largo Caballero och flera andra socialister följde efter 1917.)

Largo Caballero var 1931 sextiotvå år. Han hade deltagit i Madrids första byggnadsarbetar- strejk 1890 och var en man som inte gillade, och inte hade någon talang för, parlamentarisk verksamhet. Han hade inte uppmuntrat någon som ville strejka när Primo de Rivera ”gjorde uppror”. Han hade gått med på att samarbeta (om än under kort tid) med Primo de Riveras diktatur såsom ”statens rådgivare”. Förklaringen härtill återfanns i socialisternas förakt för den konstitutionella monarkin och i Largos sjukliga fruktan att förlora mark till sina rivaler inom arbetarklassen, anarkisterna, som fastän desorganiserade alljämt var talrikare än socialisterna. UGT hade i lång tid varit närmast respekterad av bourgeoisien för sin disciplin, sin effektiva ”apparat” med dess mångfald av utskott, sitt praktiska, till och med resonliga beteende under strejker (i motsats mot anarkisterna) och sin centralistiska anstrykning. Det var inte förvånande att Largo Caballero blev den förste arbetsministern i den republikanska regeringen. De skiljedomskommittéer av arbetsgivare, fackföreningar och en statlig utslags- röst som han hade tillsatt under Primos tid för att lösa lönetvister var föregångare till ett liknande system, som han införde år 1931. Largo Caballero hade för sin popularitet att tacka den omständigheten, att tusentals spanska arbetare i honom såg en spegelbild av sina egna

våndor; han var framför allt mannen från *casas del pueblo*, som hade kommit sig upp av egen kraft, av oböjlig envishet och av hederlighet, men också av beslutsamheten att undvika obehärskad revolutionär verksamhet.

Indalecio Prieto, hans kollega i den republikanska regeringen – han var finansminister – var en socialist av mycket annorlunda slag. Han var född i Oviedo men flyttade som barn med sin mor till Bilbao, där han arbetade som tidningspojke. Hans snabba ingenium väckte en baskisk miljonärs uppmärksamhet, Horacio Echevarrieta, som gjorde honom först till sin förtrogne och senare till redaktör för sin tidning *El Liberal de Bilbao*. År 1918 valdes Prieto som socialist till cortes, där hans eleganta talekonst tilldrog sig uppmärksamhet – och Largo Caballeros avundsjuka. Därefter präglade antagonismen mellan dem båda det spanska socialistpartiet. Det var en spegling av deras djupgående olikhet i inställning till vad för slags parti det skulle vara. Prieto hade blivit välmående. Han var flintskallig, med dubbelhaka och små ögon, hans huvud satt på en sockersjuk kropp av väldiga dimensioner och han verkade, och uppförde sig, mera som en upplyst medlem av överklassen än som en arbetarledare. ”Prietos främsta egenskap är hans stora hjärta”, skrev Miguel Maura om honom. ”Jag har känt få, förfärligt få mera självupppoffrande, mera medkännande, osjälviska människor än Prieto.” Han var livlig men förvånansvärt hängiven partidisciplinen. Som framgångsrik parlamentarik hade han motsatt sig socialistiskt samarbete i Primo de Riveras regering, och det hade varit han som övertalat socialisterna att ta del i sammansvärjningen mot monarkin år 1930. Prieto var fyrtioåttå år 1931. Han var populär inom medelklassen. Men bland arbetarna ingav Largo Caballeros allvarligare gestalt alltid större förtroende.

Ordförande i såväl UGT som partiet till år 1931 var Julián Besteiro, den tredje mest inflytelserika spanska socialisten, professor i filosofi och, fastän teoretiskt marxist, i partipolitiken moderat. Men han motsatte sig tanken att socialisterna skulle tjänstgöra i regeringen. Till följd härav tog han snart avsked från ordförandeskapet i både partiet och fackförbundet. Besteiro var human, vänlig, vis, lärd men reserverad. Ingen duade honom.

Den spanska arbetarklassen omfattade på 1930-talet 8 miljoner människor, i en befolkning på 24 miljoner. Cirka 4,5 miljoner (54,5 procent) arbetade i jordbruket, och socialisterna hade, hittills, inte många anhängare bland dem, fastän de snart skulle få det. Socialisterna hade inte heller många anhängare i Katalonien, dit närmare tre fjärdedelar av den spanska industrin var koncentrerad. Men om de följaktligen hade få medlemmar i Spaniens största industrier – de 300 000 som arbetade inom tillverkningen av kläder och textilindustrin – fick de ett betydande stöd bland de 270 000 byggnadsarbetarna, de 200 000 som arbetade inom livsmedelsindustrin, de 100 000 gruvarbetarna och de 120 000 metallarbetarna. De var också starka bland de 60 000 transportarbetarna och bland de omkring en halv miljon hantverkarna.

Den siste medlemmen av 1931 års republikanska regering var en katalansk professor i antikens historia, Nicolau d’Olwer, som blev minister för ”den inhemska ekonomin”. Fastän han hade varit aktiv inom katalansk politik på 1920-talet, var han i mindre grad professionell politiker än någon annan i regeringen. Hans medlemskap i den var avsett att tillfredsställa de katalanska nationalisterna. Som ekonom, sades det om honom, var han ”en stor hellenist”.

Fem av denna regerings medlemmar hade en egenskap gemensam: de var frimurare och därför av sina konservativa motståndare misstänkta för antispanska lojaliteter. (De fem var de los Rios, Martinez Barrio, Alvaro de Albornoz, Casares Quiroga och Marcellino Domingo. Azaña blev frimurare i början av år 1932.)

På 1800-talet hade de flesta spanska liberalerna varit medlemmar av en eller annan bland de frimurarloger som, trots att de inrättades i Spanien redan på 1700-talet, spred sig under napoleonkrigen. På 1900-talet tycks progressiva personer, i Spanien och på andra håll på kontinenten, ha känt sig tvungna att gå med i en loge, i stor utsträckning som en gest. Fastän

de biträdde de franska revolutionsprinciperna om frihet, jämlikhet och broderskap vid sitt installerande i logerna, utgjorde frimurarna dock ett hemligt sällskap utan någon verklig politik. Men trots att det spanska frimureriet saknade öppet uttalade politiska syften, var det antireligiöst såväl som antiklerikalt. Eftersom detta att inte tro på Gud i Spanien var något med politiska konsekvenser, trodde kyrkans män och högern att frimureriet var en djävulsk internationell sammansvärjning, organiserad i Londons City men ändå avsedd att införa ateistisk kommunism. För jesuiterna framstod frimureriet såsom speciellt ondskefullt, eftersom dess hemliga förehavanden tycktes vara en profan parodi på deras egen orden. En sådan fientlighet fick naturligtvis snarast den verkan att öka frimurarnas hemlighetsfullhet. Men Spaniens frimurare utgjorde ändå ingen politisk front. De franska frimurarna finansierade eventuellt antiklerikalismen i andra länder, och de spanska logerna var användbara mötesplatser för intriger mot Primo de Rivera. Men senare uppstod splittringar mellan dem. Några generaler, som Goded, Queipo de Llano och Cabanellas, tillhörde en militär loge, i vilken många medlemmar var glödande republikaner. Frimureriets förhållande till marxismen debatterades också livligt. Män tillhörande Fria institutet var sällan frimurare. Frimurarna kan därför inte betraktas såsom på ett avgörande sätt betydelsefulla under 1930-talet, trots att vissa politiker, exempelvis Martinez Barrio, hade sin ställning inom frimurarrörelsen att tacka för mycket av sitt inflytande.

Kataloniens problem var det första som den nya republiken fick ta itu med. De fyra provinserna i Katalonien hade åtnjutit ett medeltida förflutet med välmående oberoende och kommersiell överlägsenhet, som det var lätt för romantikerna att dröja vid. Industrialiseringen och läs- och skrivkunnighetens utbredning under 1800-talet skapade, som det tidigare har påvisats, en strävan efter självständighet som, när den gäckades, omvandlades till en nationalistisk rörelse. Katalonien var rikare än någon annan del av halvön, med en modern klasstruktur och en medelhavskultur, och kunde ha blomstrat inom en spansk federal stat. Det blev med säkerhet upproriskt inom den centraliserade, fantasilösa bourbonska statsstrukturen. Fientlig inställning till frihandel och åstundan efter tullskydd spelade en viss roll vid den katalanska nationalismens tillkomst. Katalanerna uppfattade också sig själva som en "levande lem", förenad med Kastiliens "döende kropp".

Katalanismens styrka berodde emellertid på en kombination av denna ekonomiska tolkning och en litterär renässans, som tog sig uttryck i de så kallade blomsterspel som hade börjat år 1859, poesitävlingar på katalanska, liksom också i verk av flera skaldar, i spetsen för vilka stod den romantiske prästen Verdaguer. Under 1900-talets tidigare år ökade Kataloniens ekonomiska betydelse på grund av utvecklingen av vattenkraftsenergin i östra Pyrenéerna. Kraftledningar drogs till Madrid och Valencia från Katalonien, medan själva tillgången till elektricitet koncentrerades till det stora nordamerikanska finansierade och ägda "La Canadiense" (Barcelonas kraftbolag).

Under tiden översattes bibeln till katalanska av munkarna i benediktin-klostret Monserrat, en ström av böcker i original och översättningar lämnade de katalanska pressarna, ett stort lexikon utarbetades och många tidningar grundades. Katalanska talades mera allmänt än någonsin och blev stadsfullmäktiges sedvanliga språk. Utflykter för att upptäcka det inre av Katalonien, kulten av nationaldansen ("sardana"), tillkomsten av folkliga köror, också valet av en nationell gudomlighet (Mare de Déu de Monserrat), alltsammans utgjorde kulturella manifestationer av en kraftfull politisk nationalism som, trots bakslag, år 1931 fortfarande fick större delen av den katalanska medelklassens lojalitet. Kyrkan gav den katalanska rörelsen ett visst stöd, i stor utsträckning av det negativa skälet att katalanismen var antiliberal, i den bemärkelse alla regionala rörelser en gång hade varit det. Men den federalism som katalanismen lätt kunde passa in i var inte desto mindre mera vänster- än högerorienterad.

Det fanns en mångfald politiska partier i Katalonien, alla behärskade av människor som mer

eller mindre avvisade den kastilianska enhetsstatens makt och myndighet. Inget parti hade visserligen betytt mycket under Primo de Rivera, vare sig i Katalonien eller annorstädes. Till och med de centra som tillhörde det en gång löftesrika katalanska borgerliga partiet, Lliga regionalista, hade stängts. Men antimonarkisternas triumf i kommunalvalen i april 1931 var ännu större i Barcelona än på andra håll. För att vara exakt hade segern där vunnits av *Esquerra*, ett nytt parti vars namn var det katalanska ordet för vänster. Dess ledare var en äldre, hedervärd, romantisk överste, Francisco Maciá, *el avi* (farfadern), som hade tillbringat åren under Primos diktatur intrigerande i Frankrike, Latinamerika och till och med i Moskva. Frånsett ledaren var *Esquerra* ett parti av intellektuella, småföretagare och den lägre medelklassen i Barcelona. År 1930 hade de katalanska industrimännen skrämmts, av anarkisternas våldshandlingar i deras fabriker mellan 1917 och 1923, och av så många stolta företags misslyckande, till en allians med den spanska ortodoxa högern. Den katalanska överklassen hade en gång hoppats att kunna förnya Spanien genom att väcka Katalonien till nytt liv. Deras ledare, Cambó, hade bekämpat de gamla lokala *caciques* i början av seklet. Men nu bekämpade han vänstern och radikalerna. Den katalanska rörelsen hade vid flera tillfällen enat både vänstern och högern för den katalanska saken (i synnerhet i alliansen Solidaridad Catalana år 1906), men utsikterna till ett återupplivande av den gemensamma fronten var nu fjärran.

År 1913 hade provinsråden i de fyra katalanska provinserna gått samman, under Canalejas lag, beträffande vissa av sina funktioner till en självständighetens förelöpare, *mancomunidad*, som inte hade påverkat spansk suveränitet. Den hade upplösts av Primo. Skulle den nu bildas på nytt? Eller skulle *Esquerra* gå vidare? Manuel Carrasco Formiguera, en katalansk advokat, uppmanade Katalonien ”att förklara Spanien krig”. När de valda stadsfullmäktige 1931 steg ut på balkongen vid Plaza San Jaime hördes inte bara Marseljäsen och ”Els Segadors”, den katalanska nationalsången, utan också rop på en självständig katalansk republik. Luis Companys, Maciás närmaste man, en ung jurist (som hade blivit ryktbar i början av 1920-talet, när han för obetydliga arvoden försvarade anarkister) utropade republiken såsom ”den katalanska republiken”, och Maciá talade om ”den katalanska staten och republiken” från samma balkong en timme senare. Och därför gjorde Nicolau d’Olwer och Marcelino Domingo (båda födda i Katalonien) en snabbvisit i Barcelona för att övertala Maciá att invänta att det nya cortes (som snart skulle väljas) godkände katalansk självständighet. Maciá gick med på det, trots att Barcelona var i hans händer. Utan tvivel gjorde han klokt i att vara tålmodig, eftersom Barcelona långt ifrån hade enbart katalanska invånare: mer än en tredjedel av stadens befolkning var född utanför Katalonien. Deras politiska uppfattning kunde man inte gissa sig till.

Den nya republikens smekmånad varade en månad. Under den tiden karikerades republiken i pressen som *la niña bonita*, den vackra flickan, ungefär som den lyckliga Marianne norr om Pyrenéerna; hon hade först uppträtt som representant för 1812 års författning i Cádiz. Regeringen planerade i juni val till ett provisoriskt cortes. Det skulle godkänna en författning. Under tiden byttes den kungliga flaggan i rött och guld ut mot en trikolor i rött, gult och rödviolett, den kungliga nationalsången ändrades från ”Kungamarschen” till ”Riegos hymn” (konstitutionalisternas sång år 1820), och många gator döptes om med republikanska namn. Companys, som blev den förste republikanske civilguvernören i Barcelona, förstörde polisens register över såväl anarkister som vanliga brottslingar. Regeringen offentliggjorde planer på tusentals nya folkskolor, och den 6 maj kungjorde man att religiös undervisning hädanefter inte var obligatorisk i statliga skolor: den skulle finnas ”tillgänglig” för dem, vilkas föräldrar begärde det. Den förändringen var uppseendeväckande i Spanien.

Republikens fiender samlades, inte desto mindre. Anarkisterna drog fördel av Maciás välvilliga inställning till dem och av landets plötsliga överhalning bort från auktoritetsbundenheten och gjorde upp några gamla räkningar i Barcelona, trots deras rikslednings förklaring att de ogillade en återgång till terrorismen. Republiken genomförde under tiden ingen utrensning

av vare sig den nationella eller lokala administrationen, inte heller av polisen, lärarna och statliga organ. Domarkåren förblev densamma. Det gjorde givetvis också armén. Denna kombination av oerfarna, reformistiska politiker och en konservativ styrelsestruktur sköt många svårigheter på framtiden.

Trots att den stora depressionen hade varit mindre svår i Spanien än i de längre hunna industriländerna, beredde den ändå stora svårigheter, speciellt inom gruvområdena. Under loppet av år 1931 skulle depressionens verkningar börja göra sig märkbara i Katalonien. Under tiden skulle många arbetares återkomst från utlandet, särskilt från de amerikanska länderna, förvärra arbetslösheten i de fattigare delarna av landet, som Galicien och Andalusien. På landsbygden brukade arbetslösheten alltid vara dubbelt så svår som i städerna, även om den där märktes mindre. Ändå hade Spanien vid denna tid inget arbetslöshetsunderstöd, och landets socialhjälp var i stort sett outvecklad i jämförelse med vad som fanns i Nordeuropa. Slutligen, det första skottet i en kamp mellan kyrkan och staten, som skulle fortsätta fram till inbördeskriget, var det allvarliga men våldsamt utformade herdabrevet från kardinal Segura, ärkebiskop av Toledo och den spanska kyrkans primas. Det offentliggjordes i början av maj. Denne beslutsamme prelat förenade intelligens med halsstarrighet. Han hade blivit biskop vid trettiofem års ålder och hade förflyttats från sitt vilda biskopsdöme i Estremadura till följd av kungens speciella inskridande. Han var en lärd man som kunde skryta med tre doktorat, och när han en gång om året åtog sig socialt arbete utförde han ett hårt sådant som församlingspräst. År 1931 hade han ännu inte fyllt femtio år och stod på höjden av sin makt. Hans herdabrev började med ett lovprisande av Alfonso XIII och slutade med följande hotfulla ord:

Om vi förblir ”tysta och överksamma”, om vi tillåter oss att ge efter för ”likgiltighet och rädsla”; om vi lämnar vägen öppen för dem som försöker krossa religionen, eller om vi väntar att våra fienders välvilja skall säkerställa våra ideals triumf, då har vi inte rätt att klaga när en bister verklighet visar oss att vi hade segern inom räckhåll, men att vi ändå inte förstod att kämpa som modiga krigare, beredda att falla med ära.

”Tysta och överksamma” samt ”likgiltighet och rädsla” var fraser som brukats i en encyklika av påven Leo XIII. Segura hatade fascismen och var Englandsvän under andra världskriget.

4. Kyrkan i Spanien år 1931 – dess roll i Spaniens historia – kyrkan och skolundervisningen – relationer till Vatikanen – El Debate

Kyrkan i Spanien omfattade på 1930-talet omkring 20 000 munkar, 60 000 nunnor och 35 000 präster. Det fanns närmare 5 000 religiösa samfund, av vilka cirka 1 000 var manliga, de övriga kvinnliga. Två tredjedelar av spanjorerna var emellertid på 1930-talet icke utövande katoliker – det vill säga, fastän de kanske utnyttjade kyrkorna för dop, vigsel och begravning, biktade de sig aldrig eller gick i mässan. Enligt en jesuit, fader Francisco Peiró, utförde endast 5 procent av landsbygdsbefolkningen i Nya Kastilien sina påskåligganden 1931. I några byar i Andalusien besökte bara 1 procent av männen kyrkan. I en del byar förrättade prästen mässan ensam. I den rika församlingen San Ramón, i Madrids förstad Vallecas, biktade sig inte 90 procent av dem som gått i religiösa skolor, eller åhörde mässan sedan de lämnat skolan. (Spanska kvinnor är betydligt mera religiösa än männen, ytterligare ett tecken på den dominerande kvinnliga ställning i kyrkan som kommer till uttryck i den roll, som i Spanien förlänats jungfru Maria.) Fastän siffrorna runt om i landet var mycket olika, ger de anförda statistiskt stöd åt Manuel Azañas okloka yttrande att Spanien hade ”upphört att vara katolskt”. (Om Azaña hade sagt att Spanien hade upphört att vara klerikalt, skulle han ha uttryckt sig mera exakt.)

Azaña menade att Spanien inte längre var fullständigt katolskt, så som landet hade verkat vara exempelvis under det gyllene 1500-talet. Vid den tiden hade kyrkan ensam förenat

provinserna. Den spanska inkquisitionen, inrättad som den religiösa ortodoxins domstol, var det enda juridiska organ som respekterades i hela landet. De habsburgska kungarna hade, med de rikedomar som förts hem från de amerikanska kolonierna, sökt förverkliga en katolsk kulturell och politisk enighet i Europa som aldrig hade uppnåtts under hög-medeltiden. De mäktiga spanska härarna hade brukats i ett nytt försök till *reconquista*, en återerövring av Europa från protestanterna och av Medelhavet från turkarna. Den spanske kungen hade stolt spänt på sig motreformationens världsliga svärd, medan Societas Jesu, jesuitorden, grundad av basken Ignatius och ständigt bibehållande spanska särdrag, blev dess teologiska ledare.

Spaniens gyllene sekel, när det landet för alltid slöt upp i ledet av dem som en gång, om än under aldrig så kort tid, varit det största i världen, markerade därför också den spanska kyrkans höjdpunkt. Medan kyrkan var den länk som förenade nationen geografiskt gjorde den detta också socialt. Spanska teologer var på grund av frånvaron av en reformation befriade från de diskussioner om kyrkans arbetes utformning som besvärade Nordeuropa. De kunde därför i närmast moderna termer debattera förhållandet mellan medborgare och samhället och till och med resonera om önskvärdheten av en mera jämlik fördelning av jorden. Stora nationer förfaller emellertid av samma skäl som tidigare höjde dem över andra. Habsburgarnas om medeltiden påminnande strävanden tömde statskassan. Den spanska kyrkans fientliga inställning till handel, och därutöver till den lätthet varmed guld och silver kunde föras hem från Amerika, gjorde slut på den ekonomiska vitaliteten i Spanien. Spänningen mellan kristna och nyligen konverterade judar (*conversos*) förlänade de intellektuella tvisterna under denna period en nästan rasistisk ton; det ”gyllene seklet” blev bly-tungt långt innan det var förbi. Cervantes, som skrev när de ekonomiska följderna av den våldsamma spanska jakten på storhet redan började göra sig märkbara, gjorde Don Quijote, den största gestalten i spansk litteratur, till urtypen för den vandrande riddaren på jakt efter tom ära. Och donquijoteriets vidmakthållande av en uppsättning medeltida uppfattningar i den europeiska senrenässansens nya värld blev utmärkande för det land, som hade varit det första som avslöjade den verkliga Nya världen på andra sidan Atlanten. De tankar på social rättvisa som teologerna predikade förstärkte en förkommersiell syn, som lika mycket erinrade om skolantiken som den förbådade socialismen. Kyrkans intellektuella förfall fortsatte, till den grad att lärda män vid Spaniens främsta universitet, i Salamanca, på sjuttonhundratalet högtidligt diskuterade vilket språk änglarna talade, och om himlen var gjord av en vinliknande vätska eller av klockmetall.

Under dessa år fanns det knappast en enda protestant i Spanien, och knappast en enda kritiker av kyrkans grepp över nationens sinnen. Spanien innehade, fram till sjuttonhundratalet, världens största imperium. Men den spanska kulturen blev, i likhet med sederna vid hovet, hyperformell och gick mot sin upplösning efter Velázquez' död 1660. Provinsernas fria institutioner, en gång något av det mest levande i Spanien, vittrade bort under habsburgarnas och deras bourbonska ättlingars byråkratiska döda händer. På sjuttonhundratalet började de franska upplysningsfilosofernas tankegångar bli populära vid de spanska bourbonernas hov. Men efter bourbonernas sammanbrott under napoleonkrigen blev kyrkan, som vunnit folkets kärlek tack vare sin opposition mot Napoleon, centrum för motståndet mot liberala idéer. Dess mest våldsamma förkämpar grupperade sig i Den utrotande ängelns sällskap. Så följde det första karlistkriget. Under den tiden bestod den låga intellektuella nivån inom prästerskapet.

Liberalernas största framgång var att år 1837 upphäva fideikommiss-naturen hos kyrkans jordegendomar. Kyrkan fick visserligen gottgörelse, men det var i kontanter. Jorden kunde inte återköpas från de spekulanter inom medelklassen som hade köpt upp den. Hädanefter inskränktes kyrkans makt över arbetarklassen, trots att kyrkan alltjämt gjorde ett oförsonligt motstånd mot liberala idéer.

Tillkomsten av Fria institutet i slutet av 1800-talet sammanföll med, eller inspirerades av, en kyrkans förnyelse. Den hopplösa strid som Rom hade utkämpat i Frankrike, Tyskland och

Italien under 1800-talets sista fjärdedel gav upphov till utarbetandet av en taktik som skulle bevara åtminstone ett land – Spanien – ”fritt från liberal ateism”. Tusentals spanska präster återvände från Cuba eller Filippinerna. Ordnarna mångdubblades. Många franska och, senare, portugisiska präster kom också. Den religiösa byggnadsverksamheten sköt fart med konsolideringen av kyrkans rikedomar i kapital. Jesuiterna och marianistfäderna troddes, med rätta, inneha stora tillgångar i allehanda företag, från antikaffärer till, senare, danssalonger och biografier. Den tolkning som ordnarna gav påvarna Leo XIII:s och Pius XI:s till modernisering syftande encyklikor var faktiskt att de tillät klerikal tillväxt av klerikalt kapital. En framstående katalansk affärsman gjorde år 1912 en omtalad beräkning, att ordnarna kontrollerade en tredjedel av allt kapital i landet. I en populär katekes som publicerades 1927 fick frågan: ”Vad för slags synd begås av en som röstar på en liberal kandidat?” svaret: ”I allmänhet en dödssynd.” Men svaret på frågan: ”Är det en synd att en katolik läser en liberal tidning?” var: ”Han får läsa Börsnyheterna.” Ändå var den nya katolicismen inte någon cynisk rörelse. Fastän den stödde status quo och de bättre ställda, var den välgörande, evangelisk, pedagogisk, framför allt pedagogisk. Vissa ordnar, särskilt jesuiterna och augustinerna, hade utmärkta om än konventionella läroverk (sådana som det i El Escorial, där Azaña uppfostrades).

Mellan 1909 och 1917 hade den främsta politiska tvisten i Spanien gällt kyrkans roll i läroverken och den högre undervisningen. Staten gjorde anspråk på att gratis tillhandahålla folkskoleundervisning åt alla, och i varje provinshuvudstad fanns det ett statligt läroverk, ofta med mycket dålig standard. Men skollärarna var huvudsakligen katoliker, och barnen tillbringade en stor del av tiden med att be radbandets böner. (Skolorna var alltför få – år 1930 fanns det enbart i Madrid 80 000 barn som inte gick i skola.) Genom sin auktoritet i de statliga skolorna såväl som i dem som drevs av ordnarna kunde kyrkan behålla sitt inflytande över ungdomen. Liberalernas försök att ändra på detta hade givit vissa medgivanden till resultat, men till slut misslyckades de. Liksom i Frankrike vid sekelskiftet höll kyrkans ställning inom undervisningen, och till följd därav inom landets kulturliv i allmänhet, på att bli en fix idé för dem som förkastade den. Arbetarna kom att tänka på ordnarnas missionerande i arbetarklassens förstäder som det mest fördärvbringande av allt ont, särskilt om de hade statligt understöd och än mer om de, under utbildningens täckmantel, tycktes bjuda ut en falsk moral åt de okunniga. Intellectuella som Manuel Azaña eller den unge filmskaparen Luis Buñuel kunde inte glömma kyrkan, även om de avvisade religionen.

Vad kyrkan beträffar talade kardinal Segura inte för hela sin hjord när han gick till angrepp mot republiken i maj 1931. De politiska stämningarna inom den spanska kyrkan var alltför motsägelsefyllda för att kunna sammanfattas i ett kraftigt hållet brev. Många medlemmar av hierarkin och ordnarna var eventuellt lika monarkistiskt sinnade som kyrkans primas, av fruktan för vad som skulle kunna komma snarare än av lojalitet mot det som hade försvunnit. Men den grupp av intellektuella katoliker som skrev i tidningen *El Debate* i Madrid gynnade en mera liberal katolicism, som kanske kunde vinna stadsproletariatet för kyrkan eller göra vissa eftergifter i riktning mot demokrati. Kardinal Segura hade fördömt *El Debate* som en ”liberal blaska”. En polemik utbröt mellan *El Debate* och den monarkistiska *ABC* under republikens första veckor, om den ”tillfällighetstolkning” som den förstnämnda gjorde av republiken, nämligen att styrelseformer var tillfälliga, medan kyrkan var evig. *ABC* betraktade den hållningen som feg.

Inget entydigt uttalande kan sålunda göras om kyrkans egentliga politiska inställning. Det var visserligen sant att ordnarna och hierarkin hade varit kapitalister sedan konfiskationen av kyrkojord under det föregående seklet. Men många enskilda munkar och de flesta präster (med undantag för dem i eleganta delar av stora städer) hade lika liten lön som sina församlingsbor, något som givetvis bidrog till att hålla dem kvar på en låg intellektuell nivå. Hierarkin betraktades med rätta som överklassens bundsförvanter. Men byprästen, och också

prästen i en fattig del av en stor stad, sågs ofta som en relativt hygglig rådgivare, en som kunde inskrida, ibland med framgång, hos myndigheterna för de förtrycktas räkning. Detta var speciellt fallet i de baskiska provinserna i norra Spanien. Den spanska arbetarklassen blev emellertid utom sig när en präst öppet visade sig hycklande, genom att uppenbart handla tvärt emot Kristi lära om fattigdom, eller genom att visa sin vördnad för adelsmän. Då ansågs intet öde vara för obehagligt för honom, och hans kyrka löpte risken att brännas ner. (Prästen i Palomós, som av anarkistiska mordbrännare ombads att lämna ut nycklarna till sin kyrka under händelserna 1909, svarade: "Visst, låt oss bränna kyrkan, men låt oss också bränna fabriken. Båda mister vi på det sättet vårt dagliga bröd. Låt oss börja med fabriken." Prästen gav sig av nedför kullen, men ingendera byggnaden brändes ner.) Under upploppen 1909 visade sig arbetarklassen i Barcelona fullständigt okunnig om, och likaledes ointresserad av, vad som försiggick i nunneklostren. Några av de mystiska byggnaderna antogs härbärgera kropparna av flickor som blivit martyrer, liksom också värdepapper och aktier. Men det lik som visades upp i skolan tillhörande Den obefläckade avlelsens systrar i Puerto Seco avslöjades vara den balsamerade Leonors av Aragon kropp, och han dog före år 1450. Det förmodades också allmänt att nunnor måste vara rika, om de skulle kunna leva ett kontemplativt liv. Varje nunnekloster betraktades alltså som en "sammansvärjning mot demokratin".

Det var alltid sällsynt, också i revolutionstider, att bybor dödade sin egen präst eller brände ner hans kyrka, om han inte var känd som en bourgeoisens vän. Under sådana omständigheter brukade också då gärningen ofta överlåtas på människor som eventuellt kom in från andra *pueblos*. Det var förvisso ovanligt att spanjorer förstörde bilden av den lokala Maria, eller en lokal kyrka. Ärkebiskopen av Valladolid påpekade en gång att "dessa människor skulle vara redo att dö för sin egen heliga jungfru, men de skulle sätta eld på sina grannars av minsta anledning". Ändå hade under den tragiska veckan 1909 arbetare som förlorat besinningen av hat till religionen huggit huvudet av och styckat religiösa bilder, grävt upp gravar, framför allt sökt att förstöra. De hemliga ordnarna fortsatte att hållas ansvariga för varje omstörtning; en tro som passade och stimulerades av anarkister och antiklerikala republikaner i lika mån.

Den spanska kyrkan under 1900-talet förbryllade Vatikanen. De offentliga yttringarna av fanatism och vidskepelse uppvisade långt ifrån någon sann religiös anda. Påven Pius XI var år 1931 minst lika liberal som de som i Madrid skrev i *El Debate*. Hans statssekreterare Eugenio Pacelli lekte redan med de tankar på kristligt demokratiska partier, som han mera framgångsrikt förverkligade när han var påve (Pius XII), efter andra världskriget. När regeringen den 22 maj 1931 utfärdade en kungörelse som förkunnade religionsfrihet reste kardinal Segura till Rom, där Pius XI antydde för honom att nuntien monsignore Tedeschinis taktfulla försiktighet var den bästa politiken för kyrkan i Spanien. Men Segura riktade från Rom ett offentligt angrepp mot regeringen. Hans anseende förbättrades inte när han en månad senare i hemlighet återvände över Pyrenéerna, utan att passera någon tullstation. Han kom till Guadalajara innan han greps. Regeringen lät sedan eskortera honom ut ur landet, under bevakning. (Det hade blivit känt att Segura hade varit intresserad av att sälja kyrkan tillhörande skatter, för att hjälpa den att skapa en fond, med vilken den skulle bekämpa republiken.) Kardinalen återvände inte till Spanien förrän efter inbördeskrigets utbrott. Efter en del ömtåliga diplomatiska manövrer utnämndes monsignore Gomá, en lärd man som hade varit biskop av Tarazona, att efterträda honom såsom primas och ärkebiskop av Toledo. Vatikanen inledde snart ett gräl med republiken genom att vägra att ta emot den ambassadör, Luis de Zulueta, som regeringen hade utsett att representera den vid påvestolen. Kardinalerna Gomá och Segura träffades den 23 juli 1934 i Frankrike och hade en märklig diskussion, i vilken de kom överens om att påven Pius XI var en man "utan kärlek, kall och beräkande", som hyste alltför mycken sympati för Katalonien och som vilseleddes av Angel Herrera och kardinal Vidal y Barraquer,

ärkebiskopen av Taragona.

Herrera och hans vänner på tidningen *El Debate* startade under tiden en konstitutionell katolsk rörelse, *Acción Nacional*, i slutet av april 1931, vars syfte var en valorganisation för att sammanföra ”de element som stod för ordning”. Men några av medlemmarna i detta förment ”liberala” parti, som exempelvis Antonio Goicoechea och greve de Vallellano, var närmast autoritära monarkister. Skalden José Maria Pemán, mannen ”med idéer” i *Primos Unión Patriótico*, likaledes medlem, var en i det förflutna förälskad romantiker. (*Acción Nacional* måste snart ändra sitt namn till *Acción Popular*, när regeringen småaktigt höll på att ordet *nacional* icke fick användas om annat än statliga organ.) Det verkade att vara en föga löftesrik början för Spaniens första konservativa parti med en massrörelse bakom sig. Så blev det dock slutligen, då det spelade på fruktan hos dem som var förbittrade på regeringens och dess vänners tilltagande antiklerikalism.

Antiklerikalismen var förståelig i Spanien på 1930-talet, och liberalerna som drevs av detta att avlägsna katolicismens strupgrepp på uppfostran och kultur verkade inom en stor artonhundratals tradition. Men det verkliga kulturella problemet i Spanien var bristen på utbildning. Så till exempel hade närmare tjugo spanska provinser 50 procent analfabeter eller mer, och endast två provinser (Barcelona och den baskiska provinsen Alava) hade mindre än 25 procent. Det skulle ha varit klokare, och mera förutseende, om republiken hade koncentrerat sig på skapandet av nya skolor, hellre än att angripa de religiösa ordnar som vidmakthöll goda, om än exklusiva sådana, hur mycket Azaña än hade plågats av fader Montes i den augustinska skolan. Vidare införlivade kyrkan i Spanien, antingen man gillade det eller inte, med sig en gammal tradition i spanskt liv; den hade faktiskt skapat det livsmönstret. Det var därför lätt att framställa antiklerikalismen såsom ett ”antispanskt” element. Många gjorde det.

5. Upploppen i maj 1931 – brännandet av kyrkorna – monarkisternas sammansvärjningar – den spanska anarkismens särprägel

Söndagen den 10 maj 1931, inom några dagar efter publiceringen av kardinal Seguras herdabrev, sågs en grupp arméofficerare och aristokrater som troddes vara speciellt lojala mot kung Alfonso samlas i ett hus på Calle Alcalá, en av huvudgatorna i Madrid. Formellt grundade de bara Oberoende monarkistklubben, ”att tjäna som ett föreningsband mellan de element som önskar arbeta för monarkins väsentliga ideal”. Det var ett högerorienterat, monarkistiskt svar på de ”liberala” katolikernas *Acción Nacional*. Men ”Kungamarschen” spelades på grammofon. En folkhop samlades. Två monarkister (en av dem var markis Luca de Tena, redaktör för *ABC*, den monarkistiska dagstidningen) som kom sent var förtjusta över antalet människor på gatan och skrek: ”*Viva la monarquía!*” Deras taxichaufför svarade med att ropa: ”*Viva la república!*” Monarkisterna protesterade, och ett rykte spreds genast att de hade dödat chauffören. Folkmassan blev rasande och satte eld på flera bilar, tillhörande monarkisterna som bevistade mötet inne i huset. På ett ögonblick tycktes antalet människor på gatan öka hundrafalt. Republikens smekmånad var förbi. En ilsken folkhop gav sig i väg till *ABC*:s lokaler, som de sedan anlade eld i. Inrikesministern, Miguel Maura, hotade att avgå om han inte fick tillkalla civilgardet, men regeringen tvekade begripligt nog. Azaña sade att alla kloster i Madrid inte var värda ett republikanskt liv. Folkmassorna skingrades till slut. Men dagen därpå fick upploppen nytt liv. Jesuitkyrkan på Calle de la Flor, i centrum av Madrid, brändes ner till grunden. På dess förkolnade väggar kritades orden ”Folkets rättvisa dom över tjuvar”. Flera andra kyrkor och kloster i Madrid brändes också under dagen. Inom några dagar hade bränderna spritt sig till Andalusien, särskilt till Málaga. Maura fick tillstånd att använda armén i stället för det hatade civilgardet, och undantagstillstånd proklamerades. Det var allmän oro i hela Spanien. Ingen dog, trots att flera munkar flydde i sista minuten. Men ändå, republiken hade fått en fläck på sitt anseende. Några hundra kyrkor hade skadats runt om i

Spanien. Regeringen anklagade offentligt monarkisterna för att ha provocerat upploppet och drog in inte bara *ABC*, utan också *El Debate*.

Några av dem som samlades i huset vid Calle Alcalá skulle säkerligen ha gillat en resning mot republiken. De hade härvidlag inte kung Alfonsos samtycke (då i Paris), som hade uppmanat sina vänner (också arméofficerare) att tjäna republiken. Några dagar tidigare hade han beviljat *ABC* en högtidlig intervju, i vilken han hade sagt: ”Monarkister som önskar följa mitt råd skall icke bara avstå från att resa hinder i regeringens väg, utan skall stödja den i alla patriotiska angelägenheter. Högt över den formella tanken på republiken eller monarkin står Spanien.” Fastän Don Alfonso utan tvivel i denna metod såg det bästa medlet att kunna återvända till den spanska tronen, ville han uppenbarligen inte omöjliggöra något för den nya regeringen. Som följd härav svor det överväldigande flertalet officerare i armén, flottan och flygvapnet eden till den nya regimen. (Den 25 april hade Azaña utfärdat en kungörelse som tillät alla officerare som så önskade att ta avsked med full lön. Denna överdrivet rättvisa handling skapade enbart en mängd arbetslösa officerare, med pengar och tid nog att intrigera mot den nya regimen.)

Men några hade inte för avsikt att samarbeta med republiken. De ledande bland dessa potentiella sammansvurna var generalerna Orgaz, Cavalcanti och Ponte. Andra aktiva var markis de Quintanar, ivrigt på jakt efter pengar; Ramiro de Maeztu, en gång medlem av generation –98, som sedan dess hade dragits till anarkismen, men som också varit ambassadör och journalist och nu närmast var fascist; den karlistiske intellektuelle Victor Pradera; och unga monarkister som till exempel Sáinz Rodríguez, oerhört fet (”ett storgods av kött”, som han en gång beskrevs), lärd och bohemisk. Dessa konspiratörer beslöt snart att bilda ett nytt och lagligt monarkistparti. De skulle grunda, med *Action Francaise* i Frankrike som förebild, en tidskrift *Acción Española* (inte att förväxla med partiet *Acción Nacional*) med Ramiro de Maeztu som redaktör, som offentligt skulle ta till orda för ett uppror mot republiken (redaktionen skulle också utgöra ett centrum för studier i syfte att ”samla texter rörande frågan om ett upprors laglighet”), och de skulle bilda en organisation för att skapa ”en revolutionär atmosfär” inom armén. Andra högerorienterade politiska grupper växte snart fram: *Acción Castellana*; en regional höger rörelse i Valencia, med en tidigare karlistisk journalist i spetsen, Luis Lucía; och ett agrarparti av kastilianska jordägare. Den gamla karliströrelsen var också verksam. Andra monarkister diskuterade hur de skulle kunna spränga regeringens ekonomiska politik genom att uppmuntra kapitalflykten. Dessa spanska monarkister på 1930-talet var inflytelserika, förmögna, mera autoritära än den kung vars sak de formellt stödde, och de gav förvisso mera prov på fantasi i sina bemödanden att störta republiken än de hade gjort i sina försök att försvara kungen.

Vad beträffar människorna som protesterade mot dem den där söndagsmorgonen 1931 var några helt enkelt invånare i Madrid som promenerade huvudgatan fram i huvudstaden: det var vanligt på söndagsmorgnarna. Men de noggrant planerade och utförda kyrkbränderna (och eldsvådan i *ABC*:s högkvarter) var förmodligen anarkisternas verk.

De spanska anarkisternas strävanden 1931 hade modifierats, men inte förändrats, sedan Bakunins förste agents ankomst till Spanien 1868. Före den tiden hade hela samlingen av revolutionära socialistiska idéer haft få spanska anhängare. Några intellektuella bland hantverkarna hade lockats av federalismen: Proudhon översattes till spanska av Pi y Margall, en av de ledande (och en tid premiärminister) i första republiken. År 1868 anlände till Madrid Giuseppe Fanelli, en italiensk parlamentsledamot, en gång Garibaldi's vapenbroder, nu en lidelsefylld beundrare av Bakunin, fortfarande en av Internationalens främsta män. Fastän Fanelli inte talade spanska, och fastän bara en av hans tio åhörare (huvudsakligen boktryckare) förstod franska, fick hans tankegångar en enastående verkan. Fanelli förde de spanska arbetarna i kontakt med Europa och antydde nödvändigheten av organisation. Två

spanjorer besökte sedan Bakunin i Basel. År 1873 fanns det 50 000 ”bakunister” i Spanien, först kända såsom ”internationella” och, senare, under det riktigare namnet anarkister. För dem tycktes en ny sanning ha uppenbarats. Staten, som grundade sig på tankar om lydnad och auktoritet, var ond. I dess ställe skulle det finnas kommuner med självstyrelse – städer, yrken eller andra samfund – som skulle ingå frivilliga överenskommelser med varandra. Allt samarbete med parlament, regeringar och organiserad religion måste fördömas. Förbrytare skulle straffas genom allmänna opinionens ogillande. Bakunin var, i likhet med Tolstoy, vid utformningen av sådana tankegångar påverkad av en längtan efter det ryska bylivet, som han själv hade lärt känna under sin barndom. Spanjorerna, bland vilka dessa idéer så fruktbart spreds, kan också framställas såsom åtrående en liknande enkelhet från tiden före den snikna moderna staten, från de medeltida bysamhällen och självständiga provinsenheter som hade blomstrat i Spanien såväl som i det övriga Europa. Pengar var då i en stor del av Spanien alltjämt något nytt. Anarkismen var följaktligen mera en protest mot industrialiseringen än en metod att organisera den till allmänhetens fromma. Kyrkan, som skulle lida så mycket till följd därav, kan ha hjälpt till att bereda vägen; dess fientliga inställning till konkurrensandan, särskilt sådan den tillämpades av spanjorerna, kom Fanellis tankar att verka som blott och bart en fortsättning av den gamla tron, kanske till och med den verkliga reformation som aldrig hade skett. Detta var en tid då jordägare (särskilt de nya, som hade övertagit kyrkans jord) erkände allt färre skyldigheter gentemot bönderna, som i allt större utsträckning blev ett jordlöst proletariat utan några rättigheter.

Dispyterna mellan Marx och Bakunin i Internationalen splittrade dess avläggare i Spanien. Huvuddelen av den spanska rörelsen, anarkisterna, fortsatte så gott som ensam i Europa att följa Bakunin. En minoritet, socialisterna, bildade ett eget parti och följde Marx. De första anarkistiska invigda – boktryckare, skollärare och studenter – inledde en medveten utbildningspolitik, inriktad huvudsakligen på de andalusiska jordbruksarbetarna. Militanta revolutionärer flyttade från by till by, levde som kringvandrande tiggarmunkar. De organiserade kvällsskolor, där bönder lärde sig att läsa, att bli nykterister, vegetarianer, att vara trogna sina hustrur och kanske att diskutera det moraliskt förkastliga i tobak och kaffe. Fastän den svaga regeringen bannlyste internationalerna år 1872, tog anarkisterna ledningen bland distriktens revolutionärer under de åren. I en stor strejk samma år i Alcoy (Alicante) omvandlade anarkisterna den lokala styrelsen till en kommitté för allmän trygghet, dödade borgmästaren och civilgardet och förde i triumf de senares huvuden runt i staden – en antydning om de många svårigheter som skulle följa.

Restaurationen år 1874 medförde förtryck, och rörelsen gick under jorden. Medlemsantalet minskade, tvister uppstod, så bittra som de blott kan bli när de utspelas i ett tomrum, gamla kämpar baktalades och förråddes. Flera icke-politiska fackföreningar grundades, fria från anarkistisk påverkan. Ändå blev vissa radikala personer ur medelklassen anarkister, sådana som den heroiske Fermín Salvochea från Cádiz. De männen predikade frihet, och de var självdisciplinerade. De var motståndare till konventionella äktenskap (liksom till avskaffandet av medel- och överklassens moraliska normer), och de levde som helgon. Deras anhängare gjorde sitt bästa att söka överträffa dem, de försökte ofta påskynda tusenårsriket genom någon våldsam, spontan handling, som brukade undertryckas med skoningslöshet som i sin tur gav upphov till ytterligare våld. Men i hela södra Spanien fortsatte dock anarkismen att spridas, under 80-talet, 90-talet och under det nya seklets första årtionde. Den spreds som vore den en religion, hindrad av förföljelse eller hungersnöd men aldrig besegrad, och allt flera lantarbetare började tro att en dag, kanske rent av efter nästa beslagtagande av jord, skulle det gamla Spaniens struktur, med prästen och godsägaren, försvinna och kärlekens värld bebådas, den då de stora egendomarnas jord omfördelades. De som skulle ha varit banditer på 1840-talet blev anarkister på 1880-talet. Andalusien, så länge försummat av överklassen, fick sin

upprättelse genom att förespråka en tro, vars triumferande skulle innebära det rent fysiska krossandet av överklassen, dess vänner och tjänare. Många bönder lärde sig läsa med anarkisternas hjälp, och de trodde sannolikt blint på mycket av vad de läste i de illa tryckta småskrifterna av Bakunin och Proudhon. När de fann att Bakunin hade sagt, att den nya världen skulle erövrats först sedan den siste kungen hade strypts i den siste prästens tarmar, brukade de hysa en önskan att pröva, om det faktiskt förhöll sig så. Kunde inte allt åstadkommas med en pistol och en uppslagsbok? Denna kiliastiska stämning, undfången i hemlighet, levde kvar länge i frihetens och sammangåendets tid.

Godsägarna och civilgardet fortsatte i ett halvpermanent tillstånd av skräck inför det hot som de så påtagligt stod inför i det revolutionära Andalusien. De började handla som om också de levde lika fjärran från den praktiska verkligheten som sina motståndare, vilka de tillskrev en förmåga till organisation som inte överensstämde med sanningen. Den mest omtalade händelsen var sammansvärjningen av *la mano negra* (svarta handen) år 1883, som civilgardet påstod sig ha hejdat, sedan ett antal skördar hade bränts upp och några vaktmän på landsbygden skjutits, och strax innan Andalusiens hela överklass skulle massakreras. Trots att det inte existerade någon sådan plan garrotterades fjorton stridande på det största torget i Cádiz, efter en snabbt undanstökad rättegång. Detta satte tillfälligt stopp för anarkistaktiviteten i Andalusien, fastän de flesta byar alltjämt hade sin *obrero consciente*, sin arbetare som höll den anarkistiska medvetenheten vid liv. Nio år senare marscherade 4 000 bönder, beväpnade med skäror, in i Jerez och skrek ”*Viva la anarquía!*” samt dödade ett antal snikna butiksägare. Revolten slogs ner med kavalleri, fyra män avrättades och många dömdes, till och med en (Salvochea) som satt i fängelse när den stora marschen företogs.

”Idén” (under vilket namn anarkismen var känd av sina anhängare) nådde också Barcelona, delvis kanske som en följd av andalusiska arbetares inflyttning till textilfabrikerna, trots att större delen av Barcelonas tillväxt berodde på att folk kom in till staden från den katalanska landsbygden. De katalanska anarkisternas antal uppgick år 1880 till 13 000, medan Andalusien hade omkring 30 000. Men medlemsantalet skiftade, och det verkade ibland som om textilarbetarna i Barcelona skulle vinnas för socialismen. Den katalanska anarkismen var vidare alltid bättre organiserad än den i Andalusien. Ända från början hade arbetarna insett att planering var nödvändig för att besegra både rivaliserande fackföreningar (grundade på kooperativa idéer) och industriägarna. Å andra sidan behärskades de utblottade jordlösa lantarbetarna i södra Spanien av drömmen om att sköta sin egen by, utan godsägarens förvaltares och civilgardets brutalitet, utan byhandlarens giriga knipslughet och prästens nedlåtande inblandning. Tvister mellan dessa båda skolor inom befrielse rörelsen dånade vidare under otaliga kongresser på 1890-talet, varvid de förra fördömde de senare som brottslingar och de senare beskrev kollektivisterna såsom enbart intresserade av en högre levnadsstandard.

Men också i Barcelona satte terrorismen fantasin i rörelse hos de icke yrkesutbildade och ofta icke läskunniga arbetare, som nyligen hade flyttat in till staden från landsbygden, och också de mest storsinnade var ur stånd att förneka värdet av ”ärningens propaganda”, som den italienske anarkisten Malatesta uttryckte saken: någon plötslig våldsam handling som skulle injaga skräck i bourgeoisien. Det gjordes ett ryktbart försök med generalkaptenen Martinez Campos år 1893; hans tilltänkte mördare avrättades, och en vän till honom kastade för att hämnas en bomb in i Liceoteatern i Barcelona, som dödade tjugoen personer. Mördaren avrättades såsom vedergällning, liksom också ett flertal oskyldiga människor. Ett annat bombangrepp utfördes mot en procession under Heliga lekamens fest, varvid tio dödades. Att anarkisterna bar ansvaret härför bevisades aldrig, men fem anarkister avrättades och andra föstes in i fästningen Montjuich, där flera dog av vanvård. En internationell skandal blev resultatet, och premiärminister Cánovas mördades i sin tur av en italiensk anarkist. Nu

verkade rörelsen, trots att det rådde vänskap mellan spanska anarkister och deras kamrater bortom Pyrenéerna (också ryssarna), att vara inhemskt spansk, huvudsakligen på grund av att den med sig införlivat Pi y Margalls federalism inom den lägre medelklassen. Denna rörelse blev föremål för mycken politisk spekulation (så sent som år 1937 förklarade sig en ledande anarkistisk intellektuell, Federica Montseny, stå närmare Pi än Bakunin).

Under 1900-talets första år inrättades ett antal rationalistiskolor i Barcelona, som syftade till att ge en mera förfinad version av anarkismen. Den mest berömda var Escuela Moderna i Barcelona, ledd av Francisco Ferrer, en murare, agitator, konspiratör, spelare på börsen, flickjägare och optimist. De skolorna var radikala utbildningsexperiment i Tolstoys anda, som i Spaniens katolska atmosfär med nödvändighet måste orsaka skandal. Ferrer utmanade exempelvis medvetet konventionen genom att ta med sig sina elever på en utflykt på långfredagen. Det var: knappast någon slump att den tillämnade mördaren av kungen och drottningen vid deras bröllop år 1906 var Mateo Morral, anställd av Ferrer på hans förlag i Barcelona. Ferrer själv, å andra sidan, hade så gott som säkert föga att skaffa med förberedelserna till den tragiska veckan i Barcelona, fastän han ställdes inför rätta och sköts för att ha varit dess ”främste planerare”, efter lögnaktiga vittnesmål av några radikaler som var ivriga att krossa honom. (Han avrättades faktiskt för att han länge hade förespråkat en revolution, även om han inte hade organiserat någon.) Ferrers död skänkte anarkisterna en internationellt känd martyr och skadade radikalerna, som hade inkräktat på anarkisternas maktställning bland de katalanska arbetarna. (Ferrers roll blev aldrig utredd. Skänkte han pengar för anställning av mordbrännare, försökte han finansiera fortsatt kamp medan han själv köpte statsobligationer, som med säkerhet skulle stiga i värde, om revolutionen misslyckades? Några ville göra gällande att hela revolten var en ”fondmarknadsmanöver”. Ferrer arresterades därför att han, som redan gått under jorden och troddes befinna sig i Frankrike, undertecknade ett papper som förnyade ett överskridet konto.)

Regeringen antog att den anarkistiska arbetarsammanslutningen i Barcelona hade varit det redskap varmed Ferrer arbetade, med bistånd av de franska arbetarna, för att inte tala om det internationella frimureriet. Anarkister förföljdes, och arbetarna anslöt sig som följd härav alltmer till dem, och de vände sig från politiska program sådana som radikalernas. Sedan förlorade också mera moderata arbetarledare terräng till mera våldsamma sådana, som var beredda att romantiskt betrakta den tragiska veckan som en spansk motsvarighet till Kommunen i Paris, ett ”epos” som om möjligt borde uppföras på nytt.

Tragiska veckan ledde till bildandet, år 1910, av den första hela nationen omfattande arbetarfederationen, *Confederación Nacional de Trabajo*, CNT, efterföljare till den 1907 bildade *Solaridad Obrera*, som hade varit en koalition av katalanska arbetarrörelser, behärskade av men inte uteslutande sammansatt av anarkister. Socialisterna drog sig tillbaka när den rörelsen blev riksomfattande. CNT dominerades från början av anarkister. CNT:s ledare, som tillträdde sina befattningar 1911, förenade tankegångarna hos de överlevande från Bakunins generation med furst Kropotkins, Malatestas och Ferrers, och de var också påverkade (som Ferrer hade varit) av tankar från Frankrike, där arbetarklassens vältaliga ledare var fyllda av entusiasm för ”syndikalismen” och tanken på ekonomisk krigföring på liv och död. Tvivelsutan var CNT:s medlemmar fortfarande i minoritet, också bland organiserade arbetare i Barcelona. Men deras hänförelse och våldsamhet krävde uppmärksamhet. Deras taktik omfattade sabotage, upplopp och antiparlamentarism, framför allt den revolutionära generalstrejken, omsorgsfullt planerad och skoningslöst genomförd, som blev spanska arbetares väsentliga hopp såsom medlet att nå målet ”frihetsvänlig kommunism”. Eftersom det förmodades att den strejk som sattes in i rätt tid skulle bli omedelbart effektiv, fanns det ingen strejk-kassa, och inte heller kunde många anarkistiska arbetare haft råd att lämna bidrag till en sådan. Fram till år 1936 fanns det inte heller mer än en avlönad funktionär i

fackförbundet. Vid mötena förekom ingen dagordning, och det fanns inga egna lokaler, bortsett från tidningarnas eller boktryckarnas redaktioner.

Första världskriget intensifierade hela den spanska arbetarklassens intresse för Europa. Ryska revolutionen stegrade det intresset till högsta upphetsning. Tyska agenter var verksamma i Katalonien, där de mutade såväl gangsters som korrumpierade anarkister till att angripa pro-allierade affärsmän. De tillförsäkrade sig också hjälp av den korrumpierade chefen för den politiska avdelningen av Barcelonas polis. Monarkins ändlösa regeringskriser tycktes ge anarkistledarna vid handen att deras stund nalkades. Medlemskapet i CNT nådde tydligen 700 000 år 1918, medan över 200 anarkistiska tidningar och tidskrifter blomstrade – enbart Barcelona förtecknade 29 publikationer mellan 1900 och 1923.

Den makt CNT förvärvat över den spanska arbetarklassen i Barcelona och Andalusien vid första världskrigets slut gav i sig själv upphov till ett problem, därför att den skapade olik-tänkande mellan de renläriga, som inte ville acceptera någonting mindre än en fullständig samhällsomvandling, och den mera moderata flygeln som fastän den bibehöll samma mål för framtiden inte desto mindre trodde att en viss kortsiktig förbättring av svåra förhållanden var ett mål att kämpa för, jämte en smula strategi, några allierade och lite kunskap om den internationella skådeplatsen. De moderata stod under ledning av *Noi del Sucre* (Sockerpojken), öknamnet på Salvador Seguí, en sockerarbetare med oratorisk begåvning som var motståndare till omdömeslös terrorism. Regeringens försök att krossa hela rörelsen, och anarkisternas beslutsamhet att rädda de vinster de hade avunnit industriägarna under världskriget, ledde till en fem år lång period av ligakrigföring i Barcelona, mellan stridbara medlemmar av CNT och *pistoleros* lejda av arbetsgivarna. Kampen inleddes 1919 genom en strejk i Barcelonas elektricitetsverk, La Canadiense. Regeringen accepterade åttatimmarsdag. Men en stridslysten ledning lockoutade arbetarna. En generalstrejk blev följden, fredlig till avsikten men förvandlad eller provocerad till våld. Seguí gjorde sitt yttersta för att omorganisera den anarkistiska rörelsen enligt realistiska principer. Han till och med predikade tålmod. Men inom kort hade de flesta av de ledande anarkisterna i Barcelona, bland dem också Seguí och hans advokat, Layret, mördats, antingen av *pistoleros* ute på gatan eller ”under flyktförsök” från fängelset, den så kallade *ley de fugas*, flyktlagen. Guvernören, general Martinez Anido, bekämpade anarkisterna med alla vapen han kunde komma över, bland dem inte bara det rivaliserande, av regeringen gynnade fackförbundet, *Sindicato libre*, utan också en speciell poliskår, *sonatén* (borgargardet), ett återupplivande av en styrka med samma namn av katalanska friskaror som hade bekämpat Napoleon. Våld och mord blev dagliga företeelser, politiska brott åtföljda av gangstervälde, dödande av poliser, vanliga arbetare och förbipasserande. Sammanlagt dog cirka 1 000 personer av ”politiska” orsaker i Barcelona mellan 1917 och 1923.

Ryska revolutionen kom under tiden att utgöra en frestelse för den anarkistiska rörelsen. Entusiasmen var störst i Andalusien, där man uppfattade åren 1918-21 som den ”bolsjevikiska treårsperioden”. År 1920 sände CNT:s rikskongress Seguis främste medtävlare, Angel Pestaña, till Moskva för att rapportera om den ryska revolutionen. I likhet med den socialistiska delegationen fick han ett ogynnsamt intryck, särskilt av förföljelsen av de ryska anarkisterna och krossandet av oppositionen i allmänhet. Pestaña talade därför i Moskva mot de ”tjugoen villkoren”, som nämnts såsom nödvändiga för anslutning till den tredje kommunistiska internationalen (Komintern). Han kunde dock inte lämna sin rapport när han kom tillbaka till Spanien, eftersom han arresterades vid ankomsten och tillbringade de närmast följande månaderna i fängelse. År 1921 resulterade en annan inbjudan till Moskva i rörelsens förlust av sin nye generalsekreterare, Andres Nin, och några andra intellektuella, som anslöt sig till kommunisterna. Men detta påverkade inte rörelsens stora massa. Pestaña hade snart kommit ur fängelset, och tillsammans med den ende av Nins grupp som förblev anarkist,

Gaston Leval, påpekade han hur snabbt Lenin hade organiserat en poliskår och censur. Den antikommunistiska fraktionen triumferade, och anarkisterna anslöt sig inte till Moskva, utan till den nya, lilla anarkistiska internationalen, Internationella arbetarassociationen (AIT), med högkvarter i Berlin. En berömd gammal anarkist, Eleuterio Quintanilla, sade: ”Ryska revolutionen ger inte uttryck för våra ideal. Den är en revolution av socialistisk art. Dess inriktning och orientering svarar inte mot arbetarnas behov, utan mot politiska partiers.”

Primo de Riveras diktatur bevitnade nedgången av stridbar anarkist-verksamhet, då de flesta ledarna antingen var döda, befann sig i landsflykt eller i fängelse. Anarkistiska tidningar förbjöds, men inte alla tidskrifter. Några rationalistiskolor tilläts fortsätta. De mera våldsamma anarkistledarna, bland dem ett berömt band som kallades *Los solidarios*, samlades i Frankrike och dirigerade plundringståg över gränsen. Bland dessa män uppenbarade sig ett antal legendariska anarkistkrigare, i synnerhet två oskiljaktiga våldsmän, Buenaventura Durruti och Francisco Ascaso. Durruti var järnvägsarbetare från León, Ascaso bagare och kypare. Deras mest beryktade brott var mordet på ärkebiskopen av Zaragoza 1923, mordförsöket mot kung Alfonso (i Paris) 1924 och det omtalade angreppet på Spaniens riksbank i Gijón. De flydde från Spanien, vandrade omkring i Sydamerika och startade en anarkistisk bokhandel i Paris. Fyra länder hade dömt Durruti till döden, yttrade Ilja Ehrenburg senare gillande. Dessa män och deras kamrater var givetvis inte vanliga förbrytare. De var drömmare med ett våldsamt uppdrag, typer som Dostojevskij skulle ha varit stolt över att ha skapat. För några framstod Durruti som en ”bandit”, ”mördare” eller ”ligist”, för andra var han den ”oövervinnliga hjälten”, med en fin ”överlägsen hjärna som överträffade alla andras, som skrattade som ett barn och grät inför mänsklig tragedi”. De flesta *solidarios* trodde att något slags allians var nödvändig med diktaturens övriga motståndare, och flera av dem beredde sig, i landsflykt och trots att de förespråkade revolutionärt våld, att överväga en lång förberedelseperiod före en verklig generalstrejk. De gjorde också upp planer på en revolutionär anarkistisk armé efter mönster av ukrainaren Nestor Makhno, som de kände.

I juli 1927 bildade på ett hemligt möte i Valencia de ledande militanta anarkister som fanns kvar i Spanien en ny sammanslutning, *Federación Anarquista Ibérica* (FAI), avsedd att motarbeta revisionismen. Den blev, under de närmaste åren, en revolutionär elit med uppgift att leda massorna fram till förverkligandet av det rätta revolutionära ögonblicket. FAI var inte någon central organisation, utan i stället ett antal separata grupper som arbetade utan samband: därav följde dess svaghet i kriser.

När diktaturen upphörde och republiken tillkom råkade denna mäktiga, hemliga grupp – dess organisation och medlemsantal var okända – alltmer i strid med den reformistiska gruppen, nu ledd av Pestaña, som ville skapa ett syndikalistiskt *politiskt* parti, som i stort sett skulle ha stått i samma förhållande till CNT som det socialistiska partiet gjorde till UGT. En annan moderat ledare var Juan Peiró, en glasarbetare som definierade anarkismen såsom ”tolerans, själslig förfining och en antidogmatisk inställning, och likaså det föredömliga värdet att bilda kooperativa produktions- och konsumtionsföreningar”. Republiken ställde rörelsen inför ett dilemma: ett enda dokument medgav att republikens konstituerande cortes utgjorde ”följden av en revolutionär handling, i vilken vi har ingripit, direkt eller indirekt”, och förkunnade också att ”vi trotsar det konstituerande cortes på samma sätt som vi trotsar all makt som förtrycker oss. Vi befinner oss i öppet krig mot staten.” *Solidarios* anslöt sig efter återkomsten från landsflykten helt naturligt till FAI. De var yngre än CNT:s ledare, sådana som Pestaña, och drog fördel av den otåligen stämningen bland Spaniens ungdom för att trycka på mot det orubbliga principfasta.

Anarkiströrelsen hade på 1930-talet en klok taktisk ledare i Juan García Oliver. För Cyril Connolly, den engelske kritikern, beskrev han sitt syfte såsom ”att avlägsna djuret i människan”. Men han hade själv tillbringat flera år i fängelse för våldsbrott.

CNT var år 1931 splittrat på grund av doktrinära, geografiska och åldersskillnader. Städernas arbetare, framför allt i Barcelona, kan betraktas som syndikalister, och de famlade fortfarande efter den ”vertikala” samhällsordning som först hade antytts av franska fackföreningsmän i slutet av 800-talet. Deras plan var alltså att arbetarna i en fabrik skulle utse medlemmar till ett ”syndikat”, som med andra syndikat skulle förhandla om alla frågor rörande bostäder, mat och underhållning. Landsbygdens anarkister, i synnerhet i Andalusien, representerade fortfarande en idealisering av den egna *pueblon*, vars invånare samarbetade för att bilda sin egen oberoende styrelse. (Innebörden av det sistnämnda idealet antyds av ordet *pueblos* andra betydelse, alltså ”folk” i motsats till över- och medelklassen. Slutsatsen blev att de senare var främlingar i sin egen stad.) Den praktiska konsekvensen var att det i varje enskild *pueblo* alltså fanns åtminstone en anarkist som vidmakthöll förbindelsen med CNT, som höll en svart och röd anarkistfana i beredskap att i nödfall hissas på civilgardets högkvarter, som levde som ortens samvete och som, om tillfälle till handling gavs, kunde räkna med många andras stöd – ett faktum som gör alla uppskattningar av antalet illusoriska. Förmodligen var över en och en halv miljon spanska arbetare anarkister till sin åskådning på trettioalet; men de ”militanta” uppgick inte till mer än 200 000. (Anarkisterna påstod sig ha 600 000 medlemmar i juni 1931, varav 250 000 i Katalonien.)

De flesta anarkister trodde att CNT inte bara var en revolutionär organisation, utan att den även drog upp riktlinjerna för ett framtida idealsamhälle. Det antogs att de olika *pueblos* efter revolutionen skulle förenas, för utbyte av varor, med sina grannar i en regional federation av städer och byar, medan federationerna själva skulle samarbeta med andra federationer och utbyta statistik och överskottsproduktion. Liknande federationer skulle bildas i städerna, anknyta fabrikerna till leverantörer eller importörer av råvaror. Anarkistiska intellektuella brukade rättfärdiga sina synpunkter genom att säga, att det inte fanns hopp om rättvisa i något samhälle, om den inte först skapades bland små grupper av människor. Många anarkister hatade till och med tanken på ägande. Så förklarade sig den anarkistiska ungdomen, *Federación Ibérica de Juventudes Libertarias* (FIJL) vara emot äganderätten, eftersom det var:

... en mänsklig orättvisa att en människa för egen räkning skulle behålla nyttigheter som producerats av andra, eller ens en del av jorden ... som är lika helig för mänskligheten som livet är för individen; därför att den har sitt ursprung i den starkares våldsamma och brottsliga exploaterande av den svagare, vilket skapar den förhatliga förekomsten av parasiter ... som lever på andras arbete; därför att den skapar kapitalism och den lönelag som dömer människan till ett livslångt ekonomiskt slaveri och till bristande ekonomisk jämlikhet; därför att den är orsaken till prostitution, den skändligaste och mest förödmjukande skymf som samhället tillfogar människans samvete, den som dömer kvinnan till att göra den renaste och mest andliga handling människan känner till föremål för köpslagen. Vi är . . . emot staten därför att den hämmar och begränsar den fria och normala utvecklingen av människors etiska, filosofiska och vetenskapliga verksamhet och därför att den ligger till grund för auktoritetens och äganderättens principer genom de väpnade styrkorna, polisen och domarkåren ...

Men trots alla dessa synpunkter fanns det ingen antydning om att barn skulle uppfostras kollektivt, och den fria kärleken föraktades.

Det var naturligt att anarkisterna skulle vara misstänksamma gentemot Largo Caballeros statliga arbetsförmedlingar och skiljedomskommittéer, som under Primo de Rivera liksom under republiken troddes hota deras existensberättigande. Den bristen på intresse för ett löftesrikt program på den sociala lagstiftningens område visar hur rörelsen, trots att dess medlemmar ofta var orädda och fantasifulla, alltför lätt var i stånd att glömma att det fanns andra i Spanien, bland dem både socialister och kapitalister, som hade synpunkter värda att ta hänsyn till. Anarkisterna hade faktiskt ofta enbart ”idén” om en befrielserevolution som stöd för sin verksamhet. De glömde att ”idéns” män aldrig utgjorde någon majoritet inom arbetarklassen.

Det fanns i Spanien några fackföreningar som varken var socialistiska eller anarkistiska, vilkas medlemmar var såväl katoliker som motståndare till stridbar ateism och revolutionärt tal. Nationella katolska jordbruksförbundet gjorde år 1919 anspråk på att ha 600 000 bondefamiljer som anhängare. Den organisationen begränsade emellertid sin verksamhet till Kastilien och Navarra och inriktade sig mindre på ideologi än på sådana praktiska ting som att sälja gödsel och köpa utsäde. Några försök hade i det förgångna också gjorts till en omfattande sociallagstiftning. Så till exempel en lag om arbetslöshetsvederlag år 1909, åtta timmars arbetsdag infördes 1918 och socialförsäkring hade genomförts på 1920-talet. Svårigheten var inte bara anarkisternas ovillighet att samarbeta, utan också statens oförmåga att se till att lagarna efterlevdes. På liknande sätt var de kooperativa förslag som tillkom i några katalanska och kastilianska fiske- och jordbrukssamhällen märkliga undantag från den växande oenigheten i samhällsfrågor.

6. Anarkistiska strejker — den republikanska författningen — Castilblanco — jordreformslagen — det spanska jordbrukets tillstånd

Händelserna i maj 1931 gav den nya republikanska regeringen en varning för de hot, som sannolikt skulle drabba den från både vänstern och högern. Men ministrarna visste ingenting om detaljerna i monarkisternas planer: det spreds naturligtvis rykten, och muntliga hotelser. Inte heller tog de anarkisterna på så stort allvar som de borde ha gjort. De tillskrev monarkisternas provokationer att det hade bränts ner kyrkor. Den 28 juni hölls ett val som gav vid handen att folkets flertal stod bakom regimen. Det valet, till ett konstituerande cortes, hölls under förutsättningen att en ledamot skulle representera cirka 50 000 manliga röster. Ledamöterna utvaldes för provinsernas, inte lokala valdistrikt, varigenom man sökte undvika de lokala caciques' makt. (Städer med över 100 000 invånare utgjorde särskilda valkretsar.) Det var de hederligaste val som hade hållits i Spanien. Resultatet blev att det valdes 117 socialister (en riktig återspeglning av det utökade antalet socialister under veckorna som gått sedan april) ; 59 radikala socialister och 27 medlemmar av Azañas republikanska aktionsparti; 8g radikaler, anslutna till Lerroux, och 27, högerrepublikaner, Alcalá Zamoras anhängare. Därutöver valdes 33 medlemmar av det katalanska Esquerra och 16 galiciska nationalister. (Kvinnor kunde ställa upp som kandidater men fick inte rösta förrän år 1933. Den andra valdagen var den 12 juli.)

Mot dessa kunde den icke-republikanska högern endast mönstra 57 medlemmar, trots vittnesbörd om att de gamla caciques fortfarande ofta var starka nog att utöva ett otillbörligt inflytande. Det monarkistiska partiet verkade att vara ”ingenting annat än en sporre till oroligheter”. Många lantarbetare som kunde ha förväntats vara likgiltiga för republiken hade vunnits över till den av den nya jordlagstiftningen. Katolikernas Acción Nacional fick bara sex platser. Högern hade överrumplats av monarkins fall, de gamla ledarna kunde inte enas om vilken politik de skulle föra, och sådana nya högerorienterade ledare som redan befann sig i den spanska politikens kulisser hade ännu inga anhängare. Om det inte hade varit för regeringens oviktiga antiklerikala förordningar i början av sommaren, skulle oppositionen inte ha kommit i gång på flera år. Men de omfattade sådana saker som ett förbud mot att visa bilder av helgon i skolornas klassrum, av det skälet att det var ohygieniskt att kyssa dem; och utbildningsministern tilläts att konfiskera konstföremål från kyrkorna, om det var risk för att de skulle förfalla. Dessa nålstyng irriterade, men de skadade inte. Under tiden var den nya konstituerande församlingen på många sätt en samling individer snarare än en samling partier. Endast socialisterna utgjorde en organiserad rörelse. De andra republikanska grupperna var grupper av vänner. Det fanns talrika i allt väsentligt oberoende ledamöter, sådana som Ortega, Unamuno och dr Marañón, republikens ”grundare”.

Förtroendet för regeringen minskade emellertid på grund av en rad strejker som organiserades

av anarkisterna i juli och augusti. Under en byggnadsarbetarstrejk i Barcelona sade de strejkande, när de belägrades i ett hus vid Calle de Mercaders, att de inte ämnade vika annat än för reguljära trupper. Ett förband anlände, och männen gav sig; de mejades inom kort ner av ordningsstyrkornas kulsprutor. Tre dödsfall förekom under en generalstrejk i San Sebastián. Regeringen tillkallade också armén, jämte artilleri, för att krossa en generalstrejk i Sevilla, som uppstått ur en telefonstrejk. Inte mindre än trettio anarkister, inklusive några gangsters, dödades och tvåhundra sårades. Om regeringen hade reagerat alltför långsamt på mordbränderna i conventos, hade den nu reagerat alltför kraftigt. Fientligheten mellan anarkisterna och socialisterna dämpades dock denna sommar av anarkisternas egna inbördes tvister. Motståndarna till FAI:s strävan efter en ledande elit publicerade i augusti ett manifest, undertecknat av trettio ledande anarkister (hädanefter kända såsom treintistas). FAI hade gjort sig skyldigt, sade de,

till att utveckla en alltför förenklad uppfattning av revolutionen . . . som skulle överlämna oss åt republikansk fascism ... Revolutionen förlitar sig inte uteslutande på djärvheten hos en mer eller mindre modig minoritet, utan i stället eftersträvar den att vara en rörelse för hela arbetarklassen på marsch mot sin slutgiltiga befrielse, som ensam kommer att avgöra karaktären av och det exakt rätta ögonblicket för revolutionen.

FAI var starkt nog att motstå denna kritik och lyckades till och med utesluta treintistas ur CNT. Det var en ungdomens seger över de medelålders: de flesta medlemmarna i FAI var i tjugo- eller trettioårsåldern, de flesta treintistas äldre. Rörelsen försvagades dock i sin helhet, eftersom några av de lokala federationerna följde dem av sina ledare som hade undertecknat manifestet. Några av treintistas anslöt sig aldrig på nytt till rörelsen. Angel Pestaña, till exempel, bildade ett litet utbrytarparti som aldrig fick någon inneboende kraft. Andra, som Roldán Cortada i Barcelona, blev kommunist. Under tiden verkade ute på landsbygden en hård sammanstötning mellan ånyo militanta och organiserade unga lantarbetare och representanter för det gamla Spanien oundviklig, särskilt i landets södra delar, där det inte, som i städerna, fanns någon liberal medelklass.

Under hösten 1931 hade ett cortesutskott utarbetat förslag till en ny författning. Här gjorde sig regeringen (eller snarare utkastskrivarna) skyldiga till ett svårt fel. Det hade varit att hoppas för mycket att den nya regimen skulle kunna avstå från att utarbeta en skriven författning. Men det var ett svårt missgrepp att göra republikens författning till ett kontroversiellt politiskt dokument, fyllt av känslomässiga fraser. Liberalerna av år 1931 upprepade det misstag deras föregångare på 1800-talet hade gjort. De identifierade den nya regimen med sina egna politiska åsikter. Sålunda inleddes förslaget till författning med att förkunna, att "Spanien är en demokratisk republik av arbetare av alla samhällsklasser, organiserade i en frihetlig och rättvis regim". Regeringsmakten "utgick från folket", och alla medborgare var jämbördiga. Landet skulle avstå från krig som ett redskap för nationell politik. Inga adelstitlar skulle erkännas. Båda könen skulle ha rösträtt vid tjugotre års ålder. Det skulle bara finnas en kammare. Egendom skulle bli "föremål för expropriering i samhällsnyttans intresse". Några av dessa punkter kunde åberopas för att rättfärdiga socialism; andra kunde betraktas såsom lämnande garantier mot den. Sedan, eftersom republikens män fruktade en beskäftig statschef som kung Alfonso hade varit, inskränktes presidentens maktbefogenheter genom en sexårig ämbetsperiod, utan möjlighet att omedelbart omväljas. Presidenten skulle emellertid utnämna premiärministern. Presidentens beslut skulle endast äga giltighet om de undertecknats av ett statsråd, men presidenten kunde inlägga sitt veto mot lagar han inte gillade. Han kunde dock avsättas, om han upplöste cortes två gånger.

De religiösa paragraferna åstadkom den största ilskan. Artikel 26 skilde kyrkan från staten. Statens löneutbetalningar till prästerna skulle upphöra inom två år, trots att dessa löner hade utgjort en del av den ersättning som kyrkan hade fått efter konfiskeringen av dess jord år

1837. Alla religiösa ordnar måste registreras i justitiedepartementet. Om de bedömdes utgöra en fara för staten, skulle de upplösas. (Ett tidigare författningsutkast hade föreskrivit upplösning av alla ordnar.) De skulle bli tvungna att betala skatt i vanlig ordning. Ordnar som krävde ett löfte utöver de tre kanoniska löfena (kyskhet, fattigdom och lydnad) skulle i varje fall upplösas. Detta var blott och bart ett nytt sätt att upplösa jesuitorden, inom vilken (över en viss rang) en speciell ed om lojalitet mot påven vanligen krävs. Ingen orden skulle tillåtas inneha mer egendom än den behövde för sitt eget underhåll, inte heller skulle någon orden tillåtas ägna sig åt handel. Alla ordnar skulle inlämna sina årliga räkenskaper till staten. All utbildning skulle genomsyras av "den mänskliga solidaritetens ideal". Religiös uppfostran skulle med andra ord upphöra. Varje "offentlig religiös manifestation" — också passionsveckan, trettondagen, till och med karnevalsprocessioner — skulle kräva officiellt godkännande, medan däremot skilsmässa skulle beviljas till följd av parternas söndring, eller på endera partens begäran, om giltig orsak kunde bevisas. Borgerlig vigsel skulle vara den enda lagliga.

Införandet av sådana genomgripande antiklerikala bestämmelser i republikens författning var anspråksfullt men dumt, vilka argumentens förtjänster än kunde vara. Det är möjligt att tillämpningen av sådana villkor till slut skulle ha åstadkommit ett mera rättvist Spanien. Det hindrar inte att det skulle ha varit klokare att dröja till ett fullständigt skiljande av kyrkan från staten. Det skulle ha varit klokare att vänta med upplösningen till dess att augustin- och jesuitskolorna kunde ha ersatts med lekmannainstitutioner av jämförbar kvalitet. Ty med alla sina brister hade dessa ordnar skapat de bästa läroverken i landet — för dem som kunde betala. Till och med liberala tidningar brännmärkte dessa åtgärder. Ändå dundrade Azaña i cortes: "Tala inte om för mig att detta strider mot friheten. Det är en fråga om hälsovård." Tyvärr hade den spanska liberalismen kommit att betrakta kyrkan som en syndabock för alla Spaniens olyckor, men ingen sådan enkel förklaring var i själva verket riktig. Vidare var dessa tankegångar långt ifrån nya: jesuiterna hade fördrivits tidigare, och obligatorisk religiös undervisning hade övergivits 1913, för att återinföras av Primo de Rivera. Svårigheten var att de spanska katolikerna tvingades att bekämpa republikens författning, om de önskade kritisera dess skolpolitik.

Debatterna i cortes om dessa klerikala bestämmelser medförde den första av många regeringskriser i andra republiken. Alcalá Zamora, premiärministern, och inrikesminister Miguel Maura, båda "progressiva" katoliker, avgick i oktober. I båda avskedstagandena var personliga förhållanden såväl som principer inblandade. Cortes' talman, den lugne och fridsamme Besteiro, beklädde tillfälligt ämbetet som Spaniens president och uppmanade Azaña att bilda en ny regering. Eftersom Azaña hade tagit ledningen av regeringspartierna i cortes i både militära och religiösa frågor, var det naturligt att välja honom: han var den ende framgångsrike i den nya regimen. Men hans befordran kränkte den radikale Lerroux, som ansåg sig själv representera republikanismens sanna samvete och som snart övergick till oppositionen, med sina nittio anhängare. Därefter var regeringen mera rigoröst antiklerikal, då den var en koalition av republikaner med Azañas tänkesätt och socialister. Alcalá Zamora blev obestridd republikenes förste president. Det kunde därför inte sägas att katolikerna helt uteslöts ur regimen. Alcalá Zamoras och Mauras avgång ur regeringen betecknade deras misslyckande att utvidga sin grupp till ett parti med bred bas; den rollen skulle spelas av den ännu så länge obetydliga rörelsen Acción Nacional, vars högerinriktade karaktär var obestridd, samtidigt som dess republikanism kunde misstänkas. Under en tid satte många högerorienterade och medelklassen tillhörande röstande sina förhoppningar till och gav sina röster åt Lerroux, som var smickrad över att höra sig omtalas såsom "en stor statsman" eller "den spanske Tardieu".

Författningen blev lag i slutet av år 1931. Det återstod för regeringen att påbörja den lagstiftning som skulle genomdriva alla dess bestämmelser. Ministrarna tog först itu med en

lag ”till försvar för republiken”. Författningen träffade anstalter för upphävandet av alla garantier för friheten under trettio dagar, i nödfall. Den nya lagen gav inrikesministern befogenhet att inställa offentliga sammankomster. En blygsam inkomstskatt infördes för första gången i Spanien. Allt detta bekämpades med kraft av de få högerorienterade ledamöterna. Så inträffade, den sista dagen år 1931, en fruktansvärd händelse som väckte hela landets uppmärksamhet.

I Estremaduras vilda och folktomma område, nära klostret Guadalupe, låg en liten by med 900 invånare som hette Castilblanco. Förhållandena här var i stort sett desamma som på andra håll i regionen. Det rådde ingen speciell brist på livsmedel. Våld var tidigare okänt. Socialisterna på orten ville demonstrera, tillsammans med folk i andra *pueblos*, mot den impopulära civilguvernören i Badajoz. Tillstånd att göra det gavs inte. De beslöt att sätta i gång. Civilgardet trädde då fram till myndigheternas försvar.

Civilgardet (*la Benemérita*, ”det förtjänstfulla” som det brukade kallas av medelklassen) räknade omkring 30 000 man. Det hade upprättats år 1844, för att hålla ordning på landsbygden, som då skakades av bandithopar vilka tillgrep gerillametoder som med framgång använts mot Napoleons arméer. Civilgardet var organiserat som en del av armén, under ledning av en general och officerare i tjänst. Många av de meniga var förutvarande soldater i de reguljära trupperna och underofficerare. Med sina gröna uniformer, trekantiga hattar, sina mausegevär och dystra baracker betraktades denna polisstyrka som en ockupationsarmé. Civilgardets medlemmar tjänstgjorde aldrig i den del av Spanien som de kom från. De uppmuntrades inte att göra sig till vän med någon i den by, där de var inkvarterade. De hade rykte om sig att vara skoningslösa. ”När man tar värvning i civilgardet”, skrev romanförfattaren Ramón Sender, ”förklarar man inbördeskrig.” Personalen under republikens tid — densamma som under monarkin — var lika brutal på 1930-talet som den varit på 1920-talet.

I Castilblanco år 1931 var civilgardet lika impopulärt som på andra håll i Spanien. Dess öde blev fruktansvärt. När de sökte förhindra att socialistmötet hölls anföll byn dem. Fyra dödades. Deras ögon trycktes ut. Deras kroppar stympades. På en av kropparna upptäcktes efteråt trettiosju knivhugg, och liksom i staden Fuenteovejuna i Lope de Vegas skådespel med samma namn fanns det ingen möjlighet att ställa mördarna inför rätta. Byn, inte någon enskild person, bar ansvaret. (Sex människor dömdes senare till livstids fängelse.)

Denna tragedi följdes sedan av flera liknande, men mindre dramatiska, händelser i andra *pueblos*. I Arnedo (Logroño) utkrävde civilgardisterna hämnd och dödade sju fredliga demonstranter. Civilgardet tog till offensiven överallt efter Castilblanco. Men i Sallent, i Llobregatdalen nära Barcelona, tog CNT ledningen i staden, hissade en röd flagga på stadshuset, avskaffade den privata äganderätten och pengar och förklarade sig vara ett självständigt samhälle. Regeringen behövde fem dagar för att återerövra staden. Många anarkister runt om i Spanien deporterades som följd härav. Bland dem var de båda *solidarios* Durruti och Francisco Ascaso. Den senare skrev från sitt fängelsefartyg: ”Stackars bourgeoisie, som måste tillgripa sådana åtgärder för att överleva. Men givetvis, de befinner sig i krig med oss, och det är naturligt att de försvarar sig genom att göra oss till martyrer, mörda och landsförvisa oss.” Det straffet avhöll inte FAI, som var oroat över det ökande antalet medlemmar i den socialistiska lantarbetarfackföreningen, från att praktiskt taget förklara krig mot republiken och landsbygdens bourgeoisie under återstoden av år 1932. Det var en hemsk tid för godsägarens förvaltare och hans vänner.

Att dessa utbrott förekom så ofta gav regeringen anledning att ta upp en diskussion av de grundläggande sociala problem som främst orsakade den spanska arbetarklassens oro, särskilt problemet rörande det spanska jordbruket.

Spanien var ett torrt land med dålig jordmån. Dess torrhet hade ökats av skogsskövling och de

berömda fårhjordars betande, som i sekler hade strövat omkring i det centrala Spanien. Skogar hade förstörts av åsnor, getter, byggnadsverksamhetens behov (hus och fartyg) och av böndernas fördomar mot träd. Bristen på foder förhindrade att djur användes i samma utsträckning som i det övriga Europa, medan jordbruksmaskiner knappast existerade år 1930. Regnmängderna var små utom i nordväst, och omöjligheten att förutse de regn som ändå föll gjorde jordbruket än mera riskfyllt. Den ”gyllene kanten” vid Medelhavet och ett fåtal gynnade dalar och konst-bevattnade slätter producerade en stor del av tillgängliga livsmedel. Den sociala kontrasten mellan dessa välmående områden och de fattiga, vindpinade ökenstrakterna i landets mitt var slående. Många jordbrukare slavade hela sitt liv på ofruktbara jordar. Vatten och bränsle upptog betydligt mer av böndernas tid än de gjorde i Nordeuropa. Avkastningen var också mindre: så till exempel var vingårdsarealen densamma som i Frankrike, men den producerade bara omkring två tredjedelar av vad den franska gjorde. Långa avstånd mellan byar och åkrar, dålig transport, dåliga vägar, brist på gödsel och okunnighet om moderna jordbruksmetoder, allt medverkade till att hålla de i lantbruket arbetandes inkomster på en låg nivå. Fastän livsmedelsdistributionen hade förbättrats till följd av Primo de Riveras järnvägs- och landsvägsprojekt, tog det fortfarande för lång tid att frakta ömtåliga varor från den fruktbara bevattnade jorden i Valencia eller i Guadalquivirs dalgång till bergsbyar eller till Madrid. Detta var anledningen till den begränsade livsmedelstillgången.

Det spanska jordbruket hade i flera generationer varit föremål för debatt, vilket var förståeligt då det allttjämt utgjorde den ojämförligt främsta källan till välståndet i landet. Det svarade för omkring två femtedelar av den spanska nationalinkomsten på 1930-talet, trots att de flesta arbetares löner inte gav dem tillräckligt att köpa mat för. Fortfarande fick över hälften av landets befolkning sin utkomst från jorden. En jordbruksreform hade diskuterats på 1700-talet, men i likhet med många andra goda idéer som lagts fram av kung Carlos III:s ministrar hade föga kommit ut av detta. På 1800-talet hade kyrkans jordegendomar konfiskerats och sålts, och det förekom andra välmentade lagförslag avsedda att befria jorden från feodalismen. Men den lagstiftningen hade inte åstadkommit något för att förändra det spanska jordbrukets struktur; det som gjordes var till nackdel för de fattiga. Jordbruksreformen började diskuteras i slutet av 1800-talet, och ekonomen Joaquín Costa, medlem av den berömda generationen - 98, hade hävdade att konstbevattning, inhemsk kolonisation och ett kollektivt agerande skulle kunna göra under. Med många oroligheter ute på landsbygden tycktes det vara önskvärt, men bortsett från inrättandet av några tekniska skolor utträttades föga. Ändå diskuterades ämnet vitt och brett, och flera lagar för åtminstone en förbättring av jordbruket lades fram som propositioner och smulades sönder i cortes.

På 1930-talet var det tre huvudproblem som kännetecknade jorden: för det första problemet med de små gårdarna, *minifundia*, som inte kunde ge sina ägare en rimlig bärgning och som ofta var mycket splittrade. De gårdarna återfanns särskilt i det regniga Galicien, men de fanns också på andra håll i norra Spanien. Soria, i Kastilien, företedde några av de mest ytterlighetsgående exemplen. För det andra fanns det också många stora egendomar, *latifundia*, ofta ägda av folk som inte bodde på platsen, likgiltigt skötta. De gav ofta sina ägare eller deras representanter en dominerande ekonomisk ställning på orten. *Latifundias* typiska områden var västra Andalusien och Estremadura, ett vackert och bergigt land, även om det var vilt och stenigt. För det tredje var det problem som uppstod på grund av olika slags arrenden. Större delen av Kastilien, till exempel, var ett område med fattiga arrendatorer, som var otrygga främst på grund av en mängd juridiska bestämmelser. I andra delar av landet, som det baskiska området, den östra och den kantabriska kusten, var gårdarna i allmänhet välmående och vanligen väl bevattnade; de erbjöd inga sociala problem, eftersom de sysselsatte endast ett fåtal personer utöver bondens familj.

Problemet med *latifundia* verkade vara det allvarligaste i Spanien. Det är svårt att hitta

tillförlitlig statistik i denna fråga. Fastän kyrkan alltsedan 1800-talet hade upphört att vara en stor jordägare, fortsatte adelsmännen att vara det: av adeln ägd jord utgjorde en fjärdedel av arealen i Toledo, en åttondel i Cáceres, medan kanske 6 procent av den odlade jorden i dess helhet befann sig i adliga familjers ägo. Gamla släkter, sådana som hertigarna de Medinaceli, Peñaranda, Villa Hermosa eller Alba, ägde samtliga egendomar på över 30 000 hektar. Inte desto mindre tillhörde de flesta storgodsens bourgeoisien snarare än adeln. Det är svårt, på grund av släkternas ingiften och innehavens därav följande fördubbling, att riktigt veta hur betydelsefulla *latifundia* var inom ekonomin, men över hälften av den odlingsbara jorden i Spanien ägdes av människor, vilkas sammanlagda jordinnehav översteg den enligt spanska förhållanden tämligen stora arealen 100 hektar. På de godsens bedrevs vanligen odling av traditionella grödor (särskilt oliver och vin), och löftesrika nya sådana (bomull, ris, vete) försumrades ofta, av brist på investeringskapital. Konstgödsel, bevattning och mekanisering brydde man sig inte heller om, och mycken jord (dock förmodligen föga fruktbar jord) lämnades ouppodlad. Många sådana egendomar arrenderades visserligen ut till höga priser. Men alla som arbetade på dem bodde i de stora vita sovstäderna i söder och väster och lejdes, eller lejdes inte, av ägarens förvaltare i soluppgången och fick en obetydlig lön (låt oss säga 3,50 pesetas per dag), utom i skördetiden. (Den genomsnittliga lantarbetarlönen har beräknats till 2,80 pesetas per dag, lönen under skördetiden till 5,50 pesetas. Den genomsnittliga årsarbetstiden uppgick till 250 dagar.)

Tillgången på arbetskraft var i det närmaste dubbelt så stor som efterfrågan. Den årligen ökande befolkningen kunde inte absorberas av ny industri vare sig i Madrid eller i Katalonien — inte heller av emigration till Amerika (den möjligheten upphörde efter år 1930).

Arbetslösheten grasserade därför: genomsnittligt arbetade man per år mellan 180 och 250 dagar i Andalusien, ofta 130. Lönerna under skörden låg nära genomsnittet i städerna, men arbetare på orten fann sig då konkurrera med kringvandrande eller till och med portugisisk arbetskraft. Det fanns alltid ny arbetskraft att ta till, och de enda strejker som kunde börja få någon verklig effekt var de som sattes i gång under skörden, och många samvetsömma arbetare brukade dra sig för något så fördärvligt.

De jordlösa lantarbetarna i södra Spanien var emellertid den revolutionära grupp som lättast kunde komma till stånd i landet. Deras villkor hade försämrats på de hundra år som förflutit sedan kyrkans jordegendomar hade konfiskerats. Hundra små lättnader som funnits i det gamla ineffektiva ”feodala” systemet hade försvunnit i och med modernt kapitalistiskt jordbruk — från möjligheten till axplockning till utnyttjandet av allmänningar som betesmark och vedplockning. Få jordlösa lantarbetare hade ens trädgårdar. Följaktligen lockades bönderna av anarkismen, och de flesta jordbruksarbetarna i Andalusien och Estremadura var antingen helt och hållet eller delvis anarkister omkring år 1920. Mellan 1903 och 1907 och mellan 1917 och 1920 (de ”bolsjevikiska tre åren”) hade det förekommit otaliga strejker, försök att skrämja, våldshandlingar och till följd härav försämrade relationer på landsbygden. Socialisterna började också göra framsteg i dessa områden. De berörda arbetarna hade inga arrenden, och då de var undersysselsatta om inte arbetslösa, var de lätt åtkomliga för revolutionär propaganda. Och när det väl blev känt att N.N. var anarkist, var hans utsikter att på nytt få arbete mycket små.

Också ägarna av små gårdar hade problem. De flesta av dem vilkas egendomar verkade mycket små — över tre fjärdedelar av småbruken (det vill säga de under 10 hektar) hade en areal mindre än ett tunnland — var i själva verket trädgårdsodlare med en potatisåker och hade något annat arbete, som fiskare, kringvandrande arbetare eller daglönare. På 1930-talet var trycket på de bönderna så mycket kraftigare, därför att emigrationen till Nord- och Sydamerika, särskilt betydelsefull i Galicien, hade upphört. Vad beträffar egentliga arrendatorer hade få sina arrenden ordnade genom någon skriftlig överenskommelse, och om så var

fallet gällde det bara en kort tid. Arrendatorer kunde inte överlåta sina gårdar till sina söner, och om egendomen såldes eller ägaren dog, kunde den nye innehavaren säga upp det löpande arrendet. Många arrendatorer hade stora skulder till lokala penningutlånare. Så var det problemet med *rabassaires* i Katalonien (av *rabassa morte*, död vinranka på katalanska). Det var bönder som hade odlat vinstockar i utkanterna av vissa stora egendomar och behöll dem till dess att vinstockarna dog: i det förflutna vanligen femtio eller sextio år. Vinlusens uppträdande i slutet av 1800-talet gjorde att nya vinstockar planterades, med kortare livslängd, cirka tjugofem år. *Rabassaires* försökte nu tillförsäkra sig äganderätten till den jord det gällde. Under republiken skulle deras hållning bli mer och mer radikal. Bortsett från dem var det få småbrukare, arrendatorer eller självägande bönder som anslöt sig till något av de revolutionära partierna. Alla var medvetna om sin status, som de betraktade såsom högre än en vanlig arbetares.

Socialisterna hade intresserat sig för jordbruksfrågor alltsedan början av 1920-talet. Ett ”jordbrukssekretariat” inom UGT hade bildats 1927. Deras planer omfattade en allmän jordreform, jämförbar med reformerna i Mexiko, eller i Östeuropa efter 1919, som skulle godkännas av cortes efter vederbörlig konsultation av experter och analyser på platsen. Deras kortsiktiga planer var de som lades fram såsom förordningar av Largo Caballero när han var arbetsminister, i maj 1931. Hädanefter kunde arrendatorer avhysas endast om de inte hade betalat arrendet eller inte hade odlat jord. Arrendatorer som sade upp sina kontrakt skulle få betalning av jordägarna för förbättringar, om sådana hade gjorts. Arrendatorer kunde få sina arrendeavgifter minskade i händelse av dålig skörd, eller om avgiften översteg inkomsten från gården. Kollektiva hänvändelser från grupper av bönder skulle föredras vid ansökan om arrenden (socialisterna i regeringen önskade uppmuntra kollektivering, dock inte påtvinga de ovilliga den). Åtta timmars arbetsdag skulle utgöra norm, med övertidsbetalning för extra arbete. Skiljedomsnämnder sammansatta av godsägare och bönder skulle avgöra lönetvister: en ordförande skulle antingen väljas eller, om man inte lyckades nå någon överenskommelse, utses av arbetsministern (som just nu var socialist). Lagen om *términos municipales*, stadsgränser, innebar att arbetsgivare måste erbjuda arbete åt människorna i vederbörande stad innan de vände sig till utomstående, och en lag med rubriken *laboreo forzoso*, tvångsarbete, förpliktade jordägare att sköta sina egendomar på regionens ”traditionella” sätt — det vill säga, de kunde inte övergå till något nytt för att motverka eller utmanövrera sina lantarbetare, i avsikt att hålla lönerna nere.

Av dessa fick lagen om *términos municipales* en avgörande verkan genom att avskaffa ägarens handlingsfrihet att anställa vem han behagade och att vända sig till folk utanför byn för att slå ned en lokal strejk. Men förordningen påverkade de kringvandrande arbetarna ogynnsamt. Dess verkan blev att förhindra en fortsatt tillströmning av arbetskraft till städerna, och den gjorde ingenting för att stimulera investeringar på landsbygden, som ensamma kunde ha skapat flera arbetstillfällen där. Inte desto mindre var lantarbetarna imponerade. Sak samma att deras förväntningar ökades omåttligt, så att de hoppades att den slutliga jordreformen skulle ge de fattiga verklig makt. Sak samma att förordningarna om arrenden gav domstolarna för mycket arbete. Lantarbetare började gå med i UGT:s jordbruksavdelning, FNNT (*Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra*), i så stora skaror, att det år 1932 fanns omkring 450 000 socialistiska, huvudsakligen jordlösa lantarbetare, nu flera än anarkisterna på landsbygden, för första gången. Dessutom utgjorde dessa arbetare halva det totala antalet medlemmar i UGT, vars karaktär därför höll på att förändras: i stället för ett stadspräglat förbund av det traditionella proletariatet, praktiskt inriktat och disciplinerat, blev det under de närmaste par åren åtminstone delvis kiliastiskt och normlöst till sina förväntningar och sitt uppträdande. Under tiden fick de nya påbud en annan verkan, genom att bana väg för högre löner: inkomsterna fördubblades mellan 1931 och 1933 till följd av

beslut i Largos blandade skiljedomsnämnder.

Arbetet inleddes också på en verklig jordreform. Den första planen, som hade fördelen att vara enkel, effektiv och politiskt genomförbar, sökte placera 60 000 till 75, 000 jordlösa lantarbetare om året på jord som "tillfälligt" hade konfiskerats från de största jordägarna, och allt skulle betalas med en extra skatt på alla stora jordägare. Den planen var alltför blygsam för det socialistiska partiet, alltför långtgående för radikalerna. Alcalá Zamora lade fram en egen plan, vilket också ett jordbruksutskott i cortes gjorde. Alla de förslagen avvisades. Till slut, i mars 1932, lade Marcelino Domingo, Azañas välmenande men okunnige nye jordbruksminister, fram en mycket invecklad plan. Omkring hälften av Spaniens yta skulle tekniskt sett betraktas såsom möjlig att expropriera, även om bara en liten del skulle övertas till en början. Bönderna skulle bosätta sig antingen som enskilda gårdsägare eller som medlemmar av ett kollektiv, i enlighet med rösterna i vederbörande kommun. All jord som beslagtogs skulle ersättas, med undantag för grandernas eller andras jord, de som hade förvärvat sina egendomar på 1800-talet genom att såsom privata gårdar hävda det som formellt hade varit deras enbart att förvalta, enligt de feodala bestämmelser som avskaffades år 1811. Jordlösa lantarbetare skulle stå överst på listan över dem som önskade bosätta sig som nybyggare på ny jord, men självägande bönder kunde också ansöka om sådan jord. Nybyggarna kunde inte sälja, inteckna eller arrendera ut den jord de hade förvärvat: staten skulle vara den nye ägaren. Ett jordreforminstitut inrättades för att administrera detta, och för att uppmuntra teknisk utbildning, investeringar och bevattning.

Den jord som skulle övertas var, för det första, jord som ägdes av en enda person i en enda kommun utöver ett visst maximum, som varierade efter grödan (spannmål 295 ha; ouppodlad jord 650 ha; vingårdar 145 ha) . För det andra skulle jord i närheten av staden exproprieras, om den inte var odlad och om ägaren också hade jord till ett värde av över 1 000 pesetas i samma stadsområde. "Feodal" mark (med länsherredomsrätt), dåligt odlad mark, land som kunde bevattnas men inte hade blivit det samt ständigt utarrenderad mark kunde också exproprieras. Endast den jord som tillhörde granderna av Spanien — den högsta adliga värdigheten — påverkades på riksplanet, inte kommunalt, i den meningen att de adelsmännens jordinnehav begränsades till ett maximum, oberoende av var det fanns.

Alla dessa stadganden begränsades av modifikationer, så att till slut de stora jordägarnas egendom, med undantag för grandernas, inte påverkades mycket, om de var spridda vida omkring. Varför, frågades det fullt förståeligt, skulle grander behandlas på ett sätt och de nyrika på ett annat? Skog och betesmark undantogs också. Lagarna skapade oro bland småbönderna, utan att omvandla grunden för jordbruket i Spanien. Largo Caballero kunde med fog säga att lagen var "ett huvudvärkspulver för att bota en blindtarmsinflammation". Den var dock en början, och om den hade genomdrivits rätt, med vissa jämkningar och förbättringar på grundval av gjorda erfarenheter, kunde den ha fått betydande verkan, i synnerhet om planen att avsevärt öka den konstbevattnade arealen hade satts i verkets samtidigt. (Spanien hade omkring i 600 000 ha bevattnade, och republiken planerade att bevattna ytterligare i miljon ha.) Men reformen genomfördes inte alls på rätt sätt.

För det första angrep jordbrukspolitikerna, under ledning av karlisten José María Lamamié de Clairac, lagen dag efter dag i cortes, med stor ihärdighet. För det andra försummade republikanerna, bland dem Azaña och till och med ministern, Marcelino Domingo, att närvara vid många av debatterna om jordbrukslagen. De intresserade sig i första hand för kyrkan, den katalanska frågan, en fri press och ett bra skolsystem. Deras kunskaper i ekonomiska frågor var lika blygsamma som deras intresse. Följaktligen förändrades lagen, trots att den slutligen antogs, under debatten av den, och många tvivel gjorde sig hörda, också bland många av dess tillskyndare. Debatterna växlade under sommaren 1932 om med debatterna rörande lagen om katalansk självstyrelse. När jordbrukslagen äntligen gick igenom rådde det ingen iver att sätta

den i verket. Ministern tycktes alltjämt känna saknad efter sin tid i ecklesiastikdepartementet. Ändå hade stora förhoppningar väckts bland lantarbetarna. De förväntningarna skulle snart komma på skam. Jordreformen hade i Spanien, som på andra håll, blivit en myt. I likhet med frasen ”generalstrejk”, eller orden ”frihet” eller ”revolution”, verkade den vara ett program för sin egen skull, utan hänsyn till det faktum att stora och små gårdar har lika vitt skilda problem som regnrika och torra områden. Något kunde göras för att lindra jordbrukslivets nöd i Spanien genom lagstiftning och investeringar, men eftersom kontroll av vattentillgångarna, dränering, konstbevattning och anskaffandet av kemiska gödningsämnen alla är beroende av investeringar och industri, var den enda verkliga lösningen på jordbrukets problem att finna utvägar att minska befolkningen på landsbygden och att stimulera industrin.

7. Den katalanska författningen — baskerna — armén — nya sammansvärjningar — general Sanjurjos uppror

En folkomröstning hade hållits i Katalonien. Den hade givit 592 961 röster för självstyrelse och endast 3 276 mot. Måhända hade inte i några fria val, någonstades, en så överväldigande röstövertikt förekommit. Under sommaren 1932 hade en katalansk författning blivit lag. De fyra provinsråden skulle omorganiseras till en katalansk regering, kallad *generalidad*, det gamla namnet på det medeltida generalguvernörskapet i Katalonien. Katalanska och spanska skulle båda vara officiella språk. I likhet med Ulster skulle Katalonien fortsätta att sända ledamöter till det centrala parlamentet, liksom också till den nya lokala kammaren i Barcelona. Socialister, radikaler och kastilianska intellektuella som Unamuno samarbetade med högern i sitt angrepp på författningen. Men *generalidad* hade ingen som helst makt i fråga om utrikespolitik, försvar och gränskontroll. Den handlade endast som ”ombud” för den centrala regeringen när det gällde ordningens upprätthållande, domstolsväsendet, skolor, kommunikationer och offentliga arbeten. Det katalanska parlamentet kunde endast ta initiativet till lagstiftning i fråga om lokal administration, hälsovård, socialvård och civilrätt. Varje intressekonflikt skulle lösas av en författningsgaranternas domstol. Men det var ändå ett stort ögonblick när överste Maciá visade sig tillsammans med Azaña på en balkong på Plaza de San Jaime i Barcelona för att ta emot folkmassornas jubelrop, de som hade väntat så länge på att få sina önskemål uppfyllda. ”Jag hyser det största förtroende”, sade Maciá, ”för den goda vilja varmed ni kommer att ta emot denna författning. Men det är inte den författning vi röstade för.” Så började den katalanska republikens korta, tragiska historia.

Under tiden gjorde baskerna ett nytt försök att få självstyrelse.

Baskerna var ett folk på omkring 600 000 människor, som sedan urminnes tider hade bott i västra utkanten av Pyrenéerna. Av dem bodde cirka 450 000 i Spanien, de övriga i Frankrike. Befolkningen i de tre baskiska provinserna uppgick år 1930 till 891 710 personer; med Navarra nådde summan i 237 593. Långt ifrån alla som bodde i provinserna var basker. Folkets ursprung är okänt. De som är angelägna att förringa olikheterna mellan basker och spanjorer har identifierat den traditionella baskiska dansen *espata danza* med iberernas *tripidium*, studerad av Strabo. De har därför hävdad, övertygande men inte fullt bindande, att baskerna är iberer som har bevarat sin egenart i sina avlägset belägna dalar. Det baskiska språket står nära det man känner till av det iberiska. Det är primitivt, utan någon större litteratur. Det enda säkra i fråga om baskisk historia är förhandenvaron av ett egenartat samhälle i de bergiga spanska provinserna Guipúzcoa, Vizcaya, Alava och Navarra (och, i mindre utsträckning, bland baskerna i Frankrike) sedan tiden före alla skriftliga dokument.

Det som sedan äldsta tider utmärkt detta samhälle har varit religiös fromhet, politisk isolering och självförsörjning på jordbrukets område. Eftersom kyrkan här fortfarande hade nära kontakt med jordbruket, förblev dess byggnader centra för medborgarnas liv. Lokala rådsförsamlingar samlades alltjämt på dessa låga och breda kyrkors verandor. De baskiska

prästerna hävdade att år 1936 så gott som hela bondebefolkningen i Guipúzcoa, Alava och Vizcaya, och över hälften av dem i industriområdena (bland dem som till börden var basker) var utövande kristna.

Politiskt brukade, åtminstone från medeltidens början, församlingar sammansatta av representanter för alla män över tjuogoett års ålder träffas vartannat år under en ek i Guernica i Vizcaya. Där brukade monarken, eller hans representant, svära att respektera baskiska rättigheter. Ett verkställande råd valdes sedan genom lottning, som skulle styra landet under de närmaste två åren. Både eken och staden Guernica blev heliga för baskerna, de symboliserade en överflyttning till det politiska livet av en gammal dyrkan av eken. Dessa upplysta sedvänjor var väl utvecklade redan före morernas ankomst, av vilka baskerna aldrig besegrades. Ändå hade baskerna aldrig varit självständiga. (Med undantag för dem som bodde i Navarra. Det lilla kungadömet monarker härskade där till 1500-talet.) En stor del av Kastilien hade faktiskt koloniserats av baskiska nybyggare, när landet återerövrades från morerna. Baskernas första åtgärd för att hävda sig företogs i början av 1800-talet när de, därför att de var katoliker men också på grund av sin starka lokalpatriotism, bildade kärnan i karlisternas arméer i deras krig mot liberalerna. Resultatet blev att deras lokala rättigheter avskaffades år 1876.

Den vrede detta orsakade påverkades i slutet av 1800-talet av industrialiseringen. Baskerna hade länge varit kända som skeppsbyggare, därför att det fanns så gott om ek i Vizcaya. Det baskiska ankaret var en berömd exportartikel på 1700-talet. I slutet av 1800-talet blev Bilbao en stor industristad, till följd av de lätt utskeppade järnmalmfyndigheterna runt staden. I början av vårt sekel kom 45 procent av Spaniens handelsflotta från de baskiska provinserna, liksom så gott som allt Spaniens järn. Den spanska stålindustrin var också lokaliserad till det baskiska området, och på 1930-talet producerade Vizcaya tre fjärdedelar av Spaniens stål och hälften av dess järn. (Men den baskiska järnmalmens glanstid var förbi: produktionen 1929 var hälften av vad den varit 1913.) Omkring en tredjedel av alla spanska investeringar var baskiska. En välmående men progressiv medelklassstrygghet fann sitt uttryck i baskiska banker. De överskred familjeföretagets gränser och kom att inta en dominerande ställning inom spansk bankväsen. Bankcheferna förblev begripligt nog centralister, på grund av sina sociala och ekonomiska intressen, men den övriga baskiska medelklassen förenade, i likhet med katalanerna, sin sakliga tyngd och betydelse med romantikernas som, under ledning av Sabino de Arana (son till en karlist och en man som blev baskisk nationalist i Katalonien), på 1890-talet började kräva en pånyttfödelse, eller en kraftförnyelse av de lokala rättigheter som hade avskaffats så kort tid tidigare.

I början av 1930-talet innebar den nationalistiska rörelsens katolicism att den inte kunde komma överens med de republikanska partierna. Det baskiska partiet var faktiskt närmast radikalt i sina försök att hindra giftermål med icke-basker och i sitt tal om att fördriva kastilianare. Den baskiska kyrkan understödde kraftigt den nationalistiska rörelsen och hoppades att det skulle komma en dag, då basker skulle upphöra att lära sig kastilianska, ”liberalismens språk”. Det var följaktligen inte förvånande att de baskiska parlamentsledamöterna lämnade lokalen under diskussionen av författningens klerikala paragrafer.

Baskerna tycktes år 1931 stå så långt till höger, att deras ledare José Antonio Aguirre det året uppsöktes av den oförbätterlige monarkistiske intrigmakaren general Orgaz och ombads att gå med i en militär komplott mot regeringen. ”Om ni till mitt förfogande ställde de 5 000 unga baskiska nationalister som häromdagen paraderade i Deva, skulle jag snabbt göra mig till Spaniens härskare”, sade generalen. Några dagar senare fick Aguirre besök av ett sändebud från kung Alfonso, som sade: ”Kungen önskar gottgöra de oförrätter baskerna fått utstå. Möjligheterna att återinföra era fueros (gamla lagar) undersöks.” Aguirre, en ung advokat som hade sitt förnämliga utseende och sin skicklighet som fotbollsspelare i Bilbaos idrottsklubb att tacka för mycket av sina politiska framgångar, avvisade båda förslagen, och därefter iakttog

monarkisterna en speciell bitterhet gentemot det baskiska nationalistpartiet. En baskisk lag lades snart fram, som skulle ha givit baskerna samma mått av självständighet som katalanerna åtnjöt. (De hade redan åstadkommit *concierto económico*, ett speciellt arrangemang för statlig skatt, samt några andra inslag av administrativ självständighet.)

I juni 1832 samlades delegater från de fyra provinserna i Pamplona. De från Navarra sade nej till lagförslaget, med så jämna röstsiffror som 123 mot 109. Karlismen hade alltid varit stark i Navarra, och fastän basker och karlister hade hyst samma uppfattningar på 1800-talet — karlismen hade i själva verket haft många baskiska anhängare — skilde sig de båda rörelserna åt i frågan om var den högsta makten skulle finnas i framtiden: i Bilbao eller i Madrid. Hädanefter slog Navarra in på en annan väg än baskerna. Delegaterna från de tre andra provinserna antog under tiden lagförslaget med stor majoritet. Den bekräftelsen stadfästes senare av en folkomröstning i de tre provinserna. Av sammanlagt 489 887 röstande i de tre provinserna röstade 411 756 för lagförslaget, 14 196 emot, och 63 935 avstod. Ty vid den tidpunkten stödde alla samhällsklasser i de baskiska provinserna (av vilka många var invandrare från Asturien, Andalusien eller Galicien) kravet på begränsad självstyrelse, om än inte oberoende. En stor majoritet gav faktiskt sitt stöd åt det gamla baskiska slagordet: ”För Gud och våra gamla lagar”.

Kulturen spelade en mindre roll i den baskiska förnyelsen än den gjorde bland katalanerna. Det fanns inget operahus i Bilbao, ingen baskisk motsvarighet till katalanska konstnärer som Sert eller Gaudí. Deras rörelse fick kraft av republikens antiklerikalism. I motsats till Barcelonas nationalister fann baskerna sina bästa marknader utanför Spanien. Det är en ironisk tragedi att denna motvilja mot förbindelserna med Spanien drev dem in i inbördeskriget och krossade dem. Lika ironiskt är det att de medelklassen tillhörande baskiska ledarna huvudsakligen talade kastilianska och i en del fall endast med svårighet talade baskiska.

De växande framgångarna för de båda separatiströrelserna i Katalonien och de baskiska provinserna fick återverkningar på andra håll. En separatiströrelse i Galicien hade inletts under Primo de Riveras diktatur. En lag om galicisk självständighet förbereddes av Casares Quiroga, inrikesminister i Azañas regering. Det förekom liknande aktiviteter bland valencianerna, och till och med bland kastilianerna. Några människor tyckte faktiskt att Spanien var på väg att splittras geografiskt. Detta var ytterligare ett skäl till fruktan, och en benägenhet att sanktionera våld, bland dem som trodde att de skulle kunna förlora på en så påtaglig sönderdelning.

Kyrkan och många inom medelklassen stöttes bort från republiken av de religiösa paragraferna i författningen. Jordägarna hade uppretats av jord-reformlagen. Det var armén som mest kränktes av den katalanska lagen och av utvecklingen i riktning mot en federal spansk stat.

De dagar var förbi, då en fransman som Brantôme kunde känna sig stolt över människosläktet när han såg spanjorerna rida till sina krig i Flandern, ”som furstar i sin högmodiga och förmättna värdighet”. I själva verket hade den spanska armén under senare tid visat få tillstymmelse till kompetens. Wellington ansåg de spanjorer som kämpade tillsammans med honom vara modiga men odisciplinerade. Engelska iakttagare av karlistkrigen hade observerat samma sak. Det första karlistkriget avslutades inte med en seger på slagfältet, utan med ett fördrag (i Vergara, ett ord som därefter blev liktydigt med en förödmjukande kompromiss), som satte karlistiska officerare i stånd att med full lön ta tjänst i den reguljära armén. Den överenskommelsen hade inletts en era av övervikt av officerare gentemot manskap i den spanska armén. Under monarkins sista år fanns det 17 000 officerare (bland dem 195 generaler) och cirka 150 000 soldater — en officer för var nionde man. (1800-talssiffrorna var ännu orimligare. År 1898 fanns det en general på var hundra man.) Detta var orsaken till att

armén i Marocko hade varit ur stånd att tillhandahålla goda fältlasarett, stridsvagnar och moderna stridsövningar.

Det var en banal sanning att säga, att denna stora styrka vidmakthölls inte för att bekämpa Spaniens fiender utomlands, utan för att skapa ordning i hemlandet. Alltsedan napoleonkrigen hade officerarna i den spanska armén vant sig vid att leva ett politiskt liv. Det hade förekommit otaliga *pronunciamentos*, framgångsrika eller misslyckade, mellan 1814 och 1868. Mellan 1868 och 1875 hade armén, klädd i trasor, illa utrustad och odisciplinerad, avsatt kungen, inkallat en annan furste från Italien, upprättat republiken, återställt ordningen och, slutligen, på nytt gjort landet till en monarki. Generaler hade inte öppet ingripit i politiken mellan 1875 och 1923, men de hade rådfrågats och gynnats av både Alfonso XII och Alfonso XIII, som i sin egenskap av högsta befälhavare hade speciella förbindelser med armén. De förolämpningar ”mot arméns ära” som en katalansk tidning gjorde sig skyldig till år 1905, medförde den förbluffande eftergiften i lagen om rättsskipningen, av en regering under tvång utifrån, att angrepp på armén skulle dömas enligt militär lag. År 1917 hade armén krossat generalstrejken, fastän den själv vid den tiden delvis företedde oroligheter. Från 1923 till 1930 hade general Primo de Rivera upprätthållit en militärdiktatur, och han hade frånträtt sin befattning först när han fick meddelande (av sina kolleger bland generalerna) om att garnisonerna var emot honom. Under tiden hade krigen i Marocko, från 1909 till 1927, givit många tillfällen till illusioner om storhet, men också om elände. Det var otänkbart att armén någon längre tid skulle hålla sig utanför ramplyset i republiken.

Azaña beslöt när han var krigsminister att minska denna alltför starka institutions makt. Med sin sedvanliga olyckliga förmåga att formulera en fras som skulle bli ihågkommen förkunnade han att han skulle ”pulverisera” republikens fiender. Han försökte göra det genom att avskaffa lagen om rättsskipning. Han avskaffade också arméns (och flottans) högsta råd, ställde försvarsgrenarna under civila domstolars jurisdiktion. Han upphävde vicekungarangen generalkapten. Som det redan har påvisats lät han alla officerare välja mellan att svära en trohetsed till republiken och att ta avsked med full lön. Azaña gjorde också vissa entlediganden i avsikt att göra armén till en effektivare, om än mindre styrka. Men andra av Azañas åtgärder — upphävandet av befordringar som vunnits genom tapperhet i fält — måste nödvunget göra honom impopulär. Hans språk var ofta överdrivet, hans handlingar despotiska, hans rådgivare hämtade från ett föga populärt ”svart kabinett” av liberala officerare, sådana som general Ruiz Fornells och överste Hernández Sarabia. Armén var också förbittrad över sådana inskridanden i dess ceremoniella, eller symboliska, liv som avskaffandet av trohetseden till fanan. När arméns stabschef, general Goded, den synnerligen politiske general som hade biträtt vid Primo de Riveras *pronunciamento* och sedan hade rest sig mot honom, arresterade en republikansk överste, Julio Mangada, för att denne ropat *Viva la república!* sedan han själv ropat *Viva España!* under en middag i officersmässen, stödde Azaña visserligen Goded och satte Mangada i fängelse för insubordination. (Mangada hade också kastat sin vapenrock på golvet och trampat på den.) Men efteråt remplacerades Goded med en mindre ärelysten officer, general Masquelet. (Goded blev arméinspektör.) Det förekom andra liknande incidenter.

Under republikens hela tid utgjorde de spanska officerarnas antal 10 000. De antogs föra befälet över 150 000 man som, med undantag för främlingslegionen och de infödda moriska trupperna (de var kända såsom ”Afrikas armé”), var värnpliktiga. Värnpliktstiden var ett år, men den uppgick sällan till nio månader: de 15,0 000 var en formell siffra. Denna armé var utspridd i garnisoner i provinsernas huvudstäder. Azañas reformer lyckades emellertid inte minska den militära budgeten, utbildningen förbättrades inte och stridsförberedelserna försumrades.

De flesta av de ledande officerarna inom armén hade deltagit i krigen i Marocko, och de

blickade nostalgiskt tillbaka, många av dem, på de krigens brutala atmosfär av kamratskap i strid. Allt efter som åren gick glömde de blodet och kom ihåg äran. Trots att många av deras kamrater hade dödats i Marocko, hade det funnits rika tillfällen till snabb befordran och fritt militärt välde. Många trodde, felaktigt, att politisk inkompetens i Madrid hade varit orsaken till att de fått utkämpa kriget med alltför litet ekonomiskt understöd, utan tillräckliga vapen eller förråd. Sedan Primo de Rivera, med Frankrikes hjälp, hade besekrat rifberberna hade de officerare som skapat sig ett namn under de fälttågen, de så kallade *africanistas*, med förakt sett på dem bland sina kolleger (*peninsulares*) som inte hade anmält sig som frivilliga till imperieäventyret. Kriget i Marocko hade så ofta varit nära att misslyckas, i synnerhet hade händelserna 1923 varit så fruktansvärda, att den slutliga segern gjorde veteranerna speciellt stolta. Eftersom kungen hade varit en entusiastisk förespråkare av protektoratet, var det naturligt att många av dessa officerare var monarkister. De män kunde knappast beskrivas som gammalmodiga, för i motsats mot sina föregångare under 1800-talet hade de erövrat ett territorium, inte dragit sig bort från det. *Africanistas* var en offensiv elit, romantiskt gripen av detta att ha "skrivit ett ärofullt blad" i historiens bok genom att i triumf rida till det heliga Xauen. Många av dem hyste en önskan att förbättra, tvivelsutan på ett faderligt sätt, de sextiosex stammarnas lott i Spanska Marocko. Silvestre, generalen som hade besegrats vid Annual år 1921, hade med fasa utropat, när han såg fångelserna i Larache: "Detta är fruktansvärt, omänskligt: jag skall inte tåla något sådant i ett land under vårt beskydd." Den franske generalen Beaufre, på andra sidan kullarna, skrev: "Vi utkämpade dessa kolonialkrig med gott samvete, i förvissning om att vi förde med oss civilisation och framåtskridande, säkra på att vi skulle hjälpa dessa människor att lämna sitt efterblivna tillstånd." Sådana var officerarnas minnen. En sergeant erinrade sig: "Under det här seklets första tjugofem år var Marocko ett slagfält, en bordell och en oerhört stor krog." Barea, som tjänstgjorde som sergeant i Marocko, hånade anspråksfullheten: "Civilisera marockanerna ... vi? Vi från Kastilien ... som inte kan läsa och skriva. Vem tänker civilisera oss? Vår by har ingen skola ..."

Marockos "epos" spelar en betydelsefull roll i berättelsen om republikens sammanbrott, ty generalerna Sanjurjo, Goded, Franco, Millán Astray, Queipo de Llano och Mola, för att nämna de mest kända riddarna i Afrika, liksom också några yngre officerare, som överstarna Varela och Yagüe, betraktade själva Spanien som ett marockanskt problem av ett nytt slag: hemsökt av upproriska stammar i politiska partiets förklädning och krävande en järnhand, om än en faderlig sådan. *Africanistas* erinrade sig också med tillgivenhet de två styrkor som hade hjälpt dem att segra. Det var den hårda och skoningslösa främlingslegionen, trots sitt namn bestående främst av spanjorer, jämte en del portugiser, fransmän och tyskar. Den hade bildats år 1920 av general Millán Astray som en stormtrupp. Vidare de moriska regulares, skapade av general Berenguer, Primo de Riveras efterträdare. De var inhemska trupper som från 1911 och fram över hade utbildats som till hälften soldater, till hälften poliser, under spanska officerare, för att undertrycka banditväsendet.

Många spanska arméofficerare såg i sina egna traditioner en viss föreställning om ett tidlöst, suveränt kastilianskt Spanien, utan politik, som skapade ordning och bannlyste allt icke-spanskt (varmed de förstod separatism, socialism, frimureri, kommunism och anarkism). De kunde inte intala sig att deras ed, som officerare, att "vidmakthålla landets oberoende och försvara det mot inre och yttre fiender" ägde företräde framför deras lojalitetsed till republiken. Den genomsnittlige spanske officeren var när han nått livets middagshöjd missbelåten, irriterad och högerorienterad. I Spanien, som på andra håll, var den unge officeren i allmänhet lycklig, när han fortfarande försörjdes av familjens eller släktens pengar. Han var också lycklig därför att hans uniformer och hans ståtliga figur alltjämt kunde blända de giftasvuxna döttrarna i hans familjs umgängeskrets. Så följde en kort förlovning, befordran till kapten och giftermål. Det blev ökade utgifter, skenet måste hållas uppe, men lönen förblev låg.

Ungdomens militära hänförelse försvann. Balsalens djärva unga lejon blev en bitter statsanställd: föga mer än en polis i en landsortsstad. Hans hustru tärdes svårt av ett oupphörligt sparandes krav. Hon pekade avundsjukt på sin mans en gång föraktade civila jämnåriga. De erfarenheterna kunde utgöra en del av officerarnas lott i alla länder. I Spanien tycktes det finnas en utväg. Officeren kunde drömma om en *pronunciamento*, som skulle försätta honom i en ställning som var högre än hans förnuftiga liberala och handelsidkande vänners. (De officerare som nu hade möjlighet att befordras till högre rang inom armén hade varit elever vid infanterihögskolan i Toledo ungefär vid tiden för spansk-amerikanska kriget.) Ett sådant handlande stämde helt med traditionerna inom spansk politik och var inte heller ett helt och hållet högerinriktat sådant. Ändå var det få officerare som ”reste sig” eller ”gjorde uppror” av ren ärelystnad i Spanien, åtminstone på 1900-talet. De tilltänkta rebellerna var vanligen hängivna män som handlade efter bästa förstånd, vilkas politiska oro stimulerades av deras kamraters psykologiska redobogenhet att sanktionera revolt av historiska skäl.

Den spanska armén var ändå mera politiskt splittrad än någon annan i Europa, fastän inrättandet av militära högskolor under restaurationens tid hade kommit majoriteten av alla officerare att oftare vara konservativa än liberala, liksom det också skapat något av en kastanda. Splittringarna inom den spanska medelklassen kom dock till synes inom armén, likaväl som inom andra yrkesgrupper. År 1931 var en liten minoritet officerare radikala, en större minoritet hyste starka högerorienterade åsikter, en annan minoritet återigen var lojal mot den nya republiken, utan något annat politiskt engagemang. Återstoden, kanske hälften av samtliga, var opolitiska och opportunistiska, även om de genom sin uppfostran var benägna för konservatism och att misstro civila.

År 1932 väcktes lidelserna hos många officerare på grund av att den katalanska lagen antogs. Det var inte bara detta att skapandet av en katalansk stat tycktes hota integriteten hos det Spanien, som officerarna hade svurit att försvara. Katalansk självstyrelse verkade vara en medveten skymf av armén själv, som mellan 1917 och 1923 hade ägnat så mycken tid åt att bevara Barcelona i ett belägringstillstånd. Hade inte general Primo de Rivera gått hårdare fram mot de katalanska nationalisterna än mot några andra av sina kritiker? Vidare var de flesta officerare till börden kastilianare eller andalusier. Mycket få katalaner tog tjänst i armén.

Samtidigt blomstrade andra antirepublikanska planer. Det möte som hade inletts på Calle Alcalá i maj 1931 fortsatte, med en ständigt ökande skara deltagare. I slutet av år 1931 övergav kung Alfonso i landsflykten sitt motarbetande av sina tillämnat upproriska anhängare. Det följde på att han själv av cortes dömdes till livstids landsförvisning och konfiskation av hans ägodelar in absentia. Ett fördrag undertecknades nu mellan hans parti, de ortodoxa monarkisterna, och anhängarna till hans avlägsna karlistiska kusin. ”Alfonsisterna” hade få konstitutionella fördomar att tvista om med karlisterna, som nu kallade sig ”traditionalister”. Därför beslöt i september 1931 de båda grupperna formellt att samarbeta. Något framtida slött cortes skulle utan tvivel avgöra vem som skulle bli den verkliga kungen.

Karliströrelsen — ty den var inte enbart ett politiskt parti — hade 1931 bevarat sin identitet, ehuru föga mer, efter sitt sista nederlag år 1876. I likhet med många skenbart hopplösa rörelser hade den splittrats, och dess medlemmar hade angripit varandra med allt större giftighet när deras antal smälte samman, fastän karlistiska ungdomar enligt vad man visste hade försökt omintetgöra valen i Katalonien på 1910-talet. Den karlistiske pretendenten, Don Jaime, gjorde med glädje eftergifter för ex-kung Alfonso, i utbyte mot ett lugnt liv. Han var ungtkarl, och hans ende manlige arvinge var hans åttioårige farbror Alfonso Carlos. Denne var gift men hade inga barn. Vem visste vad som skulle ske med karlismen sedan dessa båda furstar hade dött? Tanken på en monarki med makten utövad av ett råd av framstående personer, ett korporativt valt cortes och regionalt överlåtande av myndighet kunde leva kvar,

under mera lovande omständigheter, nu när karlisternas andra huvudtema, det om katolsk dominans på uppfostrans och kulturens område, bestreds så kraftigt av republikanerna. Republikens tillkomst återupplivade faktiskt karlismen på gräsrotsnivå i Navarra, i mindre utsträckning i Kastilien, Valencia och Katalonien, på ett sätt som förvånade dess pretendent och dess gamla ledare. Rörelsens olika element samlades på nytt. Den karlistiska författaren Victor Pradera grundade en ny tidskrift, en daglig tidning *El Siglo Futuro* blomstrade i Madrid, och medan Don Jaime och Don Alfonso blev goda vänner i Paris började unga medelklasskarlister uppenbara sig på platser, där den saken aldrig tidigare hade florerat, till exempel i Sevilla. Pengar och medlemmar anskaffades i lika mån av en andalusisk advokat, Manuel Fal Conde, som för första gången gav den andalusiska karlismen en organisation. Hans rekryter var vanligen unga, ibland tillhörande arbetarklassen och, eftersom det fanns mycket få släktband med karlisterna på 1870-talet, lade man större vikt vid planeringen.

När Don Jaime dog i slutet av år 1931 avbröt hans efterföljare som pretendent, Alfonso Carlos, förbindelserna med Alfonsos monarkister. Karlisterna ägde faktiskt större förmåga att påtala den konstitutionella monarkins fel än att samarbeta med den. En del karlister, som greve de Rodezno, karlistisk generalsekreterare från 1932, en aristokrat från Navarra, hoppades alltjämt att kunna vinna alla monarkister för karlistiska åsikter. Men ungdomsrörelsen i Navarra ville ha ett slut på gentlemannasammansvärjningar i storslagna hotell. De ville skrida till handling och inte för evigt förbli, som en av dem märkligt uttryckte det, ”hårdhärtade l'hombrespelare, trägna kafébesökare”. Som under 1800-talet förblev karlisternas största styrka kvar uppe i norr, särskilt i Navarra. Fastän Navarra formellt var en baskisk provins, och trots att baskiska talades i många byar där, kom de politiska olyckorna i det förflutna och den nuvarande ekonomiska utvecklingen Navarra att slå in på den karlistiska snarare än på den baskiska nationalistvägen. Ty invånarna i Navarra var en belåten skara självägande bönder som slagit sig ned bland kullarna vid foten av Pyrenéerna. Anledningen till att majoriteten av dem var emot den baskiska förordningen var att Navarra inte hade någon bourgeoisie som var angelägen att leva ett västerländskt, av köpenskap präglat liv. Navarra var brinnande katolskt, och ingenting kunde förmå dess präster att modernisera den kristna läran. En resa till Navarra var fortfarande en expedition till medeltiden. Det behöver inte påpekas att republikens klerikala reformer gav upphov till speciell harm i Navarra, och de skulle i sig ha varit tillräckliga för att väcka den gamla andan i dessa pyreneiska dalar till nytt liv — och också på andra håll, för i mitten av år 1932 fanns det få större städer som inte hade en karlistisk avdelning, i allmänhet ledd av någon artig och aristokratisk våldsman.

Karlisternas politiska tankegångar var primitiva. Några år senare diskuterade en grupp politiker tanken på monarkens återvändande i närvaro av greve de Rodezno, som då ledde traditionalistpartiet i cortes. En av politikerna vände sig till Rodezno och frågade vem som skulle bli premiärminister, om kungen kom tillbaka. ”Ni eller någon av de här herrarna, det är en fråga om sekreterare.” — ”Men vad skulle ni göra?” — ”Jag!” utbrast greven. ”Jag skulle stanna hos kungen, och vi skulle tala om jakten.” Jaktens politik var i själva verket det väsentliga i den karlistiska samhällssynen. De ortodoxa monarkisterna, alfonsisterna, var rika godsägare eller finansmän. Karlisterna återfanns bland fattigare aristokrater, bönder, hantverkare och butiksägare, särskilt i områden som var mindre gynnade av centralregeringen.

Det fanns ingenting svekfullt i karlisternas religiösa, halvt mystiska fientliga inställning till den moderna världen (i synnerhet liberalismen och franska revolutionen), och i deras innerliga lojalitet mot *Dios, Patria* och *Rey*. Ändå, medan anarkisterna trodde att en pistol och en encyklopedi skulle skänka dem en ny värld, satte karlisterna en motsvarande tro till en kulspruta och ett missale. Andra eftersträvade visserligen att ge den nya karlismen en mera intellektuell anstrykning. Sålunda skrev Victor Pradera *El estado nuevo*, ett försök till en ny utopi som införde ett kraftigt element av korporativism, med undantag av att författaren

tvingades medge att, när allt kom omkring, ”den nya staten” inte var något annat än Ferdinands och Isabellas gamla stat.

De sammansvärjningar mot republiken som hade börjat så snart efter republikens födelse nådde en förtidig mognad i general José Sanjurjos *pronunciamiento* i augusti 1932. Denne officer var den mest berömde krigaren i Spanien. Det var han, ”lejonet från Rif”, som i sin egenskap av militärguvernör i Melilla och chef för den framgångsrika landstigningen i Alhucemasbukten hade skänkt Spanien seger på nytt, år 1927. Efteråt hade han varit en duglig guvernör i Marocko. Han var en tapper, hårt drickande flickjägare vars sinnliga ansikte antydde en blandning av lojhet och styrka. År 1931 hade han som chef för civilgardet talat om för kungen att denne inte kunde räkna med kåren som stöd för monarkin. År 1932, när han till sin förtret hade förflyttats till den mindre betydelsefulla posten som chef för carabinieri, tullsoldaterna, övertalades han lätt av sina monarkistiska och militära vänner att det var hans plikt att resa sig mot republiken. ”Ni ensam, general, kan rädda Spanien”, sade de till honom. (Sanjurjo hade karlistiska förbindelser, eftersom hans far hade varit brigadchef i Don Carlos' armé och hans morbror hade varit Don Carlos' sekreterare. Han var själv född i Pamplona 1872, i början av det andra karlistkriget.) Han var tveksam och ägnade knappast tillräcklig uppmärksamhet åt komplottens organisation. Tydligt hade han blivit bestört över tragedierna i byarna vintern innan. Han hade besökt Castiblanco strax efter händelserna där och hört ögonvittnen beskriva hur kvinnorna i byn hade dansat runt civilgardisternas lik.

Flera karlistledare, bland dem Rodezno och Fal Conde, var delaktiga i denna sammansvärjning. Ett antal aristokratiska officerare utgjorde emellertid komplottens ryggrad — jämte de flesta av dem som hade träffats emellanåt sedan maj 1931. Ett stort antal var antingen yngre officerare, som hade svurit trohetseden till monarken först under åren omedelbart före hans abdikation, eller också gamla generaler som länge hade tjänat monarkin. Upproret var delvis ett försök att återinföra monarkin, delvis ett försök att störta ”Azañas antiklerikala diktatur”. Alfonsisterna, sådana som greve de Vallellano, Pedro Sáinz Rodríguez och Antonio Goicoechea, generalerna Goded och Ponte, var också inblandade, medan general Emilio Barrera, som efter att ha varit den general som krossat Andalusiens anarkister 1917/18 hade varit Primo de Riveras ”vicekung” i Katalonien, var sammansvärjningens främste, om än inkompetente samordnare. (Lerroux kände utan tvivel till sammansvärjningen. Han var god vän till Sanjurjo och väntade sig förmodligen att bli premiärminister, om sammansvärjningen blev framgångsrik.)

Planen räknade med att framstående officerare skulle ta hand om de förnämsta regeringsbyggnaderna i omkring ett dussin städer. I sitt manifest i Sevilla använde Sanjurjo exakt de ord som hade tillgripits av republikens tillskyndare två år tidigare: ”Ett lidelsefullt krav på rättvisa väller upp ur folkets inre, och vi har drivits att tillfredsställa det ...” Innan upproret ägde rum sändes en ung monarkistisk flygare, major Ansaldo, för att söka vinna den italienska regimens stöd. Ansaldo träffade marskalk Balbo; löften om diplomatisk hjälp i händelse av seger förelåg. Hemma i Spanien lämnades också stöd av en ny och oerfaren fascistgrupp, det så kallade nationalistpartiet i Burgos, lett av en fanatisk och föga betydande jurist, dr Albiñana.

Hela saken blev ett fiasko. Azaña och regeringen visste — tydligt genom en prostituerads förräderi — vad som var i görningen. I själva verket hade man i veckor pratat om saken på kaféerna. En av de sammansvurna, José Félix de Lequerica, en gång i tiden ”maurist” och tidningsägare, tillfrågades av domaren hur han kände till den för upproret bestämda dagen. ”Jag har hört det av min portvakt”, svarade han. ”I veckor har han sagt att datum uppskjutits. Så äntligen, i går, förklarade han högtidligt: 'Det är i kväll, Don José Félix.’” General Sanjurjo triumferade kortvarigt i Sevilla, men i Madrid gick allt på tok. De flesta av de tillämnade rebellerna infångades, efter ett tumult på Plaza de la Cibeles. Azaña iakttog nonchalant kampen, med en cigarrett i munnen, från krigsministeriets balkong.

I Sevilla utlyste både kommunister och anarkister storstrejk, och flera överklassklubbar brändes ner. Sanjurjo övertalades att fly till Portugal. Han greps i Ayamonte och fördes tillbaka för att ställas inför rätta tillsammans med 150 andra, huvudsakligen officerare, jämte två ättlingar av huset Bourbon. Den första resningen mot republiken slutade sålunda med ett snöpligt nederlag för dess motståndare. Resultatet blev också att man beslagtogs de sammansvurnas jordegendomar, utan ersättning. Och ologiskt nog genomförde man också en långtgående konfiskation av jord tillhörande granderna av Spanien, om de hade en areal större än den som utsetts till expropriation enligt jordreformslagen. Inte heller den jorden betalade man för. I ögonblickets hetta gjorde regeringen, och sedan cortes, ett särskilt undantag i sin jordbrukspolitik, som knappast kunde rättfärdigas. Vilka av granderna hade faktiskt stött Sanjurjo? Endast två av 262.

8. Casas Viejas — Azañas regeringens nedgång och fall — valen i november 1933 — Gil Robles och CEDA — José Antonio Primo de Rivera och Falangens uppkomst — den spanska kommunismens begynnelsestadium

Azaña och hans regering uthärdade resten av år 1932 utan större svårigheter. Under en stor del av den tiden var de högerorienterade tidningarna *ABC*, *El Debate* och *Informaciones* indragna. Det förekom ett olycksbådande stort antal förebyggande arresteringar av högerpolitiker och officerare, som inte alla ställdes inför rätta. En utrensning bland de statsanställda diskuterades, för att avlägsna dem som var ”oförenliga med regimen”. Cortes' höstsession sysslade med godkännandet av församlingslagen, som upphöjde författningens religiösa stadganden till lag. Många jesuiter hade redan lämnat Spanien, men en mängd arbete krävdes alltjämt för att avslöja vilka skolor de faktiskt ägde, och vilka andra åtaganden de hade: jesuitorden var mästare i konsten att kamouflera äganderätt. Lagar förbereddes som fastställde tidpunkterna för upphörande av utbetalning av alla prästlöner i november 1933. År 1931 hade den klerikala budgeten uppgått till 66 miljoner pesetas. Biskopslönerna hade indragits i april 1931. Prästlönerna för år 1932 skars ner till 29,5 miljoner pesetas, och hela den klerikala budgeten skulle bli 5 miljoner pesetas. Kyrkan stod sålunda inför det allvarliga problemet att försörja 35 000 präster, av vilka 7 000 var över 50 år. Den religiösa undervisningen skulle också upphöra, och man inledde andra begränsningar av ordnarnas verksamhet: de kyrkliga folkskolorna skulle stängas den 3,1 december 1933, och läroverk, högskolor och institut för högre undervisning tre månader tidigare. Detta skulle innebära, i ett land som redan förut hade alltför få skolor, att ytterligare 350 000 barn skulle behöva undervisas. Enorma ansträngningar gjordes dock redan av Fernando de los Ríos, nu undervisningsminister, och av Rudolfo Llopis, direktör för folkskoleundervisningen, att förverkliga denna del av republikens ideal. Sjutusen skolor byggdes, och lärarnas årsinkomst höjdes till 3 000 pesetas. Ambulerande skolor sändes till avlägsna provinser. I slutet av år 1932 gick 70 000 elever i läroverk, mot 20 000 tre år tidigare. Därefter blev takten i skolbyggandet långsammare, beroende på att tvivel uppstod om en del nya lärares kompetens och på varandra följande regeringars önskan att balansera budgeten.

Nationen fascinerades också av rättegången mot den mallorcanske miljonären Juan March, antagligen Spaniens rikaste man — han hade nämligen monopol på försäljningen av tobak i Marocko, beviljat av Primo de Rivera. March dömdes för bedrägeri, men han mutade sig senare till flykt, en sensationell sådan, från fängelset i Alcalá, och sedan använde han uppenbarligen sin betydande förmögenhet (uppskattad till 20 miljoner engelska pund) till att söka sabotera republikens valuta. Den hävdade sig dock under dessa år till ungefär samma kurs: ett engelskt pund motsvarade cirka 55 pesetas. (Den svenska pesetakursen var 1932: 100 pesetas=Skr. 44:50.)

Den olustiga freden under vintern bröts emellertid av en rad nya jordbruksrevolter — en av

dem i Castellar de Santiago (Ciudad Real), där högerinriktade bönder dödade den lokale socialistiske fackföreningsledaren under upprörande omständigheter, och sedan, i januari 1933, av en närmast dödsbringande framstöt från vänstern. Den 8 januari förekom vissa anarkistiska utbrott i Katalonien. De var inspirerade av FAI, i synnerhet av den nye anarkistledaren García Oliver. En frihetssträvande kommunism proklamerades i Sardanola-Ripollet. Det var sporadiska revolter runt om i öster och Andalusien. Den mest kända anarkistiska revolten ägde emellertid rum i *Casas Viejas*, i provinsen Cádiz. Borgmästaren gav sig, men det gjorde inte civilgardet, som telefonerade efter hjälp från det närbelägna Medina Sidonia. Anarkisterna var en kort tid härskare i byn. Den svart-röda flaggan vajade i vinden. Ingen tycks dock ha blivit dödad, trots att det fanns många överklassfamiljer i staden. Prästen överlevde. Det är möjligt att några anarkister trodde att den stora revolutionen hade triumferat överallt. Förstärkningar anlände snart i form av enheter ur guardia de asalto (kravallpolis). Den kåren, effektivare och modernare än det äldre civilgardet, hade bildats efter majupproren 1931, som en ny polisstyrka till republikens försvar. Den stod under ledning av överste Augustin Muñoz Grandes, en duglig befälhavare känd för att år 1924 ha evakuerat spanska trupper från Gomara i Marocko. Han skapade den nya kåren av ingenting, på tre månader. Guardia de asalto utgjordes av officerare och soldater som antogs vara lojala mot den nya regimen. De drev ut anarkisterna, av vilka somliga inrättade sig på en liten kulle utanför staden. Under tiden inledde ett förband ur civilgardet och kravallpolisen en jakt på vapen, från hus till hus. En gammal anarkistveteran, med öknamnet Seisededos (”sex fingrar”), vägrade att öppna dörren. En belägring inleddes. Seisededos, tillsammans med sin svärdotter, Josefa, som tjänstgjorde som laddare av gevär, och fem andra vägrade att kapitulera. Två medlemmar av kravallpolisen sköts till döds. Kulsprutor fördes fram. Men skottlossningen fortsatte. Det blev natt. Seisededos fortsatte eldgivningen. En av hans döttrar, Libertaria, och en pojke flydde ur huset. Morgonen därpå hällde regeringsstyrkorna, ursinniga över att så länge ha hållits i schack, bensin runt huset och satte eld på det. Människorna där inne dödades. Efteråt sköts omkring fjorton fångar, och kaptenen i vederbörande poliskår, Rojas, berättade för pressen att han hade order att inte ta några fångar och att skjuta dessa män ”i buken”. Rojas ställdes inför rätta och dömdes till tjuugoett års fängelse. Han avtjänade inte straffet. I ett samtal med Azaña sade Rojas: ”Vi var hårda, grymma om ni så vill. Alla som sprang och inte sträckte händerna i vädret på våra order blev skjutna. Vi gav eld mot alla som tittade ut genom fönstren. När de hade beskjutit oss från skorstenarna svarade vi med kulspruteeld.” Libertaria mördades år 1936 på vägen till Medina Sidonia av ett gäng falangister.

Fastän Azaña och Casares Quiroga, inrikesministern, uppenbarligen aldrig hade givit sådana instruktioner, återhämtade de sig aldrig från följderna av detta våldsdåd. De anklagades av högern, en smula hycklande, för att ”mörda folket”. Den radikale Martínez Barrio brännmärkte regeringen för att skapa ett välde av ”blod, smuts och tårar”. Ortega y Gasset förklarade öppet att republiken hade gjort honom besviken. ”Det var inte för detta”, sade han, ”som vi arbetade under monarkins dagar.” Azañas majoritet i cortes sjönk till en mycket låg siffra.

I april 1933 hölls kommunalval i de områden som hade valt monarkister 1931, och som till följd härav hade blivit utan representanter. Liksom år 1931 var dessa val lika viktiga som riksvalet. För det första utkämpades de mycket hårdare än några andra val som hade försiggått i Spanien tidigare. I hundratals *pueblos* var den stora frågan religionen lika mycket som klasskampen, även om de båda sakerna ofta förenades. Initiativet till kampen hade på många håll tagits av vänstern, som 1931 hade suttit vid makten i kommunerna för första gången i historien. Kommunala rådsförsamlingar hade ibland handlat en smula före regeringen och ofta avskaffat vissa processioner under religiösa festdagar. Kommunala musikkåror hade ibland förbjudits att gå in i kyrkan. Där processioner hade tillåtits hade unga socialister stolt sagt att de skulle kasta dem som följde med gruppvagnarna eller kärrorna i

ortens flod. En präst i Andalusien hade också bötfällts av en socialistisk domare för att han läst mässan i sin kyrka, vars tak hade förstörts av blixten: han hade anklagats för att ha anordnat en offentlig religiös uppvisning. En annan präst bötfölls som monarkist för att han hänsyftat på Guds konungavärdighet under Kristus konungens fest. I en församling beskattades klockringningen, i en annan förbjöds bärandet av krucifix. Kyrkor plundrades också, och brändes ibland ner, och ingen tycktes göra något försök att gripa illgärningsmännen. I en kyrka i en by i Aragonien såpade ”vänstermännen” ingången och iakttog de troende halka och slinta, under råa skratt. På många platser avlägsnades namnen på berömda helgon eller kyrkans män från gator och torg.

Så började, långsamt, en kontrarevolution. Det gamla Spanien började skydda bilderna av den heliga jungfrun i processioner, med beväpnade män som också stod i gathörnen där hon kunde tänkas passera. De troende kände sig nu också förpliktade att göra alla religiösa processioner mera högtidliga. Acción Católica började organiseras som ett högerparti, med uppgift att vidmakthålla ”det långsamma traditionella sättet att uträtta saker och ting”, i motsats till ”direkt progressiva och våldsamma idéer och handlingar”.

I kommunalvalen 1933 valde regeringspartierna 5 000 stadsfullmäktige, högern 4 900 och centeroppositionen, ledd av Lerroux och hans radikaler, 4 200. Det gick upp för både vänsterrepublikaner och socialister att de kunde förlora makt, också i en demokrati. Högern vann också segrar i cortes, i synnerhet över arrendelagen, därför att vänsterrepublikanerna inte deltog i debatten. Liberala tidningar vände sig mot Azaña. I september gav valen bland de kommunala tjänstemännen för att utse domare till högsta domstolen de kandidater som stod i opposition mot regeringen en betydande majoritet. Oppositionen i cortes var högljudd och hotade med passiv ohörsamhet, om lagförslaget som förbjöd de religiösa ordnarna att undervisa blev lag. Azaña var uttröttad och modfärdig, och han sökte först göra omflyttningar i sin regering och sedan, när presidenten gjorde svårigheter, avgick han. Han gjorde det innan kyrkans skolor ännu hade stängts, och därför fick de ytterligare en tidsfrist. Efter ett misslyckat försök av Lerroux att bilda regering bildade hans närmaste man, Martínez Barrio, en expeditonsminister och utlyste allmänna val till den 19 november.

Azaña och hans vänner gick till valurnorna i försvar för vad de åstadkommit: det hade stiftats viktiga lagar om arrenden, skiljedom, uppfostran, religiösa ordnar, jordbruket, armén och katalansk självstyrelse. Man hade fått en ny och radikal skilsmässolag, liksom också en lag som gjorde borgerlig vigsel laglig, lagar om kvinnans rättigheter och ett mera rättvist system för anställning av personer i statlig tjänst. Det hade utarbetats en ny strafflag. I ett av de mera rörande experimenten hade republikanska studenter, inspirerade av den åldrige konstkritikern Manuel Cossio och under ledning av Luis Santullano, genomfört kulturella uppdragsfärder till de mest avlägsna delarna av Spanien, låtit fattiga bönder bevista föreställningar av Lope de Vegas dramer eller uppläsningar av Lorcás dikter. Men många var trots allt besvikna på republiken: jordreformsinstitutet hade hitintills endast installerat 4 600 familjer. En expropriationskommitté arbetade sig fortfarande långsamt igenom de juridiska problem som orsakats av jesuitordens upplösning; den gjorde små framsteg. Som så många andra före och efter honom hade Azaña skrämt medelklassen, utan att tillfredsställa arbetarna. Hans jordbruksminister, Marcelino Domingo, förlorade röster på sin vanskötsel av veteimporten. Framför allt hade överallt de politiska känslorna vaknat till liv. Men omfattningen av Azañas nederlag var oväntad.

Vänstern förlorade 1933 därför att den, för det första, var söndrad i ett system som gynnade koalitioner — socialisterna fick 1 722 000 röster men vann bara 60 platser, medan radikalerna med 700 000 röster vann 104 platser. Men socialisterna hade vägrat att samarbeta med en ”borgerlig demokrati” längre. För det andra förvrängde högerns påkostade propaganda republikens positiva arbete. Det förekom uppenbart också en del valfusk, försök att skrämma

och hotelser, på båda sidor. Slutligen gynnade införandet av rösträtt för kvinnor, för första gången i Spanien, som vanligt högern. Tillsammans fick de partier som hade stött den gamla regeringen bara 99 platser, av vilka Azañas parti, Acción Republicana, fick bara 8.

Vad centern beträffar fick radikalerna 104 platser och La Lliga, de katalanska affärsmännens parti, 24. Högern, å andra sidan, fick 207 platser. Av dessa vanns 35 av en osäker allians mellan karlister och ortodoxa monarkister: nu hade de sistnämnda organiserats under det missvisande namnet *Renovación Española*, under ledning av Antonio Goicoechea, en åldrande dandy som hade varit den ”unge mauristaledaren” år 1913, konservativ inrikesminister 1919 och förste ordförande i Acción Nacional 1931. När han uteslöts ur den hade han varit konspiratör och följaktligen satts i fängelse 1932. Sent det året hade han brutit med Acción Popular, det nya namnet på Acción Nacional, och grundat en rörelse för de katolska, högerorienterade människor som inte kunde acceptera det katolska partiets ”tillfällighet”. Det fanns också 29 ”agrarer”, som representerade de kastilianska vete- och olivodlarnas intressen. Men den största högergruppen, och faktiskt också i hela cortes, med 117 platser, var det nya katolska partiet CEDA, *Confederación Española de Derechas Autónomas*. Det påstods att CEDA år 1933 hade 730 000 medlemmar; om det är sant, skulle det ha varit Spaniens största parti någonsin. Denna stora medlemskader, med ett visst stöd av ”storfinanserna”, satte CEDA i stånd att ge ut summor utan motstycke i valrörelsen. Socialistpartiet hade fortfarande bara omkring 75 000 medlemmar, trots att UGT hade över en miljon medlemmar.

Den drivande kraften var Angel Herrera, redaktör för *El Debate*, och ett av hans mål var (i likhet med både påven Pius XI och dennes utrikesminister Eugenio Pacelli) att skapa ett kristligt demokratiskt parti i Spanien, med de mera framgångsrika, efter år 1945, i Tyskland, Italien och Frankrike som förebild. Men författningens antiklerikala karaktär innebar att CEDA:s medlemmar inte godtog regimen sådan den då var organiserad. De mindre åtgärder i antiklerikal riktning (sådana som kyrkogårdarnas sekularisering, kravet på borgerlig begravning, om den avlidne inte speciellt hade begärt katolsk begravning i sitt testamente, samt inställandet av kyrkparaderna inom armén) gav upphov till lika stor ilska som de mera drastiska lagarna. CEDA, formellt grundat i mars 1933 som en sammanslagning av de många små katolska grupperna på högerkanten som hade vuxit fram sedan 1931, var en allians, från många synpunkter. Enligt en av dess mest upplysta medlemmar, Manuel Giménez Fernández, var omkring trettio av CEDA:s cortesledamöter socialdemokratiska kristna, ytterligare trettio monarkister eller konservativa, och återstoden, sextio stycken, opportunisterna.

Ledarna ville inte såra de rika män till höger, på vilkas bidrag de litade. José María Gil Robles, den värtalige unge advokaten som blev CEDA:s ledare, hade varit Acción Nacional och Acción Populärs parlamentsgruppledare 1931 och 1932. Han hade gjort sig ett namn, när han ännu bara var ett par och trettio år, i debatterna om författningens klerikala bestämmelser. Han hade varit en av Angel Herreras främsta ledarskribenter i *El Debate* och var jesuiternas jurist. Han fortsatte att förklara sin hållning under namnet ”tillfälligheternas spel” — det var en ”tillfällighet” om Spanien var monarki eller republik, men det var ”väsentligt” att lagen inte skulle komma i konflikt med kyrkan. Följaktligen hade han ur CEDA uteslutit sådana aktiva monarkister som Goicoechea. Det hindrar inte att Gil Robles faktiskt var monarkist, och han sammanträffade med, underhandlade med och försvarade, om så krävdes, monarkistiska konspiratörer. Ändå tillät han också sina anhängare — småbrukare i Kastilien, medelklassen i städerna (med undantag för Katalonien och de baskiska provinserna), en del jordägare — att på stora möten hälsa honom såsom *Jefe*, ledare, som om han faktiskt vore en *Duce*, eller till och med en *Führer*. Han hade besökt Tyskland 1933 för att studera den nazistiska propagandan, hade varit närvarande vid massmötet i Nürnberg och till Spanien fört hem vissa nazistiska idéer rörande politiskt kampanjarbete — utnyttjandet av radion, att

släppa ner flygblad från flygplan, den välorganiserade psykologiska påverkan av massorna under stora möten med våldsamt berusande tal. Gil Robles var en durkdriven parlamentariker, som inte desto mindre ogillade parlamentet och trodde att det snart skulle ha sett sina bästa dagar. Hans representanter besökte kungen i Paris, men några av hans tal 1933 gav prov på sympatier för nazismen, liksom också för Dollfuss' katolska stat i Österrike. Hans vacklan i fråga om de slutgiltiga målen och hans ovilja att bekräfta lojaliteten mot republiken kunde endast vara utmanande i början av 1930-talet, när berättelser ofta förekom om liknande beteende på andra håll som ledde till fascism. Hans ungdomsrörelse JAP (*Juventud de Acción Popular*) var en hektisk och otålig grupp av *señoritos*, överklassynglingar, som öppet skröt med sin antiparlamentarism: ”det gemensamma bästa kan inte fullständigast med hjälp av en folkförsamling vald genom en oorganisk allmän rösträtt”, brukade de tala om för sina anhängare. *JAP-istas* var en mäktig grupp, som pressade Gil Robles i riktning mot en kontrarevolution. En farlig situation höll alltså på att uppstå i Spanien under vintern 1933-34, eftersom det stora spanska socialistpartiet, med hela tyngden av sin prestige och sina disciplinerade fackföreningar, också var på väg bort från konstitutionalismen.

Den förändringen inom det socialistiska partiet härrörde i första hand från besvikelsen över det sätt, varpå högern med framgång hade utnyttjat författningen för att hindra reformarbetet. Socialisterna var också bekymrade över det sätt, varpå den författning de hjälpt till med att skriva hade visat sig vara en så dålig vän till dem i valet. Som väntat hade Largo Caballero inte varit någon särskilt framgångsrik parlamentariker (i olikhet mot Prieto). Tillströmningen av bönder från landets södra delar till FNTT, den socialistiska jordbrukarfederationen, spelade också en viktig roll. Dessa nya socialistiska rekryter stod närmare anarkismen än den ortodoxa marxismen. De var förvisso olika de disciplinerade fabriks- och byggnadsarbetarna i Bilbao eller Madrid. Largo Caballero talade ett språk som de uppskattade när han sade, att ”om lagligheten inte är till nytta för oss, om den hindrar vår frammarsch, då skall vi undvika den borgerliga demokratin och gå vidare till den revolutionära erövringen av makten”. Dessutom övertygade anarkisternas våld under de senaste månaderna Largo om att han måste försöka mäta sig med dem och vinna en större del av den spanska arbetarklassen för socialismen. Detta kunde endast göras, trodde han, genom att offentligt bryta med de republikanska medelklasspartierna, med vilka socialisterna hade samarbetat i regeringen, och genom att gripa sig an med att bli det mest extrema av alla de spanska proletära partierna. I själva verket var den slutsats han drog felaktig, eftersom de inre tvisterna, och förmodligen också våldet, kom människor att överge anarkismen, som säkerligen hade betydligt färre anhängare i Barcelona 1933 än den hade haft 1931. Largo lyssnade också på sina nya intellektuella rådgivares argument, journalisterna Luis Araquistain och Julio Alvarez del Vayo, att samarbete med borgerligheten absolut måste vara ett misstag. Under tiden blev många yngre socialister ivriga eftertraktare av revolutionen, och av handling: ”vi uppskattade mycket bombhistorier”, erinrade sig den socialistiske ungdomsledaren, Santiago Carillo.

Bland de många ledamöter i cortes som valts 1934 som representanter för små partier fanns det två som var de enda företrädarna för sina respektive partier. Det var José Antonio Primo de Rivera, advokat och son till den gamle diktatorn, som förkunnade att han var fascist, och Cayetano Bolívar, som hade valts såsom kommunistisk cortesledamot för Málaga. (I själva verket hade Bolívar för sitt inval att tacka en ”folkfront” i Málaga, bildad av kommunister, socialister och republikaner.)

Den spanska fascismen hade inletts, medan Primo de Rivera ännu var diktator, av Ernesto Giménez Caballero. Som de flesta europeiska fascister började han sitt liv som socialist. Denne hetsige kvasi-d'Annunzio i Spanien hade kommit att beundra Mussolini, under påverkan av Curzio Malaparte, som han lärt känna i Italien 1928. Vid återkomsten till Spanien propagerade han för en teori om militant ”latinitet”. Den angrep allt som hade orsakat förfallet

i länderna vid Medelhavet. Tyskland sågs vid denna tid med speciellt hat av Giménez Caballero, medan han en tid förvånande nog betraktade Ryssland som en medelhavsländernas allierad. Men Rom var centrum i Giménez Caballeros värld, religionens såväl som fascismens huvudstad. Han reviderade sin uppfattning efter Hitlers maktövertagande i Tyskland 1933.

Också innan dess hade nazisterna haft beundrare i Spanien. I mars 1931 grundade en fattig förutvarande student vid universitetet i Madrid, Ramiro Ledesma Ramos, son till en skollärare i Zamora, en tidskrift, *La Conquista del Estado* ("Erövringen av staten"). Här förkunnade han en politik som liknade nazisternas. Ledesma drev sin beundran för Hitler så långt, att han kopierade dennes frisyr. Han var i övrigt en den puritanska intoleransens man. I *La Conquista del Estado* meddelade han att han inte jagade efter röster, utan önskade "en den militära känslans, ansvarets och kampens politik". Rörelsens kadrer skulle vara "arbetslag av militär typ som inte hycklade inför gevärspipan". En man kände sig genast dragen till detta hårdföra program. Det var Onésimo Redondo, som i likhet med Giménez Caballero och Ledesma tillhörde medelklassen och hade studerat juridik i Salamanca. Han blev lektor i spanska vid universitetet i Mannheim, där han beundrade "nazisternas orubbliga skaror". När han 1931 återvände till sin födelsestad Valladolid arbetade han en kort tid som organisatör av ett konsortium av sockerbetsodlare, och senare grundade han sin egen veckotidning, *Libertad*, som framhöll behovet av den "disciplinerade förnyelsen av det gamla Kastiliens anda". I september gick Redondo och Ledesma samman, trots att den förre var katolik och konservativ, den senare en medelklassradikal. I oktober tillkännagav de bildandet av en rörelse som pompöst kallades *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (JONS). Programmet inrymdes i de "sexton punkterna" från Valladolid år 1931. De innefattade ett fördömande av separatism och klasskamp, gillande av spansk expansion till Gibraltar, Tanger, Franska Marocko och Algeriet, samt "den oblidkeliga granskningen av utländska inflytanden i Spanien". Som jämförbara program på andra håll inrymde dokumentet straff för dem "som spekulerade i folkets nöd och okunnighet" och krävde kontroll ("disciplinerande") av vinster. Ledesma och Onésimo Redondo gav rum för den romersk-katolska religionen, som de beskrev såsom förkroppsligande spanjorernas "rastradition". Katolicismen tycks ha betytt samma sak för Redondo som ariskt blod betydde för Hitler. Men de kritiserade den tidens kyrka i Spanien. De betraktade CEDA, till exempel, som "reaktionens" komprometterade allierade, även om falangisterna ända från början talade på nästan samma sätt som CEDA:s ungdomsrörelsens ledare. Sålunda ville JAP:s ledare José María Valiente "smida nya människor, en ny äkta ungdom, lycklig, optimistisk, kort sagt spansk, och inte lik denna andra ungdom, sorgsen och dyster, fullproppad med ryska romaner, de lämpliga ättlingarna av den anarkistiska generation -98". Inte heller var det stor skillnad mellan Falangen och monarkisterna: "Vilken är min hållning? En traditionalists? En fascists? En bit av vardera, varför förneka det?" Så lät monarkisten Goicoecheas kommentar.

Under återstoden av år 1931 och under hela år 1932 var den verksamhet JONS bedrev ringa. Bristen på pengar hindrade dem, och Spaniens medelklass hade ännu långt till desperationen. Redondo spelade en underordnad roll i Sanjurjos revolt 1932, fastän Ledesma föraktade officerarna som reaktionärer. Under tiden samlades en mera hänsynslös grupp av rikare unga män kring José Antonio Primo de Rivera. (Giménez Caballero erbjöd 1932 högsta befälet över fascisterna åt Prieto.)

José Antonio var en lång, ståtlig jurist, då ett par och trettio år, ogift (med en olycklig kärleksaffär att glömma) och uppfylld av önskan att behaga. Hans fiender erkände hans charm. Han "närde en dröm..., farlig för honom och för vårt folk, men trots allt en dröm", skrev José Antonio Balbontín. Hans skrifter gör intryck av en begåvad student som har läst, men inte lyckats smälta, en alltför lång kurs i politisk teori. Han hade inlett sin karriär som monarkist, fastän han kände avsmak inför många monarkisters förräderi (som han betecknade det) av

hans far. Han förblev katolik. I tidningen *El Fascio* (av vilken endast ett nummer någonsin utkom) skrev han, i mars 1933: "Landet är en historisk helhet..., som står över var och en av oss och våra grupper. Staten grundar sig på två principer — att tjäna den enade nationen och klassernas samarbete." Ett år senare förkunnade han:

Fascismen är ett europeiskt bekymmer. Den är ett sätt att förstå allt — historia, staten, uppnåendet av en proletarisering av det offentliga livet, ett nytt sätt att förstå vår epoks fenomen. Fascismen har redan triumferat i några länder, som i Tyskland, med de mest oklanderliga demokratiska medel.

José Antonio var alltid beredd att bekämpa var och en som kritiserade hans far, och hans karriär var i vissa avseenden helt enkelt ett försök att rättfärdiga den gamle diktatorn. Av sin far hade han ärvt ett förakt för politiska partier, en tro, instinktiv hos fadern, förnuftsmässig hos sonen, på "intuitionen" — erfarenhetens triumf över intellektet. José Antonios syn var överdrivet faderlig. Den liberala staten, sade han, har betytt "ekonomiskt slaveri, eftersom den med tragisk sarkasm säger till arbetarna: 'Ni har frihet att arbeta som ni behagar: ingen kan tvinga er att acceptera de eller de arbetsvillkoren. Men då det är vi som är de rika, erbjuder vi er de villkor vi gillar; om ni inte godtar dem, kommer ni att dö av svält mitt i den liberala friheten.'" Med sin charm, sin aristokratiska ringaktning för pengar, sin villighet att ta risker, var José Antonio en typisk *señorito* eller playboy från Andalusien, varifrån hans familj kom. Men han hade ett socialt samvete som inte var typiskt för hans miljö, och en lika otypisk sonlig pietet. José Antonios favoritdikt var Kiplings "If". Han brukade läsa delar av den, på spanska, för sina anhängare före söndagsparaderna eller eventuella gatuslagsmål. Han startade sitt eget parti, La Falange Española, i oktober 1933, trots att han var osäker på sin egen förmåga som ledare: "Det tvivel och det sinne för ironi som aldrig överger dem av oss som besitter en smula intellektuell nyfikenhet", skrev han, "gör oss oförmögna att upphäva de kraftiga, ståndaktiga rop som krävs av folkmassornas ledare." "Hur lider jag inte av att se armarna sträckta i vädret för att hälsa mig", sade han till Ximénez de Sandoval.

Två dagar efter det att en JONS-medlem i Madrid, Matías Montero, hade dödats när han sålde Falangens tidning FE, av en medlem av FUE (*Federación Universitaria Escolar*, den främsta studentorganisationen, då behärskad av vänsterstudenter och grundad år 1927), underhandlade José Antonio och Ledesma Ramos om en sammanslagning av Falangen och JONS. Den sistnämnda hade haft vissa framgångar 1933: en studentgrupp bildades, *Sindicato Español Universitario* (SEU), omfattande 400 studenter, och omkring ett hundratal andra "militanta" organiserades för att slåss på gatorna, i grupper om fyra. Ledesma trodde att samgåendet med Falangen skulle ge honom större spelrum, medan José Antonio trodde att JONS skulle hjälpa honom mot Falangens mera borgerliga element.

Det nya förenade partiet (som tillkom den 11 februari 1934) lade sig till med JONS:s symbol oket och pilarna, men av triumviratet i ledningen kom två — José Antonio och Ruiz de Alda — från Falangen och endast Ledesma från JONS. Partiets slagord härrörde från Ledesma: "*Arriba! España, Una, Grande, Libre!*" och "*Por la Patria, el Pan y la Justicia.*" Men José Antonio ställde sina kamrater i skuggan, genom sin sociala prestige, sin värdighet såsom ledamot av cortes — han hade valts av konservativa intressen i Cádiz — och genom sin tilldragande personlighet. Våren 1934 besökte han Tyskland — men han träffade inte Hitler och återvände till Spanien kritisk mot nazisterna. Sex månader tidigare hade han uppskattat Mussolini mera, medan han själv gjorde "ett djupt intryck" på sir Oswald Mosley i England.

Den 14 mars 1934 hölls Falangens och JONS:s första riksmöte i Valladolid. Ett kraftfullt men ändå "poetiskt" tal hölls av José Antonio, ett slagsmål uppstod med några socialister utanför lokalen, och rörelsen hade gjort en god början. Pensionerade officerare sysselsatte sig med militär utbildning. Ledarna fortsatte att föra ett krigiskt språk, men det var först i mitten av år 1934 som José Antonio tog de fulla konsekvenserna av sina egna ord. Också då var han alltid

en motvillig understödjare av terrorism. En avgörande händelse var att en ung falangist pryglades till döds i Casa del Campo utanför Madrid, och det därpå följande mordet på en socialistisk flicka, Juanita Rico, som hade vanhelgat hans lik. Det mordet utfördes av en ung falangistdiplomat, Alfonso Merry del Val. Falangisterna uppfattade sig själva som en heroisk elit av unga män, vilkas uppgift det var att befria Spanien från marxismens gift, liksom från vad de ansåg vara de ortodoxa liberala värderingarnas medelmåttiga, trista provinsialism.

Majoriteten av Falangens medlemmar var unga. Ledesma tyckte att ingen över fyrtio års ålder borde tillåtas bli medlem. En stor minoritet var missnöjda söner till rika föräldrar, ivriga att vistas åtminstone i en våldsamt atmosfär. Det fanns ett fåtal missnöjda förutvarande socialister och kommunister. Andra var de överlevande från den gamle diktatorns Patriotiska union. Många var besvikna medelklassmänniskor, som Ledesma själv, längtande efter ett mera heroiskt samhälle än de hade råd med. De flesta kom från mitten av Spanien, fastän en hel del rekryterades från Sevilla. I Madrid fanns det en hård kärna av falangistiska taxichaufförer — kanske därför att de hade sett medelklassens allra sämsta sidor. Studenter utgjorde förmodligen den största enskilda gruppen. Medel strömmade in från affärslivet och från monarkisterna, alltid villiga att ha sitt finger med i spelet när det gällde en ny högerrörelse, men partiet hade ont om pengar. En del av "ideologin" var karlistisk i sina fraser, och därför var det knappast en slump att en av de arméofficerare som talade om för de unga falangisterna hur man handskas med vapen var den pensionerade översten Ricardo Rada, som vid en senare tidpunkt hade samma uppgift bland karlisterna.

På den politiska kampens andra front räknade Cayetano Bolívars parti, den kommunistiske cortesledamoten för Málaga, förmodligen 25 000 medlemmar år 1933. Dess ursprung fick sökas bland de probolsjevikiska sektionerna inom både den socialistiska och den anarkistiska rörelsen, vid tidpunkten för ryska revolutionen. I april 1920 hade en majoritet inom den socialistiska ungdomsrörelsens verkställande utskott förklarat sig stödja Sovjetunionen, och en tid senare bildade de det första spanska kommunistpartiet, Partido Comunista Español. Fastän de kritiserades skarpt av de djupa leden, hade i juni samma år en majoritet av det egentliga socialistpartiet uttalat sitt stöd för inträde i Komintern: 8 270 röstade för, 5 016 emot, 1615 avstod. Det socialistiska fackförbundet, UGT, höll sig under tiden till sin icke-kommunistiska inställning, anslöt sig till den (socialdemokratiska) Socialistiska arbetarinternationalen. Kominterns andra kongress hölls i vederbörlig ordning i Moskva. Där fanns emellertid inga socialistiska delegater, den ende spanske representanten där var Angel Pestaria, chef för den anarkistiska tidningen *Solidaridad Obrera*, som hade sänts till Ryssland för att göra samma efterforskningar för anarkisterna som de los Ríos och Anguiano skulle göra för socialisternas räkning. Pestaña var kritisk. Socialisterna kom till Ryssland kort tid efter det att Pestaña hade återvänt. De åtföljdes av Julio Alvarez del Vayo, då utrikeskorrespondent ackrediterad i Tyskland. De los Ríos var fientligt inställd och föreslog att man skulle upphäva det provisoriska inträdet i Komintern; Anguiano stödde anslutningen, på vissa villkor. Socialistpartiet utlyste en extra kongress till april, för att överväga hela frågan på nytt. Flera veckors argumenterande följde, i en mycket laddad politisk atmosfär (Dato, premiärministern, sköts till döds av anarkisterna den 8 mars). Pablo Iglesias, nu gammal, förde en kraftfull kampanj mot Komintern, och det kom vågskålen att tippa över. En gammal kamrat från 80-talet, García Quejido, intog en annan ståndpunkt. Efter långa debatter röstade partiet slutligen, med röstsiffrorna 8 808 mot 6 025, mot anslutning till Tredje internationalen. Ledarna för *terceristas* (det vill säga de som rekommenderade anslutning) bröt sig ur för att bilda ett andra spanskt kommunistparti, *Partido Comunista Obrero de España*. Till det hörde den unga Dolores Ibarruri, "La Pasionaria".

Ytterligare en inbjudan till Moskva kom: denna gång till den kommunistiska fackföreningsfederationens första kongress, som blev känd under namnet "Profintern" — i själva verket

fackföreningssektionen av Komintern. De båda små spanska kommunistpartierna ombads att sända en gemensam delegation, liksom CNT. Den senare sände sin nye generalsekreterare, Andrés Nin, en ung förutvarande socialistisk journalist; Joaquín Maurín, en skollärare från Lérida; Hilario Arlandis, en skulptör från Valencia, och Gaston Leval, en fransk anarkist. (En femte delegat var en tidigare socialistisk snickare, Jesús Ibáñez.)

Nin, briljant språkbegåvad, beundrade den ryska revolutionen så mycket, att han stannade kvar i Moskva, medan Maurín och Arlandis återvände till Spanien för att söka övertala sina anarkistvänner att stödja Lenin. Leval ensam förblev anarkist, då han var skeptisk inför allt han såg. De två små spanska kommunistpartierna av socialistisk härkomst sammanslogs under tiden, med hjälp av olika Kominterndelegater — de första av många internationella kommunister som uppenbarade sig i Spanien mellan detta datum och 1939 för att ge vägledning åt det spanska kommunistpartiet, och vid tillfälle för att bestraffa det. Dessa första delegater omfattade Roy, den indiske kommunisten, den berömde revolutionären ”Borodin”, Antonio Graziadei, en italiensk intellektuell kommunist, och Jules Humbert-Droz, en av grundarna av det schweiziska kommunistpartiet. Iglesias hyste medlidande med Roy såsom ett ”offer för en ny fanatism” när han avvisade hans argument. År 1922 fanns det kanske 5 000 medlemmar. Maurín och Arlandis anslöt sig till partiet, deras bas fanns i Barcelona. Nästan alla ledare arresterades efter Primo de Riveras *pronunciamiento* år 1923. Andra framträdde: Oscar Pérez Solis, en ombytlig förutvarande artilleriofficer som hade varit socialist och till en början bittert motsatte sig tanken att ansluta sig till kommunisterna. Vidare José Bullejos, posttjänsteman i Bilbao, och hans svåger Gabriel León Trilla, student och son till en överste, alla skugglika, halvt konspiratoriska män snarare än politiska ledare, som agerade ute i den verkliga spanska arbetarrörelsens kulisser. Alla lämnade vanligen Spanien när de släpptes ur fängelserna.

Bland dessa tidiga kommunister var Julián Gorkin (född Julián Gómez) typisk både till sitt ursprung och till sin senare karriär. Gorkin var son till en analfabetisk snickare som var hängiven republikan och anslöt sig till den socialistiska ungdomsrörelsen i Valencia men blev alldeles häpen över nyheterna om den ryska revolutionen. Han blev kommunist 1921 och grundade partiet i Valencia när han ännu knappast lämnat tonåren. Han reste till Frankrike, utvisades av den franska polisen och gick under jorden som heltidsanställd inom Komintern, varvid han gav ut en kommunisttidning i Paris och verkade som Kominterns representant bland spanska landsflyktiga under dessa år. Gorkin lämnade kommunistpartiet, delvis därför att han upptäckte att man spionerade på honom i Moskva. Det gjordes av en flicka från Tiflis, i den ryska hemliga politiska polisens tjänst, GPU. Delvis gjorde han det för att Komintern, genom sin dåvarande främste representant i Paris, litauern August Guralsky (född Abraham Heifetz, men också alias ”Kleine”), gav honom instruktioner att planera mordet på general Primo de Rivera — ehuru man avstod från uppdraget. Delvis, slutligen, för att Gorkin ställde sig på Trotskijs sida mot Stalin i slutet av 1920-talet. Han bröt med partiet 1929 (och dök efteråt upp på nytt, tillsammans med många andra av dessa tidiga spanska kommunister, som en av ledarna för det nya antistalinistiska marxistiska partiet, POUM, *Partido Obrero de Unificación Marxista*.)

År 1927 kom ett nytt litet styrketillskott från anslutningen av de flesta ledarna för anarkisterna i Sevilla, särskilt bland hamnarbetarna, metallarbetarna och bagarna. Detta gav partiet ett visst inflytande i den staden. Vid partiets överläggningar i Vizcaya 1928 rådde det delade meningar om man skulle delta eller inte i Primo de Riveras föreslagna nationalförsamling. En representant för Komintern, en polsk kommunistveteran vid namn Hen-ryk Walecki, talade för samarbete men hans argument förkastades, ovanligt nog. Denne ”Walecki” var typisk för en generation av kommunistiska internationella konspiratörer, som spelar en roll i Spaniens historia. Han föddes såsom Maximilian Horwitz i Warszawa år 1877, i en medelklassfamilj.

Han deporterades två gånger till Sibirien före 1914, var närvarande vid kongressen i Zimmerwald, vid det italienska partiets kongress i Milano 1921, vid det franska partiets konferens i Marseilles samma år. I USA var han känd såsom "Brooks" — var hade han inte varit i revolutionens tjänst? Han dog i fängelse i Moskva år 1937.

En agitationskampanj inleddes mot församlingen. Det förekom återigen några arresteringar. Nya svårigheter uppstod rörande frågan om vilken politik som skulle föras gentemot fördraget i San Sebastián och kommunalvalen år 1931. Än en gång beslöt man sig för ett program av isolering från alla andra partier, varvid "socialfascisterna" (det vill säga socialisterna) och de "sterila" anarkisterna betraktades som om möjligt skadligare än de mera påtagligt borgerliga grupperna. Det enda tillfälle under Primo de Riveras diktatur då det faktiskt förekom samarbete mellan kommunisterna och de övriga politiska oppositionella rörelserna i Spanien var år 1925, när de katalanska nationalisterna och anarkisterna med föga framgång försökte göra gemensam sak med kommunisterna i fråga om en eventuell katalansk revolt. Överste Maciá reste till Moskva tillsammans med den dåvarande generalsekreteraren, José Bullejos, men frånvaron av all angelägenhet på ryskt håll gjorde "el avi" rasande, medan ryssarna inte kunde tänka sig att en man så gammal som Maciá kunde åstadkomma något. Ingenting kom ut av förhandlingarna.

Republiken fann sålunda år 1931 kommunistpartiet sakna stridsvilja, efter tio ofruktbara år av tvister. Partiet existerade inte i Barcelona, och det fanns endast fjorton medlemmar i Bilbao. Den högsta uppskattningen av medlemsantalet vid den tiden är 3 000, den lägsta (av Komintern själv) 120. Andrés Nin återvände från Ryssland efter närmare tio år, men han hade brutit med kommunismen på grund av Stalins förföljelse av Trotskij. Han bildade en liten ny, egen grupp, *Izquierda Comunista*, Kommunistiska vänstern. Hans gamle förutvarande anarkistkamrat Maurín (som aldrig hade gillat central ledning) var också beredd att bryta med kommunisterna. Också han bildade ett marxistiskt, antistalinistiskt splittringsparti, Bloque Obrero y Campesino (BOC), Arbetar- och bondeblocket. Både Nin och Maurín betraktades som trotskister, och grovt sett var de det, så till vida som de var marxister som ogillade Stalin. Men Trotskij kritiserade dem från sin exil i Norge. Anslutningen till dem förblev liten, men under en tid förhindrade de att kommunistpartiet fick medlemmar i Katalonien.

Partiet inledde sitt offentliga liv i ren opposition mot republiken, i enlighet med instruktioner man fått av en stor ny Kominterndelegation, under ledning av Jules Humbert-Droz (en schweizare som några år hade varit chef för det "latinska" sekretariatet inom Komintern). Dit hörde också "Pierre", en kaukasier, en annan schweizare, Edgar Woog, alias Stirner, och en fransman, Octave Rabaté. Jacques Duclos var också där. I maj 1931 reste Bullejos till Moskva för att få bekräftat att instruktionerna gick ut på att "förlänga krisen med alla tänkbara medel, att söka förhindra det stabila upprättandet av den republikanska regimen, att omintetgöra möjligheterna till en effektiv social revolution och, där så var möjligt, bilda sovjeter". Humbert-Droz skrev från Madrid till sin hustru att han och Stirner skrev de flesta artiklarna i den kommunistiska pressen och att de samtliga hade mycket litet att göra: Stirner ägnade sig åt en hel del sightseeing, men Rabaté steg upp vid middagstid, läste tidningarna på en kaféterrass, tog en aperitif, åt en god lunch, återvände till kaféet för att dricka kaffe och tillbringade resten av dagen på bio eller på barer. "Vårt parti", tillade han, "sover och drömmer barndomens djupaste och oskyldigaste drömmar." Det tycktes också vara fallet med en annan undersökningskommitté som anlät från Moskva, under ledning av tysken Walter Stoecker.

De följande månaderna inrymde tvister men inga framgångar, och generalsekreteraren, José Bullejos, sade senare att det alltigenom var fiendskap mellan partiledarna och Kominterndelegaterna, som för egen räkning gjorde anspråk på alla beslut. Partiet fick 190 000 röster i valen till det konstituerande cortes i juni 1931, men ingen ledamot. Sanjurjos revolt

inspirerade till ett manifest av de medlemmar av sekretariatet som råkade befinna sig i Madrid — Bullejos, Astigarrabía (från de baskiska provinserna) och Etelvino Vega — som lanserade slagordet ”Försvar av republiken”. Sedan upprepade företrädarna för Komintern, enligt instruktioner från Moskva, att den främsta fienden var Largo Caballeros och Azañas ”slaktarregering”, inte monarkisterna och deras bundsförvanter. Bullejos och de andra spanska ledarna höll inte med om det. De gav sig kort tid efteråt i väg för att diskutera denna sak i Moskva. Alla dessa ledare blev slutligen uteslutna ur partiet och kom tillbaka till Spanien först efter fem månaders ofrivillig vistelse i Ryssland. Partiets nya styrelse var ung (La Pasionaria, den äldsta, var trettiosju år 1933), och alla hade för sin ställning att tacka det okritiska stödet av Moskvadelegationerna i Spanien. Den nye generalsekreteraren, José Díaz, tidigare bagare i Sevilla och förutvarande anarkist, var en hederlig och hårt arbetande man med föga fantasi. Han skulle bli den spanska revolutionens främste ledare, en man som alltid (om än motvilligt) följde instruktionerna från Moskva. Vicente Uribe, en metallarbetare, till hälften kastilian, till hälften bask, som hade varit i Moskva, var partiets teoretiker och utgivare av *Mundo Obrero*. Antonio Mije, talför, något av en demagog, livlig och kvinnlig till sättet, var ”fackföreningssekreteraren” som kom från Andalusien och likaledes hade varit anarkist tidigare. Jesús Hernández var partiets propagandist, framstående agitator som hade ordet i sin makt och som outtröttligt hade varit verksam i gatuslagsmålen sedan sina tidiga tonår, då han hade gjort sig känd för ett misslyckat mordförsök på Prieto. Partiet förblev under hela 1932 och 1933 litet och obetydligt, som Falangen. Dess främsta paroll var motstånd mot anarkisterna och socialisterna. Det enda betydande steget framåt var bildandet av ett katalanskt kommunistparti, ett medgivande av att inget parti med högkvarter i Madrid kunde hysa förhoppningar om stöd i Katalonien. Försöken att upprätta en separat, Moskvaorienterad allmän union misslyckades. Men kommunisterna hade faktiskt, från slutet av år 1933, en halvmilitär organisation, MAOC (*Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas*), ledd av en förutvarande underofficer i Marocko, Juan Modesto.

Fram till år 1934 höll sig kommunisterna för sig själva. I valen 1933. fick de 200 000 röster. Deras kommentar löd: ”Socialistpartiets enorma förluster skulle ha blivit än större ... om inte de socialfascistiska ledarna, i synnerhet Caballero & Co, hade gjort nya manipulationer för att lura de arbetande massorna och genom vänsterdemagogi avhålla dem från att gå över till vårt parti.” Partiet hävdade att Lerroux' regering inte gick att skilja från Azañas, och att ”hela och ofrånkomliga ansvaret ... åvilar socialistpartiet... stöttepelaren för de borgerliga junkrarnas kontrarevolution”.

Kommunisterna betraktades med större ängslan än deras antal borde ha nödvändiggjort. Det berodde delvis på mängden av kommunistisk propaganda, delvis naturligtvis på partiets förbindelser med Sovjetunionen. Men ett skäl var också att de flesta medlemmarna av den spanska bourgeoisien inte skilde så noga mellan det ena eller det andra proletära partiet. Anarkisterna sade ju, trots allt, att de försökte åvägabrunga ”frihetlig kommunism”, och överstar i Burgos, liksom sherryexportörer i södra Spanien, hade ingen känsla för nyanserna i den revolutionära ideologin.

Kominterns representant i Spanien i mitten och slutet av 1930-talet var en argentinare av italiensk härkomst, Vittorio Codovilla (i Spanien känd såsom ”Medina”). Han hade tidigare sysslat med organisation av kommunistpartier i Sydamerika. Han var en mycket fet man, borgerlig till sitt sätt och sin smak. Jacques Doriot påpekade, när han i början av tjugotalet alltjämt var det franska kommunistpartiets stora hopp, apropå Codovillas enorma aptit: ”Ludvig XIII ville vara omgiven av män som åt en hel del. Codovilla kommer att klara sig bra under Stalin.” Senare kom en bulgar, ”Stepanov”, för att bistå Codovilla. (Stepanovs verkliga namn var S. Mineff, och under sin karriär i Komintern var han också känd som Lebedev, dr Chavaroche och Lorenzo Vanini. Han var en av de mest erfarna professionella revolutio-

närerna.) Med tanke på de spanska kommunisternas ungdom och oerfarenhet var dessa båda utlänningars inflytande över partiets överläggningar farligt. Det var exempelvis Codovilla som försäkrade José Antonio Balbontín, en cortesledamot som en kort tid anslöt sig till partiet vintern 1933-34, att kommunisterna aldrig skulle göra gemensam sak med socialisterna och republikanerna mot den ”monarkistiskt-klerikala reaktionen”. Det var i mars 1934. Ändå var, från sommaren 1934 och framöver, Kominterns politik faktiskt att skapa en ”folkfront” av alla demokratiska partier, arbetare och borgare i lika mån, för att bekämpa ”fascismen”. Alltifrån den tiden talade därför alla kommunistpartier, också det spanska, om behovet av att bibehålla ”parlamentarisk borgerlig demokrati”, till dess att den kunde ersättas av ”proletär demokrati”.

Vid denna tid, då krigets och fascismens skuggor växte i lika mån, hade Sovjetunionen gott anseende i Spanien, som på andra håll bland vänstersinnade och progressiva människor. Det stora ryska experimentet tycktes faktiskt ännu inte ha svikit sina ideal. Tack vare ett framgångsrikt propagandaprogram och en hemlighetsfullhet utan motstycke var fakta rörande jordbrukskollektiviseringen inte kända, och inte heller förföljelsen av Trotskij. Kommunistpartiet skulle göra anspråk på att bära ansvaret för den folkfrontens pakt som bekämpade de spanska allmänna valen i februari 1936. Men det behövdes mycket liten hjälp på traven för att socialisterna skulle lägga sig till med hälsningen med den knutna näven och den böjda armen (den härrörde från de tyska kommunisterna), den röda fanan, det revolutionära uttryckssättet, uppmaningarna att enas inför hotet från den internationella fascismen, som i hela världen hördes från de kommunistiska partierna. ”Antifascism” och ”folkfronten” började bli mäktiga myter, närmast oemotståndliga för dem som både älskade fred och frihet och hade svårt att fördrå de gamla partierna. Viktigare, förmodligen, än någon hemlig agent i Spanien för spridningen av kommunistiska tankegångar var vad de spanska arbetare berättade som, efter händelserna i Asturien, reste för att arbeta med tunnelbanan i Moskva. De ansåg den vara ett under av ingenjörskonst. Lika betydelsefulla var inom högern myterna om ett imperium och nationell pånyttfödelse. Att det i det cortes som valdes 1933 framträdde en fascist och en kommunist var ett järtecken och en varning.

9. Lerroux vid makten — den stora strejken i Zaragoza — monarkisterna i Rom — regeringen Samper — Ley de cultivos — de baskiska rådsherrarna — CEDA går med i regeringen — oktoberrevolutionen i Madrid, Barcelona och Asturien — Francos personlighet

Spaniens historia under de två och ett halvt år som förflöt efter de allmänna valen i november 1933 präglades av sönderfall. Då och då försökte enskilda personer, förgäves, att hejda det fruktansvärda och, som det visade sig, oåterkalleliga skeendet. De saknade den energi, den tur, det självförtroende och kanske också den storsinnet som krävdes för att nå framgång.

Regeringen efter valen var en centerkoalition, ledd av radikalerna. Lerroux blev till sin stora tillfredsställelse premiärminister. Gil Robles och CEDA åtog sig att stödja honom i cortes, men de ingick inte i själva ministären. Detta katolska parti stod — olycksbådande, som det verkade — i kulisserna och väntade på det ögonblick, då Gil Robles skulle ge tecknet till ett maktövertagande. Den omvandling som under tiden ägde rum med Lerroux, antiklerikalen, till bundsförvant åt det katolska partiet blev för mycket för hans närmaste man, Martinez Barrio, som efter en kort tid som inrikesminister övergick till oppositionen i spetsen för sin egen grupp, nu under det nya namnet Republikanska unionspartiet. I själva verket hade Lerroux endast motvilligt röstat för den föregående regeringens antiklerikala lagstiftning. Han var redan en högerns man, snarare än centerns. Hans minister för offentliga arbeten var Rafael Guerra del Rio, de ”unga barbarernas” obehärskade ledare år 1909. Nu verkade han vara blott och bart en partiapparatspolitiker. En ytterligare källa till förvirring var den rent personliga frågan om den misstro som president Alcalá Zamora hyste gentemot både Lerroux och Gil

Robles. Han intrigerade mot Lerroux och försökte undvika att uppmana Gil Robles att bilda regering. Alcalá misstrodde Lerroux för dennes korruption och Gil Robles såsom i hemlighet monarkist. Under de omständigheterna föredrog han Lerroux, och han kallade faktiskt aldrig på Gil Robles: en försvagning av det demokratiska skeendet, eftersom den katolske ledaren var lika beredd att arbeta i en borgerlig demokrati som socialisterna var. Lerroux' första svårigheter härrörde från en rad anarkistiska utmaningar. De angrep isolerade civilgardesposter och fick expresståget Barcelona—Sevilla att spåra ur, varvid nitton personer dödades. I både Valencia och Zaragoza förekom storstrejker som varade i veckor. Den stora strejken i Zaragoza, till att börja med avsedd att befria människor som satts i fängelse av regeringen föregående år, pågick faktiskt i femtiosju dagar. CNT betalade aldrig något strejkunderstöd, men arbetarnas motståndskraft förvånade resten av landet. Anarkistledarna trodde en tid, som vanligt, att de befann sig i tusenårsrikets förrum, och några av deras vänner bland *pistoleros* spetsade till dramat med sporadiskt skjutande. De strejkande beslöt vid ett tillfälle att skicka bort sina hustrur och barn med tåg till Barcelona. Civilgardet gav eld mot tåget och hindrade det från att nå sin bestämmelseort. De som skulle evakueras reste sedan med husvagnar.

Dessa oroligheter var delvis följden av en ny och ”självfördärvande egoism” bland arbetsgivarna, som i hela Spanien firade högerns seger i valen genom att försöka sig på lönesänkningar, att höja hyrorna och att genomdriva vräkningar. (Frasen ”självfördärvande egoism” användes av Gil Robles för att beskriva hans anhängares handlingar, i en intervju i *El Debate* den 8 mars 1936.) Den 8 december inrättades en revolutionskommitté i Zaragoza, under ledning av Buenaventura Durruti, Cipriano Mera och dr Isaac Puente. Den kämpade i flera dagar mot polisen, förstärkt av enheter ur armén, med stöd av stridsvagnar. Durruti blev en folklegend. På flera orter i Aragonien och Katalonien infördes under en kortare tid ”frihetlig kommunism”. Våld förekom på många håll, som orsakade 87 dödsfall, många sårade och 700 fängslade. Det var svårt att föreställa sig att det rådde fred i landet. Föga förvånande var att kampen spred sig mer och mer genom UGT, särskilt dess största men sämst ledda avdelning, jordbrukarnas FNTT. Dess medlemmar drabbades av minskade löner, något som var följden av att högerorienterade ordförande i Largos förlikningsnämnder hade utnämnts av den radikale arbetsministern José Estadella. Jordägaroligarkins nyförvärvade starka ställning kompenseras överallt av en radikalare hållning bland arbetarna, understödd av en alltmer förbittrad Largo Caballero. Prieto, om någon en måttfull socialist, motarbetade inte detta, något han ständigt skulle ångra. Besteiro gjorde det. Han kritiserade sina kollegers ”antiregeringsinställning” 1934 lika mycket som han hade kritiserat deras partitagande för regeringen 1931, till ingen nytta.

På nyåret 1934 vidtog regeringen en rad åtgärder som var avsedda att sätta stopp för föregångarnas reformer. Religiösa skolers ersättande med lekmannaskolor uppsköts på obestämd tid. Jesuiterna skulle snart ses undervisa igen, trots att den stadga som formellt utestängde dem alltjämt var gällande lag. Genom ett klokt debattanförande uppnådde Gil Robles att prästerna skulle behandlas som om de vore pensionerade statsanställda, och de började få två tredjedelar av den lön de haft 1931. Fastän jordreforms-lagen alltjämt var i kraft, övergavs dess tillämpning på många håll i tysthet. Amnesti beviljades till slut också politiska fångar — bland dem general Sanjurjo och alla som satts i fängelse vid tiden för revolten år 1932. Denna mildhet stimulerade endast gamla kuppmakare till nya planer.

Många små *pueblos* tycktes vid denna tid fullständigt ha kluivits i två delar av politiken. På orter som alltjämt hade socialistiska eller radikala stads- eller kommunalfullmäktige gjordes ansträngningar att införa en helt ny kulturell ordning, raka motsatsen till den tidigare så till vida som religiösa föreställningar hade fått ge vika för ateism, inte enbart agnosticism. Religiösa fester fick lämna plats för den revolutionära traditionens fester — första maj,

årsdagen av ryska revolutionen eller Galáns och García Hernández' död. Kvinnorna, som det gamla Spanien traditionellt hade hållit hemma bakom höga fönster, kom ut på gatorna klädda i partiets färger, ”bildade grupper som männen, sjöng, skrek och dansade i stora skaror för att fira friheten”. Striderna gällde nu arbetsförhållandena lika mycket som kyrkan. Så till exempel hade i en by i Aragonien ett kafé gjorts om till en obligatorisk arbetsförmedling. Alla måste söka och få arbete av tjänstemännen på kaféet. Ingen tyckte om det, och högerns män vägrade, liksom alla arbetare som hade någon gammal överenskommelse att arbeta för en viss bonde. Vänstern utlyste en storstrejk, högerns folk fortsatte att arbeta och trakasserades av strejkvakter. Det blev slagsmål, varunder en person dödades. Hotelser, glåpord och demonstrationer blev sedan ett dagligt inslag i byns liv. Alla började ansluta sig till den ena eller den andra gruppen. De obundna sökte ideologier, medan ledarna gjorde upp planer för att förvandla alla nöjeställningar till politik.

Folk till höger utgick automatiskt ifrån att Azañas och socialisternas nederlag innebar en seger för det gamla Spanien. Men var Lerroux' regering en som ”provocerade”, eller var den helt enkelt reaktionär? Antingen regeringen gillade det eller inte utnyttjade faktiskt, runt om i Spanien, det ekonomiska livets gamla herrar vad de trodde vara sitt tillfälle att återupprätta sin ställning, och lika säkert svarade socialistpartiet med att misströsta om eller till och med att fördöma republiken. I ett tal i sin valkrets Granada sade Fernando de los Ríos detta rent ut. Alltifrån den tiden hävdade *El Socialista* regelbundet att republiken var lika dålig som monarkin hade varit, och att det i denna borgerliga republik inte fanns någon plats för proletariatet. Azaña försökte att för socialisterna påpeka det farliga i en sådan hållning. Om socialisterna faktiskt försökte åvägabrunga ”revolutionen”, sade han, då skulle de misslyckas. Han talade till de los Ríos, som sade att ”massorna behärskade ledarna”. Azaña svarade: ”Massornas känslor kan förändras.” Han påpekade att detta att förbereda ett uppror, som socialisterna tycktes vara i färd med, var att inbjuda armén till att på nytt göra sig hörd i politiken: ”Armén skulle vara förtjust över att sätta i gång ett undertryckande av arbetarna.” De los Ríos vidarebefordrade Azañas yttranden till Largo, som emellertid slog bort dem, och tre veckor senare segrade den extrema ”caballeristuppfattningen” i det spanska socialistpartiets riksstyrelse, vilket fick till resultat att moderata medlemmar som Besteiro, Sa-borit och Trifón Gómez avgick. Ett ”förrevolutionärt” utskott bildades då, och den 31 januari talade Largo om för socialistpartiet i Madrid, att han på nytt önskade bekräfta sin tro på nödvändigheten av att förbereda en proletär revolt. Det var en ödesdiger brist på omdöme.

Alltifrån den tiden började socialisterna anordna militär utbildning av sin ungdom, och de anslöt sig därmed till den upproriska högern, såväl som till de små grupperna i utkanterna av den spanska politiken, sådana som Falangen och kommunisterna, i fråga om sitt trotsande av den borgerliga republiken.

Karlisterna hade varit verksamma på det sättet i månader. I Navarra sågs deras röda baskrar (boinas rojas) varje vecka på torgen. En ståtlig överste, Enrique Varela, som två gånger hade fått Spaniens främsta tapperhetsmedalj i Marocko, skaffades fram för att öva dessa nya *requetés* — så kallades uppådet under karlistkrigen, efter en rad i deras vildaste bataljons marschvisa. Varela (som karlistledarna Fal Conde och Rodezno hade träffat i fängelset efter upproret år 1932) reste omkring i de pyreneiska byarna förklädd till präst, under namnet Tio Pepe (farbror Pepe), och uppträdde som krigsmissionär. När han befordrades till general ersattes han av överste Rada. (Varken Rada eller Varela hade några anknytningar till karlisterna. Båda var andalusier. Varela var son till en fanjunkare och hade alltifrån sina tidigaste år varit besatt av en oerhörd ärelystnad. Hans tapperhet i Marocko hade blivit till ett ordstäv.) Det karlistiska samfundet gjorde anspråk på inte mindre än 700 000 medlemmar i 540 avdelningar i början av år 1934, och trots att det med säkerhet var en betydande överdrift, råder det inget tvivel om att rörelsen befann sig i snabb tillväxt, som ett resultat av den

vaknande politiska medvetenheten inom den katolska småborgerligheten i västra Andalusien, Navarra, Valencia och delar av Katalonien.

Den 31 mars 1934 gjorde Antonio Goicoechea, monarkistledaren i cortes, tillsammans med två karlister (Rafael Olazábal och Antonio Lizarza) samt general Barrera (den misslyckade samordnaren från år 1932, som hade flytt), ett besök hos Mussolini. Spanjorerna gav intryck av oenighet beträffande målen för sina planer. Mussolini slog emellertid bort detta genom att säga, att allt som krävdes var att rörelsen skulle vara ”monarkistisk och ha en korporativ och representativ” karaktär. Han lovade de spanska rebellerna en och en halv miljon pesetas, 20 000 gevär, 200 kulsprutor och 20 000 granater samt gick med på att sända mer när upproret inleddes. Pengarna utbetalades dagen därpå. Därefter utvecklades *requetés* snabbt, utskott bildades för att handlägga exempelvis rekrytering av officerare, propaganda, vapenköp och strategi. Det hade förekommit åtskilliga tidigare försöksexpeditioner av monarkister och andra konspiratörer till Italien, och nu, sedan exkung Alfonso anlant dit, blev Rom ett nytt centrum för sammansvärjningar mot republiken. A andra sidan, när den energiske Fal Conde utnämndes till karlisternas ”kunglige generalsekreterare” i maj 1934, tog denna rörelse allt skarpare avstånd från de ortodoxa monarkisterna, som de kallade ”den alfonsinska monarkins patrisk, som har antagit namnet *Renovación Española*, som om vi inte visste att den 'förnyelse' de lockar oss med är en återgång till den bristande jämlikhetens regim”. Rodezno, Fal Condes företrädare, förblev inte desto mindre inflytelserik såsom rörelsens ledare i cortes, och han fortsatte att tro på en bredare rörelse.

Fyra dagar efter mötet i Rom avgick Lerroux, i protest mot president Alcalá Zamoras vankelmod när denne undertecknade den lag som benådade Sanjurjo och konspiratörerna från år 1932. Den nye premiärministern, en oföretagsam jurist från Valencia, Ricardo Samper, var också radikal. Han hade för sin upphöjelse att tacka det faktum, att han var god vän med president Alcalá Zamora, som instinktivt föredrog en svag premiärminister, för att rättfärdiga sitt eget inskridande. Samper utträttade föga mer än ett försök att bevara sin majoritet, fastän det i rättvisans namn måste sägas att det under hela 1934, fram till oktober, förekom nybyggen enligt jordreforms-lagen. Hans inrikesminister, Salazar Alonso, vädrade dock revolution överallt och avsatte — något han hade juridisk befogenhet till — många stadsfullmäktige, under förebärande av att de ”inte ingav förtroende i frågor som gällde den offentliga ordningen”. I själva verket försökte han genom att byta ut sådana fullmäktige, om de var socialister, att göra sig kvitt många FNNT-medlemmars sista politiska vänner i deras samhällen. Det var förvisso en provokation, som påminde om de antisocialistiska åtgärder som vidtagits av fascistregimer på andra håll i Europa. I förening med vräkningar, den förnyade användningen av rörlig arbetskraft och avskedanden på politiska grunder skapade detta handlingssätt stora spänningar på landsbygden i början av år 1934, när lönerna minskade och svälten ökade. Gil Robles' tal blåste endast liv i elden, när unga män från högern började se att politikens pendel nu svängde mot tankar på kompromiss. ”Ledarna tar inte miste!” (*Los jefes no se equivocan!*) ropade de unga medlemmarna av CEDA på ett stort möte i Escorial i april. (Socialistungdomen försökte hindra hela tåglasten av CEDA-anhängare att komma fram till Escorial genom att kröka järnvägsrälsen.)

I början av juni följde en välorganiserad lantarbetarstrejk i söder, under skörden, av det socialistiska FNNT. FNNT hade fått sina krav accepterade i fråga om lönesatser och sitt förslag om garantier att all tillgänglig arbetskraft skulle anställas. Men de strejkade för kravet att skördetidslönerna skulle betalas även återstoden av året. De anarkistiska ledarna gick med på att stödja det, men många moderata socialister gjorde det inte. Salazar Alonso, inrikesministern, som trodde att han hade fått en revolutionär generalstrejk på halsen, satte in civilgardet, införde presscensur i söder och lät arrestera, dock bara under kort tid, många socialistledare, bland dem 'borgmästare och till och med ledamöter av cortes. Strejken bröt

samman, skörden bärgades under beskydd av polisen, medan UGT och de måttfulla ledarna beskylldes för att svika FNNT genom överksamhet. Därefter, likaså i juni, inträffade en allvarlig situation i Katalonien.

Den katalanska regeringen, *generalidad* (som hade haft ringa effekt både på den nationella och den internationella skådeplatsen sedan den katalanska författningen hade antagits), hade genomdrivit en ny lag, *ley de cultivos*, som satte arrendatorer med vingårdar (*rabassaires*) i området i stånd att tillförsäkra sig besittningsrätt till sina gårdar, om de hade innehaft dem i femton år. Jordägarna klagade hos republikens högsta juridiska myndighet, författningsdomstolen, som med liten majoritet avvisade *ley de cultivos*, av det skälet att *generalidad* inte kunde uttala sig i en sådan fråga. Men Luis Companys, som efter överste Maciás död i december 1933 hade blivit ordförande i *generalidad*, stadfäste lagen på eget bevåg. När han tog det steget, som innebar en utmaning av regeringen i Madrid, var den pådrivande kraften hans nye högerorienterade rådgivare i inrikesfrågor, José Dencás. Denne var läkare och ledare för en extremistisk separatistgrupp, *Estat Catalá*, grundad av Maciá 1922 och nu den militanta katalanska ungdomens huvudfraktion. De ville ha fullständig självstyrelse. De hade en i gröna skjortor klädd milis, *escamots*, under ledning av en hänsynslös terrorist, Miguel Badía, som hade tillbringat större delen av sin ungdom i fängelse för ett mordförsök mot Alfonso XIII. En kort tid år 1934 hade Companys ändå Badía som sin polischef. Även utan den komplikationen var det säkert att dilemmat med en katalansk regering till vänster om mitten och en regering i Madrid till höger om mitten inom kort skulle ge upphov till svårigheter. Azaña hade talat i försiktiga ordalag med Companys, som han tidigare hade gjort med de los Ríos. Companys hade till en början insett farorna, men senare hade han ryckts med av vad han trodde att ”massorna” önskade.

Den allvarliga konstitutionella konflikt som alstrades därav sjöd fortfarande när frågan om baskernas självständighetssträvanden också blev aktuell. Baskernas ekonomiska förbindelser med den centrala regeringen i Madrid hade dikterats av en överenskommelse, *concierto económico*, av år 1876. Den gav baskerna ett eget skatteväsen, varmed de beskattade sig själva och betalade en enda summa till staten. Stads- och kommunalfullmäktige i de baskiska provinserna trodde att vissa lagar som genomdrivits av Sampers regering hotade denna *concierto* och beslöt att hålla kommunalval i de tre provinserna Vizcaya, Guipúzcoa och Alava, i vilka de valda representanterna skulle uttala sig offentligt i frågan om *concierto*. Regeringen förbjöd valen. När valen trots detta förbud ändå hölls blev de nya fullmäktigeledamöterna arresterade. En rad våldsamma demonstrationer till förmån för baskisk självstyrelse följde i alla de tre provinserna. Det baskiska nationalistpartiet, som så gott som helt och hållet var katolskt och borgerligt, började inlåta sig på en allians med socialisterna och vänstern, en allians som var lika bisarr som den var ödesdiger. De var besvikna på CEDA och sökte sig nya beskyddare.

Medan båda separatistproblemen i Spanien samtidigt hade intensifierats skakades nationen av ryktet att flera lådor med vapen hade tagits i land i Asturien, som hjälp åt socialisterna, av den i vanliga fall ”moderate” Prieto, från ångaren *Turquesa*. Det var vapen som köpts av vissa portugisiska revolutionärer i Galicien, av den socialistiske cortesledamoten Amador Fernández. Ångaren lämnade Cádiz med destinationen Djibouti klistrad på lådorna men omdirigerades sedan till Asturien. Efteråt flydde Prieto till Frankrike, där han stannade till i slutet av år 1935. Regeringen proklamerade undantagstillstånd. Gil Robles förkunnade, vid ett stort möte som hans ungdomsrörelse höll i Covadonga, den heliga plats i Asturien där den västgotiske kungen Pelayo inledde återerövringen av Spanien från morerna: ”Vi kommer inte längre att låta detta sakernas tillstånd fortsätta.” CNT och UGT handlade gemensamt, för första gången på många år, och utlyste en generalstrejk i Asturien och gjorde det därmed svårt för CEDA:s delegater vid detta möte att återvända hem till Madrid. En vecka senare förklarade Gil Robles

att han och hans parti, när cortes samlades i oktober efter sommaren, inte längre skulle stödja Sampers regering. Den naturliga slutsatsen var att han själv skulle ta makten. På grund härav gjorde UGT ett uttalande som fördömde Gil Robles, ”lekmannajesuiten”. Om CEDA hade för avsikt att inträda i regeringen utan att tillkännage sitt stöd av republiken, ”skulle UGT inte längre ta ansvaret för sitt fortsatta agerande”. Slutsatsen var att UGT skulle betrakta CEDA:s inträde i regeringen som det första steget till upprättandet av en fascistisk stat i Spanien. Largo Caballero sökte då bilda en *alianza obrera*, ett arbetarförbund som han hoppades skulle föra samman socialister, kommunister och anarkister. Han utmanövrerade Prieto och andra reformvänner. Prieto sade till Besteiro att han skulle ha velat strypa Largo. Besteiro svarade förnuftigt att det vore ”bättre att motarbeta honom”. Men Prieto, de los Ríos och alla de moderata ledarna sveptes ändå snart med i en våg av optimistisk stridbarhet, i vilken ungdomsrörelsen spelade den främsta rollen.

Gil Robles' ovilja att deklarerera sin anslutning till republiken härrörde ur fruktan att förlora många högersinnade anhängare, om han gjorde det, eftersom han då skulle tyckas acceptera författningens ännu icke reviderade antiklerikala stadganden. Han behövde monarkisternas ekonomiska stöd och kanske hyste han också en äkta avsky för republiken. Men detta var på sensommaren 1934. De spanska socialisterna i UGT hade sett hur de tyska och österrikiska socialisterna hade betvingats av Hitler och Dollfuss under de senaste arton månaderna. Vari bestod skillnaden mellan Dollfuss och Gil Robles? Gil Robles gjorde ingenting för att klargöra det.

Tiden närmade sig då cortes skulle samlas på nytt. Atmosfären förgiftades av flera politiska mord. Den 4 oktober undandrog Gil Robles CEDA:s stöd av Sampers regering, som avgick. Alcalá Zamora uppmanade fortfarande inte Gil Robles att bilda regering. I stället anförtroddes Lerroux på nytt denna uppgift. Han tog med tre medlemmar av CEDA i sin ministär, dock inte Gil Robles själv. Alcalá Zamora misstrodde honom fortfarande. Lerroux hade inte heller för avsikt att, om han kunde undvika det, släppa in en ung rival om ledningen av Spaniens medelklass. Å andra sidan drog sig presidenten för nya val, så som socialisterna hade väntat sig. Vidare ville han bara ha en CEDA-minister. Gil Robles var stark nog att bestämt yrka på tre. Dessa tre CEDA:s ministrar var Giménez Fernández (jordbruksminister), Anguera de Sojo (arbetsminister) och Aizpún (justitieminister). Aizpún hade grundat och organiserat CEDA i Navarra. Anguera de Sojo hade en gång varit katalansk nationalist, men han tycktes ha bedragit sina kolleger år 1931, då han var civil guvernör i Barcelona. Giménez Fernández var en upplyst och lärd man och skulle bli den socialt mest ansvarsfulle jordbruksministern under republikens tid. Anguera hade varit allmän åklagare och hade som sådan burit ansvaret för många indragningar av *El Socialista*. Aizpún stod karlisterna nära. I stort sett var vänsterns fientliga inställning till dessa tre män som individer inte berättigad.

Reaktionen blev snabb och våldsam. Azañas republikanska vänsterparti — *Izquierda Republicana* — Martinez Barrio och även Miguel Maura fördömde presidentens handling att överlämna republiken till dess fiender. I Madrid utlyste UGT en generalstrejk, och en del militanta socialister drog, under eldgivning, fram mot inrikesministeriet på Puerta del Sol. Några unga officerare följde med dem. Men CNT gjorde det inte. JAP:s unga medlemmar bidrog med väsentliga tjänster. Landsbygden var överksam, utmattad av strejkerna tidigare det året. *Alianza obrera* omfattade bara i Madrid socialisterna och några kommunister. Det rådde allmän förvirring. Largo Caballero var nervös. Mot slutet av dagen var regeringen situationens herrar, och socialistledarna hade arresterats.

I Barcelona kom CEDA:s inträde i regeringen Companys att utropa ”den katalanska staten” som en del av en ”federal spansk republik”. Än en gång eggades Companys till ett förhastat handlande av sin rådgivare i inrikesfrågor, Dencás. Han hotades också från vänster av *rabassaires*, de katalanska vingårdsarrendatorerna, som hotade rent fysiskt att ta hand om den

jord de betraktade som sin, enligt den nu upphävda *ley de cultivos*. Huvudtemat i Companys' vädjan till Katalonien var ett angrepp på CEDA:s fascism, trots den fascistiska tonen i Dencás' tankegångar:

De monarkistiska och fascistiska krafter som under någon tid har försökt svika republiken har nått sitt mål. I denna allvarliga stund övertar, i folkets och i parlamentets namn, den regering vars chef jag är alla maktbefogenheter i Katalonien, utropar den katalanska staten i den federala spanska republiken och, för att stärka förbindelserna med dem som riktar denna allmänna protest mot fascismen, inbjuder dem att upprätta republikens provisoriska regering i Katalonien.

Detta var samtidigt ett förkunnande av ett nytt förhållande mellan Katalonien och det övriga Spanien och en uppmaning till revolutionärerna i Madrid att själva förklara sig vara regeringen, om så var nödvändigt slå sig ned i Barcelona. En våg av katalansk nationalism, och fientlighet mot allt kastilianskt, hade svept fram över Katalonien den sommaren, något som Companys, som var svag, fann omöjligt att motstå. Dencás skulle under tiden ha velat proklamera fullständig självstyrelse.

Denna katalanska revolt krossades dock nästan lika snabbt som generalstrejken i Madrid. Det förekom en del sammandrabbningar mellan Dencás' *escamots* och *mozos de escuadra* (säkerhetsstyrkan som hade upprättats i Katalonien under monarkin). Fyrtio personer dödades. Anarkisterna ställde sig reserverade och sade att *de* inte ville samarbeta med socialisterna, för så vitt de inte upphörde med sitt samarbete med *Esquerra*. Dencás lät omedelbart arresteras Durruti och andra anarkistledare. Companys sände efter general Batet, befälhavare för den division som var stationerad i Barcelona, och bad honom överföra sin lojalitet på den nya federala regimen. Men Batet, som var katalan, ställde sig till centralregeringens förfogande och förklarade krigstillstånd. Han agerade medvetet långsamt för att spara människoliv och ge möjligheter till flykt, men han arresterade snart Companys och dennes regering — med undantag för Dencás, som lyckades fly genom en kloak och som till slut kom till Rom. Allt motstånd slogs snabbt ned i resten av Barcelona, och Companys framförde i radio en värdig vädjan till sina anhängare att lägga ner vapnen. Companys och hans folk arresterades. Arresterad blev också, orättvist och ologiskt, Azaña, som var i Barcelona för att närvara vid sin finansminister Jaime Carners begravning.

”Oktoberrevolutionen” misslyckades alltså i Madrid och Barcelona. Det förekom andra utbrott, men med ett undantag nedkämpades också de. Undantaget var Asturien. Här var upproret — för det var utan tvivel ett sådant — dirigerat av regionens hårdföra, politiskt medvetna gruvarbetare. Deras agerande var politiskt snarare än ekonomiskt inspirerat. Medan arbetarklassens partier på andra håll i Spanien hade hyst skilda meningar om revolutionen, samarbetade i Asturien anarkister, socialister, kommunister, arbetar- och bondealliansen, UGT, och den regionala CNT-kommittén i Asturien under fältropet UHP! (*Uníos, Hermanos Proletarios!*) — Föreana er, proletära bröder! Grundvalen för denna allians hade lagts av en berömd artikel i februari av en ung CNT-ledare, Valeriano Orobón Fernández, i *tidningen La Tierra*. Han hade hävdat att faran för fascism i Spanien faktiskt var sådan, att ett nytt förbund inom arbetarklassen var nödvändigt. Endast Asturien följde hans råd. FAI hade inte lyckats bemäktiga sig det lokala CNT, och också det bidrog till förbundet. Utomlands var för en gångs skull den internationella kommunistiska reaktionen snabb. Den 10 oktober tillkännagav Komintern, det vill säga dess exekutivkommitté, sitt förslag till gemensamt agerande till stöd för de spanska arbetarnas allians för den (andra) socialistiska Internationalen.

Upproret i Asturien var noggrant förberett i hela provinsen, med högkvarter i Oviedo, huvudstaden, och viktiga aktioner organiserade i de närliggande gruvstäderna Mieres och Sama. Signalen blev här som på andra håll CEDA:s inträde i regeringen. Men gruvarbetarna var väl rustade mot denna möjlighet. De hade vapenförråd. De hade dynamit. De ägde redan gemensamma arbetarkommittéer, som kunde leda deras aktiviteter. Deras reaktion på det

”fascistiska” maktövertagandet i Madrid var att sätta i gång, så långt det var möjligt, en arbetarklassens revolution i full skala.

”Vid halv åttatiden på morgonen (den 5, oktober)”, antecknade Manuel Grossi, ”samlades en skara på omkring tvåusen personer utanför stadshuset i Mieres, som redan hade ockuperats av de revolterande arbetarna (*obreros insurrectos*). Jag utropade, från en av balkongerna, den socialistiska republiken. Entusiasmen var obeskrivlig. Hurrarop för revolutionen följdes av andra för den socialistiska republiken. När jag lyckades göra mig hörd igen gav jag instruktioner att fortsätta verksamheten ...”

Detta betydde angrepp på civilgardets posteringar, kyrkor, kloster, stadshus och andra byggnader i provinsens städer och byar. Asturien hade en kraftfull, välorganiserad och disciplinerad arbetarstyrka. De 50 000 gruvarbetarna hörde till de bäst betalda arbetarna i Spanien, men arbetslösheten hade varit stor sedan år 1931. Olycksfallsfrekvensen var också hög, och säkerheten var sämre tillgodosedd än på andra håll i Europa. UGT dominerade gruvorna men samarbetade med CNT. Många gruvarbetare var unga, och det hade förekommit otaliga strejker där alltsedan republikens tillkomst. Kommunisterna var också väl etablerade i Asturien (särskilt i Mieres), och deras ledning duglig.

Inom tre dagar efter revolutionens början befann sig en stor del av Asturien i gruvarbetarnas händer. Varje stad eller by som hade erövrats kontrollerades av en revolutionär kommitté, som själv tog ansvaret för invånarnas försörjning och säkerhet. En radiostation som installerats i Turón förfäktade stridsmoralen. ”Kamrater”, förkunnade den revolutionära kommittén i Grado, ”vi är i färd med att skapa ett nytt samhälle ... det är inte förvånande att den värld vi smider kostar blod, sorg och tårar — allt på jorden är fruktbart, idealets soldater! Grip era gevär! Kvinnor, ät lite, bara när det är nödvändigt! Längre leve den sociala revolutionen!” Vapenfabrikerna i Trubia och La Vega (Oviedo) övertogs av en kommitté bland dem som arbetade där och förmåddes att arbeta dag och natt. På andra ställen övergavs fabriker och gruvor. Rekryteringsofficerare krävde tjänstgöring i den ”röda armén” av alla arbetare mellan arton och fyrtio års ålder. Trettiotusen arbetare hade mobiliserats till strid inom tio dagar. Samarbetet mellan partierna överraskade också dem själva. Till och med anarkisterna insåg ”behovet av en temporär diktatur”, ehuru begränsningen av denna aktivitet till en grupp *pueblos* hindrade frågor rörande statens organisation från att göra dem oense med kommunisterna. Kommunisterna visade sig i några *pueblos* mer angelägna att upprätta sin egen diktatur än att skicka män till fronten. Men i regel var fältropet *UHP!* inte alls vilseledande.

Medan gruvarbetarna i Asturien sålunda framgångsrikt hade upprättat en revolutionär sovjet i hela sin provins var de också hela tiden invecklade i striderna. De ägde främst rum i Oviedo och i Gijón. De 1 500 man reguljära trupper som var stationerade i Asturien och på andra platser på kusten i norr var alltför fåtaliga för att kunna göra annat än att hålla ut i sin belägrade garnison i Ovidos centrum. Under tiden förekom en viss plundring och oprovocerade våldsamheter från revolutionärernas håll. De lokala kommittéerna begav sig av för att vidmakthålla disciplinen, och det fanns tillfällen då arbetare räddade livet på hotade medlemmar av bourgeoisien. Många våldsdåd begicks. Flera kyrkor och kloster brändes ner. Biskopspalatset och en stor del av universitetet i Oviedo förstördes under försöken att erövra Pelayokasernerna, som hölls av civilgardet. Några affärsmän och omkring tolv präster sköts ihjäl, framför allt i Turón. I Sama uthärdade civilgardister och stormtrupper en och en halv dags belägring. När de kapitulerade sköts några av dem. Dessa illdåd var utan tvivel följden av förvirring, inte avsiktliga, men de gjorde allt betydligt svårare för de två hittills moderata socialistledarna, Ramón González Peña och Belarmino Tomás, som, en smula överraskande för dem själva, fann sig stå i ledningen för denna revolution.

Regeringen stod nu inför något som ingen förnekade vara ett inbördeskrig. Kommittén som behärskade Mieres övervägde faktiskt att marschera mot Madrid. Men de visste givetvis inte

att Lerroux och hans ministrar nu fattade flera stränga beslut. För det första sände de efter generalerna Goded och Francisco Franco, som skulle tjänstgöra som stabschefer, gemensamt, för att leda undertryckandet av denna revolt. För det andra godtog de dessa båda officerares råd, när de rekommenderade avsändandet av delar av *regulares* och av främlingslegionen för att kuva gruvarbetarna. Goded hade, som tidigare nämnts, varit stabschef under några månader i republikens begynnelse men hade avskedats av Azaña.

Francisco Franco Bahamonde var fyrtio år när han fick sin nya befattning under Lerroux. Franco var född år 1892 i örlogsbasen i El Ferrol i Galicien, son till en utsvävande marinkassör och ättling till förvaltningspersonal i flottan på både fädernet och mödernet i sin traditionsbundna släkt. Det var därför meningen att han skulle gå till sjöss. Men det fanns ingen plats i marinens kadettskola. Katastrofen till sjöss i spansk-amerikanska kriget 1898 bar ansvaret härför. I stället begav han sig, år 1907, till infanterihögskolan i Toledo. Han placerades i Marocko 1912, där han i snabb följd blev den yngste kaptenen, majoren, översten och generalen. Den sistnämnda rangen uppnådde han efter krigets segerrika slut. År 1916 hade han blivit svårt sårad i magen och återvände till Spanien för fyra års garnisonstjänst i Oviedo. Han var främlingslegionens näst högste befälhavare vid dess tillkomst år 1920, förde befäl över den från 1923 till 1927 och ledde, i synnerhet, landstigningen i Alhucemasviken (under Sanjurjo) år 1925, som gav seger. Han hade öppet kritiserat Primo de Rivera när diktatorn verkade att söka förbereda armén på att överge Marocko. Det skedde under en berömd middag år 1924. Han och några andra *africanistas* hade till och med planerat, det året, att arrestera Primo och hans stab, därför att de kände sig kränkta av tanken att lämna territoriet. Franco ägnade sig helt åt sitt yrke — han drack aldrig sprit, gick aldrig ut med kvinnor och verkade vid den tiden (som hans fromma levnadstecknare skyndar sig att inskjuta) aldrig religiös. Hans puritanism kan måhända tillskrivas faderns felsteg, marinkassören som skilde sig från sin hustru år 1907 och sedan bodde tillsammans med en älskarinna i Madrid till sin död 1942, då han var åttiosju år, och kanske också moderns fromhet, hon som dog år 1933 strax i början av en pilgrimsfärd till Rom. Francos barndom var tvivelsutan olycklig, och hans ynglingaår kampfyllda.

Livet i Toledo var brutalt. Franco var alltid känd som en grym disciplinkarl. Han hade rykte om sig att vara tapper och att ha turen med sig under eldgivning: han red vita hästar i striden. Främlingslegionens relativa effektivitet hade honom att tacka för mycket. Han gjorde sina första erfarenheter av att slå ner revolutioner under generalstrejken 1917, när han var i Oviedo. Han gifte sig — efter dröjsmål som berodde på kampanjer — med en flicka av god asturisk familj, Carmen Polo. Franco var kortvuxen och hade redan i den begynnande medelåldern blivit rund om magen. Hans röst hade också fått ett högstämt tonläge, vilket kom honom att ge militära order en anstrykning av bön. En brittisk politiker, sir Samuel Hoare, tyckte att han liknade ”en läkare med stor praktik i familjerna och ett lugnande sätt gentemot patienterna”, vars ”vaddliknande virrvarr” av ”förbluffande banalitet” det var omöjligt att tränga igenom. Han hade stort anseende som ”den lysande unge generalen”, men han vägrade att förklara sig stå på någons sida inom politiken, trots att han hade beundrat Mauras ”revolution uppifrån” och till slut gillade Primo de Rivera. Också när republiken avskaffade befordringarna efter meriter och därmed förvisade honom från i det närmaste överst på listan över brigadchefer till botten av den, hade han tagit det slaget utan större klagan.

När det år 1931 publicerades i *ABC* att den nya regeringen hade för avsikt att utnämna honom till guvernör i Marocko skrev Franco att han skulle tacka nej till en sådan befattning, eftersom ett accepterande skulle innebära ”en partiskhet till förmån för den nyligen installerade regimen, och en ljum lojalitet mot dem som så sent som i går utgjorde ett koncentrat av nationen”. Han var blyg, tystlåten och tålmodig, men också skoningslös, ärelysten och beslutsam. ”En mindre rättfram man har jag aldrig träffat”, sade en amerikansk journalist som

talade med honom 1936. När monarkistiska konspiratörer tillfrågades: ”Är Franco med er?”, var de ur stånd att ge ett entydigt svar. Han hade inte förknippats med general Sanjurjo i dennes *pronunciamento* år 1932. Men han ogillade Azañas reformer, särskilt stängningen av den nya militärhögskolan i Zaragoza, vars förste befälhavare han hade varit och vars kurser han hade ägnat mycken omsorg (med inspiration från Tyskland, som han hade besökt 1928). Republikanerna visste, av anföranden han hade hållit när han var i Zaragoza, att han var en vän av autoritär styrelse. De visste också att han under lång tid hade varit intresserad av politik. Så tidigt som år 1926 hade han begärt att böcker i politisk teori skulle sändas till hans högkvarter. Men generalens bror, Ramón, en känd pilot som såsom den förste flugit över Sydatlanten, var republikan, till och med revolutionär. Det var han som år 1931 hade kastat ut republikanska flygblad över kungapalatset, under det misslyckade republikanska upproret.

Regeringen tillkallade inte bara general Franco, som väl kände till Asturien, för att leda kampen mot gruvarbetarna, utan också främlingslegionen och marockanska trupper, därför att de helt enkelt tvivlade på att andra trupper skulle lyckas. Krigsministern, radikalen Diego Hidalgo, förklarade senare att han var skräckslagen inför alternativet att se de unga värnpliktiga från halvön dö i Asturien på grund av bristande erfarenhet. De skulle komma att kämpa mot mästare i konsten att spränga med dynamit, och i bakhållsteknik. ”Jag beslöt”, skrev han, ”att det var nödvändigt att ta i anspråk de förband som Spanien underhåller för sitt försvar, vilkas yrke det är att kämpa och dö i fullgörandet av sin plikt.” Inom några timmar efter general Francos ankomst till krigsministeriet sändes förband ur främlingslegionen under överste Yagüe för att bistå de reguljära garnisonerna i norr. En annan kolonn under befäl av en liberal general, López Ochoa, kämpade sig fram för att förstärka den belägrade garnisonen i centrum av Oviedo.

Främlingslegionen och *regulares* var framgångsrika. Med stöd av flyget undsatte de snabbt Oviedo. Gijón föll den 10 oktober. I dessa städer hängav sig segrarna åt ett lumpet förtryck. Efter femton dagar av krig och revolution var det endast kommunisterna som ville kämpa vidare i de andra städerna. González Peña avgick såsom ledare för revolutionen. Främlingslegionen erövrade flera av städerna, hus för hus. Överste Yagüe, legions befälhavare, uppmuntrade den avskräckande tillämpningen av brutalitet vid undertryckandet. Till slut kapitulerade rebellerna i Sama. Belarmino Tomás, socialistledaren som hade stått i centrum för hela kampen, talade på följande sätt till en stor skara gruvarbetare som samlats på stadens största torg:

Kamrater, röda soldater! Här inför er, i förvisning om att vi har fullgjort det uppdrag ni har givit oss, kommer vi för att tala om den sorgliga belägenhet, som vår ärorika upprorsrörelse har hamnat i. Vi måste beskriva våra fredssamtal med den fientliga arméns general. Vi har besegrats endast tillfälligt. Allt vi kan säga är att arbetarna i de övriga provinserna i Spanien inte gjorde sin plikt och stödde oss. På grund av detta misslyckande har regeringen varit i stånd att slå ner upproret i Asturien. Vidare, fastän vi har gevär, kulsprutor och kanoner, har vi inte längre någon ammunition. Allt vi kan göra är därför att träffa en uppgörelse om fred. Men det betyder inte att vi uppger klasskampen. Vår kapitulation i dag är bara en rast på vägen, då vi rättar till våra misstag, förbereder oss för vår nästa strid, som måste sluta med de utsagnas slutgiltiga seger...

Det följde en våldsamt vedergällning under ledning av en brutal polisofficer, Lisardo Doval, känd för sin hänsynslöshet. Ett av villkoren för gruvarbetarnas kapitulation hade varit att främlingslegionen och *regulares* skulle dras tillbaka från Asturien. Det villkoret uppfylldes inte, det hade godkänts endast av general López Ochoa, inte av krigsministeriet. De styrkorna uppträdde i det erövrade området som om de var en segerrik armé som levde på de besegrade. Omkring 1 500 till 2 000 personer tros ha dödats, närmare 3 000 sårats. Bland de döda var cirka 320 civilgardister, soldater, kravall-poliser och karabinjärer. Återstoden var, får man anta, huvudsakligen arbetare. Många dödsfall inträffade säkerligen efter stridernas

upphörande, vid en tidpunkt då legionen höll på att ”bekräfta” sin seger. En uppgift från inrikesministeriet den 3 januari 1935 angav att i oktober 1934 dödades i hela Spanien 1 335 människor, och 2 951 sårades. 730 byggnader hade förstörts eller skadats svårt. Femtioåtta kyrkor hade bränts ner. Oviedo låg i ruiner, och kostnaderna för upproret beräknades till en miljon pund (19 miljoner Skr). Inte mindre än 90 000 gevär erövrades, jämte 33 000 pistoler, 10 000 lådor dynamit, 30 000 granater och 330 000 patroner.

Åtskilliga tusen, kanske så många som 30 000 politiska fångar, togs också i Spanien under oktober och november 1934 — den siffran kan dock inte bekräftas. Kanske dödades omkring 35 präster. Den tidens censur förhindrade, och förhindrar alltså, att en korrekt uppskattning gjordes tillgänglig för pressen. Polisregister har, där sådana existerar, ännu inte undersökts. Flertalet fångar togs i Asturien. *Casas del pueblo* i området förvandlades till extra fängelser, och de som förvarades där utsattes för allehanda skymfer, också för tortyr. Många sköts ”under flyktförsök” (som kanske ibland verkligen var sådana). En journalist, Luis de Sirval, som vågade påpeka dessa fruktansvärda ting blev arresterad och mördad i fängelset av tre officerare ur främlingslegionen. I Madrid betraktades generalerna Franco och Goded som nationens räddare, medan högerpressen presenterade hemska skildringar av hur nunnor våldtagits och prästers ögon tryckts ut. I övrigt var censuren beträffande Asturien fullständig. På landsbygden firade jordägarna det som hänt genom att överge varje beredvillighet att samarbeta med jordreformen, vräkningar verkställdes snabbt och de socialister som hade undgått att hamna i fängelse fick kort frist i sökandet efter anställning. Ytterligare fruktansvärd förbittring skapades därför.

10. Följderna av händelserna i Asturien — Lerroux' försök att finna medelvägen — Straperlo — republiken i en återvändsgränd — valen den 16 februari 1936

Efter revolutionen i oktober 1934, och det sätt varpå den hade slagits ned, skulle det ha krävts en övermänsklig ansträngning för att undvika ett inbördeskrigs kulminerande katastrof. Men inga sådana ansträngningar kom till synes. De flesta socialistledarna satt i fängelse. De hade sällskap där av ledarna för den katalanska regeringen, av Azaña och av åtskilliga andra vänsterpolitiker. Arresteringen av Azaña, som kunde tillskrivas paniken, följdes av att han hölls i fängelse i några månader — en skymf som absolut inte kunde rättfärdigas. Under sådana förhållanden antog upproret i Asturien en episk karaktär i den spanska vänsterns tankar. Några profeterade dystert, och de upprepade därvid Belarmino Tomás' sista ord vid det dödsdomda mötet i Sarna, att oktober 1934 för Spanien skulle bli vad 1905 hade varit för Ryssland. Largo Caballero, som satt i fängelse till december 1935, tillbringade sin fångenskap med att för första gången läsa Marx och Lenins verk.

Han närmade sig nu sjuttioårsåldern, och denne länge respekterade och måttfulle socialistledares fantasi fylldes av revolutionära visioner. Många andra fann sin tid i fängelset vara ”en sann revolutionens skola”. Under tiden gav Romain Rolland i Paris uttryck för de känslor de stridande förvisso hyste för revolten i Asturien, när han förkunnade att världen icke hade skådat något så skönt sedan Pariskommunen. Förföljelseernas brutalitet i Asturien kom folk att glömma, att också Azaña skulle ha varit tvungen att slå ned revolutionen, och uppgifterna om undertryckandet kom via ett cortesutskotts rapporter och via en engelsk parlamentsdelegation. Men Largos blandade skiljedomsnämnder bröt samman på många orter, byggnads- och metallarbetarna tvingades tillbaka till fyrtioåttatimmarsvecka och många avskedades för att de hade deltagit i politiska strejker före oktober 1934. Arbetsgivarna sänkte lönerna överallt där de kunde göra det. CEDA:s parlamentsledamöter klagade, men deras röster drunknade. A andra sidan återlämnades faktiskt ingen jord som övertagits av jordreforms-institutet till de förutvarande ägarna. Ändå, från och med nu behärskade en ”revolutionär anda inom högern och vänstern” klart och tydligt alla partier.

Asturien kom en rysning av fasa att löpa genom den spanska medelklassen. För den verkade det som om vad som helst, till och med en militärdiktatur, vore att föredra framför upplösning. Skulle general Franco ta över makten nu när han var stabschef? Skulle Gil Robles och CEDA utnyttja chansen helt? Gil Robles visste att följderna kunde ha blivit helt andra, om upproret hade varit allmänt i hela Spanien och inte begränsat till Asturien.

Lerroux var fortfarande premiärminister. Under de följande månaderna gjorde den gamle marodören sitt bästa att slå in på en medelväg. När monarkisterna krävde att den katalanska författningen skulle avskaffas fullständigt försäkrade sig Lerroux (här med stöd av CEDA) sålunda om enbart dess tillfälliga upphävande, med de katalanska provinserna förvaltade under en generalguvernör. Hans jordbruksminister, CEDA-politikern Giménez Fernández, fortsatte att försöka dela ut jord en tid framöver och genomdrev lagstiftning till skydd för småbrukarna. Han önskade exempelvis låta 10 000 bönder bosätta sig på egen mark år 1935. Han motarbetades emellertid ständigt av samma människor, folk som karlisten Lamamié de Clairac, som hade gått så illa åt den första jordreformlagen under debatterna i cortes.

Den svåraste frågan för regeringen utgjorde dock bestraffningen av rebellerna från år 1934. Ty i februari 1935 hade militärdomstolarna avkunnat tjugo dödsdomar. Av dem verkställdes två. De dömda omfattade Companys, socialistiska deputerade som den stackars Teodomiro Menéndez, som hade blivit i det närmaste tokig under sin fängelsevistelse på grund av de tortyrlyd han hade hört, Ramón González Peña, Belarmino Tomás samt några officerare som hade tagit parti för revolten antingen i Madrid eller i Katalonien. Under tiden fortsatte många socialistledda stads- och kommunalfullmäktige att vara suspenderade, därför att deras medlemmar tillhörde samma parti som några av rebellerna 1934. Lerroux, som föreställde sig den bitterhet som skulle orsakas av att till exempel Belarmino Tomás och González Peña (de båda socialistiska cortesmedlemmarna för Asturien) avrättades, för att inte tala om Companys, var för ett återkallande av alla vidare dödsdomar. CEDA:s ministrar stödde dödsstraffet. Gil Robles talade energiskt för det. Lerroux fick stöd av presidenten, Alcalá Zamora, som erinrade om hur general Sanjurjo och hans medkonspiratörer hade benådats år 1933. Domarna mildrades. CEDA-ministrarna avgick. Efter en långdragen kris bildade Lerroux en ny regering, i vilken CEDA hade fem representanter, bland dem Gil Robles som krigsminister.

Gil Robles utnämnde Franco till stabschef, hämtade hem honom från befälet i Marocko, dit han hade sänts vintern innan. Därefter befordrades åtskilliga högerorienterade officerare, och andra, som troddes vara liberaler eller socialister, miste sina befattningar. Gil Robles engagerade sig också i underhandlingar om vapenköp från Tyskland. (Vapen skulle köpas av krigsministeriet med hjälp av en affärsman, La Iglesia. Endast CEDA:s ministrar kände till saken, och Tyskland övervägde också att ställa medel till förfogande för CEDA:s valkampanj.) Men det blev inga fler avrättningar. Companys och andra ledare som förklarats skyldiga till revolt dömdes till livstids fängelse — en dom som ingen trodde skola gå i verkställighet. Largo Caballero kvarhölls i häkte tillsammans med andra i flera månader, utan rättegång. Azaña frigavs, då anklagelserna mot honom inte hade lyckats samla två tredjedelars majoritet i cortes, fastän det av tal som hölls av högerpolitiker stod klart att många hoppades att göra sig kvitt honom och vänsterrepublikanerna en gång för alla. (Cortes hade att avgöra, om han skulle dömas av domstolarna eller inte. Rösterna mot Azaña var inte desto mindre 189 mot 68. CEDA röstade mot Azaña, för att blidka de rika monarkisterna. Han hade suttit häktad ombord i ett fängelsefartyg utanför Barcelona i två månader. Den orättvisa kränkningen — han hade försökt att avhålla både socialisterna och katalanerna från uppror — gjorde honom djupt upprörd.)

Den bitterhet varmed de båda politiska blocken nu betraktade varandra var svår att mildra. Men centerns män — och under de rådande omständigheterna hörde både presidenten och premiärministern dit — hade en möjlighet att lösa problemen. De förspillede sina tillfällen. En

revidering av några paragrafer i författningen föreslogs. Detta kunde ha modifierat den regionala självstyrelsens karaktär, upprättat en senat samt förändrat äktenskaps- och skilsmässolagarna. En oberoende, om än ortodox, finansman, Joaquín Chapaprieta, gjorde sig beredd att lägga fram en budget — något man inte sett i republiken sedan år 1932. Han önskade rensa ut korruption och byråkratiskt slöseri. De åtgärderna, i sig beundransvärda, skulle ha beskurit de statliga utgifterna för utbildning — men också de alltfjämt otillräckliga lärarlönerna. Men man kom aldrig överens om någon budget eller någon författningsrevision. (Budgeten av år 1932, årligen upprepad, var republikens enda ekonomiska stadga.) Så avskedades jordbruksministern, Giménez Fernández, i maj 1935 på grund av en föreslagen ändring av jordbrukslagen: hans humana idéer hade begåvat honom med öknamnet ”den vite bolsjeviken” i monarkistkretsar, och hans vana att åberopa påvliga encyklikor för att försvara sina planer hade gjort andra ursinniga. Hans försvinnande betydde slutet för varje tanke att CEDA eventuellt kunde modifiera jordreformslagen i stället för att sopa den under mattan. Chapaprieta bildade regering, i vilken Lerroux blev utrikesminister. Men det radikala partiet var nu krossat av en skandal.

En holländsk ekonomisk äventyrare, Daniel Strauss, hade övertalat vissa ministrar att gynna en ny typ av ruletthjul, kallat *straperlo*. Strauss lovade att han, i utbyte mot tillåtelse att införa det hjulet, skulle garantera vinster. När skandalen blev ett faktum befanns det att Lerroux' adoptivson var intimt lierad med Strauss. Lerroux själv, vars ekonomi alltid hade varit trasslig, var också inblandad, liksom Salazar Alonso, förutvarande inrikesminister och borgmästare i Madrid, och en del andra. Radikalerna avgick, under avsky, och ordet *straperlo* kom att ingå i språket som term för en offentlig skandal. Under tiden splittrades det radikala partiet, som hade spelat en så viktig roll i republikens liv, trots att dess politik hade betytt så lite, och det förbund som Lerroux hade ingått med Gil Robles och som under ett år effektivt hade styrt Spanien, bröt också samman. Inom några veckor grälade premiärministern med Gil Robles, formellt om Chapaprietas önskan att införa en jordskatt på stora egendomar samt att öka arvsskatten till 3,5 procent, från i procent. Men Gil Robles hade i själva verket provocerat fram krisen för att slutligen söka nå posten som premiärminister.

Ändå var president Alcalá Zamora, som kontinuerligt hade inskridit i den dagliga skötseln av förvaltningen under det föregående året, alltfjämt fast besluten att undvika att uppmana Gil Robles att bilda regering. Medan Gil Robles själv i slutet av år 1935 tycktes ha mognat från den experimenterande, katolske korporativist han hade påstått sig vara 1933, verkade några av hans anhängare, särskilt JAP:s medlemmar, otåliga att gripa till vapen. De hade redan lagt sig till med symboler, liksom också med ett språk som liknade fascism. De bar ett svart kors, från vilket hängde bokstäverna Alfa och Omega i vitt, inramade i rött, varigenom de hoppades att symbolisera Pelayo, reconquistas förste kung, och ett obefläckat vitt skepp i ett hav av martyrs blod. Gil Robles hade också ett program för en författningsreform, som Alcalá Zamora ogillade. Slutligen var de personliga relationerna mellan Gil Robles och presidenten dåliga. Den senare var fortfarande avundsjuk på den förre, medan Gil Robles fann presidenten fåfång. Följaktligen sökte presidenten en förhastad utväg; han uppmanade en av sina vänner, Manuel Portela Valladares, en politiker från Galicien under monarkins dagar, att bilda en expeditionsminister och förbereda nyval. (Miguel Maura hade också sökt bilda regering men misslyckats.) Por-tela, en frimurare och det priscillianska kätteriets outröttlige historiker, hade återupptäckts som politiker av Lerroux, på en badstrand i norra Spanien sommaren 1934. Som inrikesminister tidigare under år 1935 hade han varit Zamoras informatör om vad som försiggick inom regeringen. Presidenten hoppades nu att Portela skulle kunna reorganisera ”centerns krafter” för att ersätta det avsomnade radikala partiet. Tyvärr insåg varken Alcalá eller Portela att centern var ett begrepp som stadigt minskade.

Gily Robles blev ursinnig över Alcalá Zamoras handlande. Det blev också hans

statssekreterare i krigsministeriet, general Fanjul, som sade till honom: ”Om ni ger mig order att göra det, skall jag redan i kväll dra ut på Madrids gator med huvudstadens garnison. General Varela tänker som jag.” Gil Robles' svar var inte lika rakt på sak som det kunde ha varit: ”Om armén, grupperad kring sina naturliga befälhavare, tror att den temporärt måste överta makten i syfte att rädda författningens anda, skall jag inte utgöra minsta hinder härför.” Han uppmanade Fanjul att rådgöra med de andra generalerna. General Franco, stabschefen, uppgav som sin åsikt att man ej kunde räkna med att armén skulle utföra en statskupp. Man inlät sig därför inte på någon sådan, trots stöd för den tanken bland vissa officerare, falangister och monarkister. Gil Robles lämnade krigsministeriet. General Franco grät. Portela bildade en expeditonsministär av utomparlamentariker och centerpolitiker av lägre dignitet. Medan högern fördömde Gil Robles för feghet och för svagheten att lämna ifrån sig makten, lättades presscensuren. Azaña hade redan börjat bättra på den republikanska vänsterns lott, med en framgångsrik oratorisk föreställning inför en publik på kanske 100 000 personer under hösten, utanför Madrid, på ett fält i Comillas. De ”högljudda ovationer” som hälsade hans tal gav eko runt om i landet. Härnäst öppnades *casas del pueblo* på nytt, och vänstern vaknade till nytt liv. Socialisterna, kommunisterna och vänstern gjorde det mesta möjliga av sina chanser: ”oktober” och ”Asturien” blev heliga ord, som kännetecknade en förtvivlad kamp av heroiska revolutionärer mot främlingslegionen — ”morerna” — och ”oktoberslaktarna”.

Cortes upplöstes den 4 januari. Valen skulle hållas den 16 februari. Portela sökte fördröja röstningen genom författningsvidrig senfärdighet. Han misslyckades. Den trots allt långa valkampanj som ägde rum mellan dessa båda data dominerades, till en början, av Gil Robles. Hans fotografi som *Jefe*, där det nedtill stod att läsa ett krav att han skulle få ”en absolut majoritet, så att han kan ge er ett stort Spanien”, stirrade hotfullt från planken på Puerta del Sol. När kampanjen väl sköt fart stod det ändå klart för CEDA:s ledare att det inte skulle bli så fritt fram för dem som de hade förmodat. De började därför upprätta gemensamma listor med andra högerpartier. De alfonsinska monarkisterna och karlisterna uppträdde, tillsammans med ”agrarer” och ”de oberoende”, på de flesta håll i förbund med CEDA i den ”nationella fronten”.

Det gångna året hade varit ett aktivt sådant för båda monarkistpartierna, med militär utbildning av tvåhundra karlister på ett flygfält nära Rom — där de var utklädda till peruanska officerare — och en ideologisk debatt bland monarkisterna, som fortfarande ändrade kurs mellan ”fascism” och traditionalism. Calvo Sotelo, Primos finansminister, hade anslutit sig till *Renovación Española* men försökte skapa en allians på egen hand av alla autoritära monarkister: hans åsikter hade utvecklats i riktning mot fascism under hans exil i Frankrike, delvis genom kontakt med Maurras' Action Française, och han hade diskuterat en revolt med andra landsflyktiga monarkister. Av hans skrifter, och av sådana av Ramiro de Maeztu (alltjämt redaktör för *Acción Española*), Pradera (den karlistiska ”den nya statens” ideolog) och Sáinz Rodríguez, nu den ledande alfonsistiske ”teoretikern”, framstod det förvisso som om leden slöts i den autoritära högern.

Vad Falangen angår hade José Antonio varit invecklad i en långvarig dispyt med den gamle ledaren för JONS, Ledesma Ramos. Den senare hade alltid betraktat José Antonio som blott och bart en señorito, och kritiserat honom för hans kontakter med kyrkan och överklassen. José Antonios förbindelser med armén och andra krafter inom ”det gamla Spanien”, som Ledesma fördömde, härrörde delvis ur ekonomiskt nödtvång, delvis ur hans gillande av de sociala kretsar, vilka han som diktatorns son hade vuxit upp i, men också till en del ur hans bristande tilltro till att hans parti skulle växa tillräckligt snabbt för att besegra socialismen. Det var i sådana ordalag han uttryckte sig i ett besynnerligt brev till Franco omedelbart före upproret i Asturien, den 24 september 1934. Här antydde han att han vore villig att stödja en statskupp för att återupprätta ”landets förlorade historiska öde”. Franco besvarade tydligen

aldrig brevet.

Ledesma bildade en arbetarorganisation, CONS (*Confederación de Obreros Sindicalistas*), som emellertid fick få anhängare. José Antonio lyckades göra framsteg mot de falangistiska extremisterna, som ville gripa till våld, men han hade misslyckats med att skapa en politik som hans mera monarkistiska ekonomiska medhjälpare kunde stödja lika väl som Ledesma. I oktober 1934 hade José Antonio fått bekräftelse på sin ledning av partiet med bara en röst, sju mot sex. Ledesma försökte bryta loss JONS från Falangen för att behålla organisationen som ett nationellt syndikalistiskt parti, även om ett mycket litet sådant. Hans personliga relationer till José Antonio hade alltid varit dåliga. När Ledesma skrev några artiklar som stämplade José Antonio som ”reaktionens redskap” uteslöts han ur Falangen. De händelserna, och dessa unga spanska fascisternas ekonomiska svårigheter, hade förhindrat att deras antal ökade (särskilt sedan den rike monarkisten markis de Eliseda hade brutit med dem) efter revolutionen i Asturien, när man kunde ha väntat sig att de skulle locka till sig flera. Men de fortsatte att paradera i blå skjortor på söndagarna. I valkampanjen stod Falangen kvar utanför högeralliansen, då Gil Robles inte kunde gå med på kraven på den fördelning av platserna som rests av José Antonio. Dennes gamla valkrets i Cádiz ville inte ha något med honom att skaffa, och CEDA, liksom karlisterna, var kritiska gentemot José Antonios ekonomiska ”korporativism”, som de betraktade såsom farligt socialistisk. Falangen ställde inte desto mindre upp några kandidater, som skällde ut CEDA:s ”ofruktbara och enfaldiga tvåårsperiod vid makten”. Många av de mest energiska falangisterna befann sig dock under rösträttsåldern. Falangen räknade kanske 5 000 medlemmar i början av år 1936, bortsett från studenter och skolpojkar.

Till vänster om denna högerallians fanns centerns olika partier. De omfattade Lerroux och radikalerna, La Lliga (de katalanska affärsmännen), de progressiva — Alcalá Zamoras anhängare — och det parti som egentligen bar namnet ”centerpartiet”, lanserat av premiärminister Portela Valladares. Till centerpartierna räknades också det baskiska nationalistpartiet, som, fastän det sedan år 1934 inte hade stått på god fot med sina naturliga allierade inom CEDA, ändå tvekade innan det ingick ett otvetydigt förbund med vänstern. (Eller med högern. En grupp baskiska deputerade förebråddes utan framgång för att de inte gjort gemensam sak med CEDA av monsignore Pizzardo, biträdande påvlig utrikesminister.) Portela försökte utveckla centern artificiellt, genom att utnämna sina vänner till civilguvernörer, men det knepet misslyckades.

Vänstern var i valen i februari 1936 grupperad i en folkfrontspakt. Namnet hade föreslagits av kommunistpartiet. I juli föregående år hade Kominterns sjunde kongress hållits i Moskva. Dimitrov, den bulgariske kommunisten som då var Kominterns generalsekreterare (beroende på hans trotsiga uppträdande när han anklagades för att ha satt eld på riksdagshuset i Berlin), hade definierat världskommunismens mål inför hotet mot Sovjetunionen till följd av Hitlers maktövertagande:

Bildandet av en gemensam folkfront som träffar anstalter för ett gemensamt agerande tillsammans med socialdemokratiska partier är en nödvändighet. Kan vi inte eftersträva att förena de kommunistiska, socialdemokratiska, katolska och andra arbetarna? Kamrater, ni kommer ihåg den gamla berättelsen om erövringen av Troja. Den angripande hären kunde inte vinna seger förrän den, med hjälp av den trojanska hästen, trängde in i själva hjärtat av fiendens läger. Vi, revolutionära arbetare, bör inte vara rädda för att använda samma taktik.

Med de orden hade folkfrontens internationella politik formellt lanserats. Kommunistpartier beskylldes för att i det förgångna ha behandlat varje borgerligt parti som fascistiskt. Nu besvors de att bevara borgerlig, parlamentarisk demokrati till dess att den kunde ersättas av ”proletär demokrati”. Denna folkfrontens politik gick längre än den gemensamma frontens på 1920-talet. Då (liksom i Östeuropa efter 1945) hade kommunistpartierna fått instruktioner att

göra gemensam sak endast med andra arbetarklass-partier. Inom folkfronten måste de upprätta förbindelser också med medelklasspartier.

Det var svårt för kommunisterna att tillförsäkra sig Largo Caballeros gillande av den alliansen. Den franske kommunistledaren Duclos reste till Spanien enkom för att övertala honom. Förföljelserna efter 1934 och försöket att väcka åtal mot Azaña bidrog till vänskapen, hur kortlivad den än blev, mellan vänsterns ledare. Azaña och Prieto var de som åvägabragte alliansen. Den förres prestige hade ökat betydligt under år 1935, hans egen ironiska redogörelse för sin fängelsevistelse år 1934 (*Mi rebelión en Barcelona*) hade sålts i 25 000 exemplar. (De republikanska partierna hade redan i november bildat en "republikansk front".) Azaña och Largo stod inte på god fot med varandra, men alliansen passade dem. Det hindrade inte att Largo Caballero nu trodde sig vara en revolutionär socialist och trots att han önskade få en republik utan klasskamp — trodde att det därför "är nödvändigt att en klass försvinner". Socialistpartiet fortsatte att vara splittrat, då både Prieto och Besteiro sökte hålla tillbaka majoritetens förnyade omsvängning i riktning mot revolution, under påtryckningar från de yngre; eller, snarare, mot "bolsjevisering". (Prieto återvände till Spanien från Paris i december 1935, en vecka efter det att Largo Caballero hade frigivits ur fängelset.)

Anarkisterna stannade utanför systemet. Inte desto mindre uppmanade de i sista minuten sina medlemmar att inför valurnorna upprepa den enighet som kommit till uttryck i Asturien. Det var för att ett av de förnämsta förslagen i folkfrontens program var amnesti åt politiska fångar. Högern insåg det önskvärda i att anarkisterna avstod från att rösta, och i Cádiz, kanske också på andra håll, erbjöd man anarkistledare betydande penningssummor i utbyte mot propaganda för röststrejk.

Andra punkter i folkfrontens program återgick på händelserna i Asturien. Alla arbetslösa av uppenbart politiska skäl skulle återfå arbetet: en varning till arbetsgivarna som hade försäkrat sig om ny arbetskraft som ersättning för dem som satt i fängelse, eller för dem de hade avskedat efter oktober 1934. Ett skadestånd till offren för händelserna 1934 skulle betalas av staten. Den katalanska författningen skulle åter sättas i kraft. Andra regionala statuter skulle man förhandla om. Jordbrukslagen och andra reformer som inletts 1933 skulle prioriteras.

Valen fick ett stormigt förlopp. Regeringen upphävde det "larmtillstånd" som hade rått i många områden sedan Asturien. Våldiga folkmassor samlades till mötena. Orden, men för ögonblicket endast orden, var våldsamma. "Vatikanfascismen", förkunnade en valbroschyr, "erbjöd er arbete och gav er svält; den erbjöd er fred och gav er femtusen gravar; den erbjöd er ordning och reste en galge. Folkfronten erbjuder inte mer, och inte mindre, än vad den kommer att ge: bröd, fred och frihet!" (De femtusen syftat på det antal arbetare som påstods ha dödats under kuvandet av oroligheterna i Asturien.) Biskopar rådde rent ut katoliker att rösta mot folkfronten. Largo Caballero förklarade att han, om högern vann, skulle "vidta åtgärder för att förklara inbördeskrig", och Primo de Rivera att hans män skulle ignorera ett resultat "som på ett farligt sätt stod i strid mot Spaniens eviga öde". Lerroux och radikalerna koncentrerade sina ansträngningar på att krossa det centerparti som lanserats av Portela. Calvo Sotelo framträdde för första gången som en nationell gestalt. Hans kampanj var uttryckligen antirepublikansk och antidemokratisk. Han hävdade att författningen var död, mördad av sina egna grundare. Nästa cortes skulle bli ett nytt "konstituerande cortes". Han talade också om för patriotiska spanjorer, i de mest kraftfulla ordalag, att om de inte röstade för den nationella fronten, skulle en röd flagga vaja över Spanien: "Den röda flagga som är symbolen för krossandet av Spaniens förflutna och av landets ideal."

Spanien gick till valurnorna den 16 februari, karnevalssöndagen före fastan. 34 000 civilgardister och 17 000 man kravallpolis var i tjänst. Det förekom vissa bråk i Granada, där vallokalen stängdes med våld, medan andra stoppade röstsedlar i urnorna. Men sådana

incidenter var sällsynta. Times' korrespondent Ernest de Caux rapporterade att röstandet hade varit ”i stort sett föredömligt”. Resultaten av den första valomgången, tillgängliga den 20 februari, var på riksplanet:

4 654 116 (34,3 procent) för folkfronten;
4 503 505 (33,2 procent) för den nationella fronten, och
526 615 (5,4 procent) för centern, däribland 125 714 baskiska nationalister.

Folkfronten hade valt 263 deputerade, den nationella fronten 133 och centern 77. Tjugo av dessa platser (där ingen hade fått över 40 procent av de avgivna rösterna) återstod att röstas om i en andra valomgång, två veckor senare. Men vänstern hade fått en klar majoritet av platserna i cortes, en återspeglning av en definitiv om än blygsam majoritet av rösterna.

Eftersom väljarna röstade på block och inte på enskilda partier, kan rösterna som avgavs för de sistnämnda inte anges. Men de främsta partierna fick platser enligt följande: socialisterna 88; republikanska vänstern (det vill säga Azañas parti) 79; republikanska unionen (Martínez Barrio) 34; kommunisterna 14; Esquerra 22; CEDA i o i ; agrarerna 11; monarkisterna (inklusive Calvo Sotelo) 13; karlisterna 15; Portela Valladares' nya centerparti 21; La Lliga 12; radikalerna 9 och baskerna 5. Falangen fick inga platser alls i cortes. De flesta av de gamla ledarna kom tillbaka, men varken Lerroux eller José Antonio blev ledamöter av cortes.

Man bollade efteråt mycket med dessa siffror, för att bevisa det ena eller det andra. Sådana diskussioner förbisåg det faktum, att valsystemet (som gav ett parti som fick över 50 procent av rösterna 80 procent av platserna, i en viss provins) medvetet var uppbyggt för att gynna koalitioner. Både högern och vänstern hade ökat sitt röstetal, delvis för att några flera röstade på dem 1936 än 1933, delvis därför att centern klarade sig dåligt. Caciquismo spelade en viss roll i landsbygdsdistrikten, och därför var kanske folkfrontens seger större där än vad siffrorna utvisar, men det fanns en viss tyngd i anklagelsen att socialisterna skapade sin egen caciquismo i en del städer. I alla händelser hade vänstern vunnit en oväntad seger, och högern, i synnerhet CEDA, hade lidit ett oväntat nederlag. Att centern ställdes i skuggan var en sann återspeglning av bristen på stöd för en så artificiell neutralitet i landet.

Det förekom betydande röstskolk: kanske 28 procent (i jämförelse med 32,5 procent år 1933) . Omkring 870 000 personer röstade, av en sammanlagd valmanskår på cirka 13 500 000. Röstskolkarna fanns huvudsakligen i Aragonien, Galicien och Andalusien.

Det kan hävdas att siffrorna antyder att valmanskåren var på väg mot ett tvåpartisystem. Azaña och Gil Robles var förkämpar för två klart avgränsade inställningar, ett faktum som senare skymdes av ovilligheten hos flera minoriteter, militarister, anarkister, socialistiska lantarbetare, socialistiska ungdomar och fascister, att acceptera ett parlamentariskt system som var tämligen väl etablerat, vilket framgår av detta att 70 procent röstade. Den sanningen fördunklades, som så många andra, av otaliga propagandafraaser som knappast skilde sig från rena lögnar: ty Lerroux var inte någon ”Mussolini” (inte heller var Azaña det, trots att hans gamle vän Ossorio y Gallardo en gång beskrev honom så), och slagordet ”Framför allt för religionen och Spanien” var inte något fascistiskt påhitt. Azaña var inte Kerenskij, inte heller var Largo Caballero Lenin (även om han ville vara det). Varken den parlamentariska högern eller socialisterna (inte heller, givetvis, armén) var direkt grundlagsenliga, men inte heller var de rent grundlagsstridiga: i själva verket var båda, CEDA och socialisterna, ”tillfälligheter”, och socialisternas kärlekshistoria med demokratin varade bara från omkring 1930 till 1933. Båda dessa partier var dåliga förlorare, medan socialisterna var nästan lika dåliga vinnare. Ännu år 1933 hade Largo Caballero sagt till sina anhängare: ”I dag är jag övertygad om att det är omöjligt att utföra ett socialistiskt arbete inom en borgerlig demokrati.” Men som så ofta verkade den borgerliga demokratin att mången gång vara en underbar vän, om än en förlorad sådan, till så gott som alla, sedd från ståndpunkten några månader senare, när två

halsstarriga, totalitära tänkesätt, det ena härrörande från den socialistiska ungdomen, det socialistiska partiets vänsterflygel, kommunisterna och kanske också en fraktion av anarkisterna, det andra från en allians av fascism, ren monarkism och den katolska ungdomen, brakade samman i strid.

11. Franco med Portela Valladares — fängelserna öppnade — Azaña åter till makten — Falangens mord — Largo Caballero som "den spanske Lenin" — Calvo Sotelos framträdande — Mola i Pamplona — gräl inom vänstern — Alcalá Zamora avsatt — Azaña president — José Antonio med i sammansvärjningen

Medan valresultaten strömmade in gjordes försök att mildra följderna av dem. José Antonio erbjöd Portela Falangens tjänster och bad om vapen. Då uppmanade monarkisterna Gil Robles att genomföra en statskupp. Han vägrade men gick sedan själv till Portela, klockan fyra på morgonen, med en begäran att "krigstillstånd" skulle proklameras omedelbart och att han skulle förflyttas till ansvarig ställning, som "minister, sekreterare, skrivmaskinsbiträde eller vad ni vill", för att därmed minska högerns bekymmer. Portela sade att han skulle tänka på saken, men allt som skedde var att han ringde till presidenten för att be denne att förkunna ett "orostillstånd". Han gjorde det. Sedan uppmanade Franco, stabschefen, Portela att förklara landet i "krigstillstånd", efter att först ha förmått sin egen minister, general Molero, och civilgardets chef general Pozas att rekommendera detta. "Krigstillståndet" skulle givetvis försätta landet i belägringstillstånd och i själva verket innebära en statskupp. Enligt Franco frågade Portela varför armén inte agerade på eget initiativ. Franco sade att han utan stöd av regeringen skulle sakna den nödvändiga hjälpen av civilgardet. Portela och presidenten motsatte sig fortfarande tanken. På morgonen den 18 februari försökte Portela överlämna makten till Azaña, som dock ansåg att han borde vänta till dess att cortes samlades. Portela var angelägen att slippa ansvaret och såg sig om efter alternativa möjligheter. Franco sökte på nytt avråda honom från att överlåta makten, och Calvo Sotelo sammanträffade också med premiärministern i samma syfte. Under tiden började socialisterna tala om en generalstrejk. Portela, som var utmattad, nästan utom sig och döv för alla råd, insisterade på att avgå. Calvo Sotelo förklarade att allt var förlorat. Presidenten uppmanade så Azaña att bilda regering. Det var mot reglerna, men med tanke på Portelas önskan att slippa ansvaret kunde han knappast ha handlat annorlunda. Portelas civilguvernörer flydde tillsammans med honom, varigenom ett vakuum bildades som snabbt måste fyllas.

General Franco jämte generalerna Fanjul (helt nyligen statssekreterare i krigsdepartementet under Gil Robles), Varela (han som tidigare hade utbildat karlisterna) och Emilio Mola, som av Gil Robles fått befälet i Marocko, Orgaz och Ponte, beslöt att inte vidta några omedelbara kontrarevolutionära åtgärder, fastän både Fanjul och Goded gärna skulle ha gjort det.

Entusiasmen bland folkfrontens anhängare visste inte av några gränser. Folkmassor samlades utanför inrikesministeriet i Madrid och ropade Amnistía! I Oviedo föregrep stridbara folkfrontsmän valets konsekvenser och öppnade de fängelser, där de flesta av de fångar som tagits efter revolutionen i Asturien förvarades. Vissa vanliga förbrytare frigavs också. Azañas första handling som premiärminister var att underteckna ett dekret om amnesti för politiska fångar. De socialistiska och katalanska ledarna från år 1934 frigavs. Companys och hans rådgivare lämnade fängelset för att på nytt hyllas som sin älskade stads ledare, under utbrott av en entusiasm som till och med Barcelonas lummiga avenyer sällan hade bevittnat. Författningsdomstolen förklarade sedan upphävandet av den katalanska författningen olagligt: Companys ombildade sin regering sådan den hade varit 1934, med undantag för dr Dencás, som klokt nog stannade utomlands. Azaña bildade också sin regering. Den sattes samman av företrädare för hans eget parti, den republikanska vänstern, Martínez Barrios parti, den republikanska unionen (Martínez Barrio blev talman i cortes) och av Companys' Esquerra.

Amos Salvador, en gammal vän till Azaña som hade finansierat den litterära tidskriften *La Pluma*, som Azaña hade redigerat 1920, blev inrikesminister. Bland välkända ansikten från 1931-33 fanns Casares Quiroga i ministeriet för offentliga arbeten, Marcelino Domingo i utbildningsdepartementet och José Giral i sjöförsvarsdepartementet. General Masquelet, som hade avskedats som stabschef 1934, blev krigsminister. Prieto skulle ha gått med i regeringen, om han hade blivit ombedd, men Largo Caballero förbjöd varje sådant vidare samarbete.

Azaña närmade sig utsikterna till en ny maktutövningsperiod i dyster sinnesstämning: ”Jag har alltid fruktat att vi skulle återkomma till makten under svåra förhållanden. De kunde inte vara värre. Än en gång måste vi skörda vetet medan det ännu är grönt.” Regeringen måste för att överleva lita till socialisterna, de allierade i valet. Och så överlevde folkfronten, svagt. Azaña och hans ministrar inledde sin nya styrelse med en vädjan om lugn. De behöll larmtillståndet, med presscensur. Nya civilguvernörer utnämndes runt om i landet — huvudsakligen medlemmar av Azañas eget parti. Många vänsterorienterade, eller i varje fall republikanska officerare utsågs till viktiga poster inom de nationella polisstyrkorna. Generalerna Franco och Goded sändes bort till de mindre betydelsefulla befälsposterna på respektive Kanarieöarna och Balearerna. Regeringen tog också itu med arbetet att genomföra bestämmelserna i folkfrontspakten. Jordreformsinstitutet började på nytt. Andra åtgärder vidtogs, som hade med amnestipåbuden att skaffa. Det betydde emellertid att arbetsgivare måste återanställa människor som de hade avskedat efter strejkerna år 1934, och också gottgöra dem för förlorad arbetsförtjänst. Samtidigt måste de antingen behålla dem som anställt i deras ställe, eller kompensera dem.

Ecklesiastikministern återgick till de gamla planerna från 1931-32 att med statliga skolor ersätta de religiösa ordnarnas. Till följd härav minskade pesetans värde, och ledande finansmän började flytta sina tillgångar — och också sig själva — ur landet. I Asturien och på några andra håll upphörde ägarna med kolbrytningen i gruvorna. Regeringen övertog dem, genom ett slags provisoriskt förstatligande, med avsikt att inom några månader överlämna dem till arbetarnas kooperativa föreningar. Under tiden ägde i vederbörlig ordning den andra valomgången rum, den nationella fronten råkade i oordning och folkfronten hade vunnit en avgörande slutlig seger. Författningsdomstolen dömde också till förmån för folkfronten i talrika omtvistade valresultat. CEDA jävade de domarna, några ändringar gjordes och fyra val återstod att hållas i maj. Dessa konstitutionella tvister förbittrade ytterligare relationerna mellan segrarna och de besegrade. De främsta partiernas slutgiltiga siffror blev: republikanska vänstern 80; republikanska unionen 37; socialisterna 90; kommunisterna 16; Esquerra 38; centerpartister 14; radikalerna 1 (!); baskiska nationalister 9; CEDA 86; agrarerna 13; La Lliga 13; monarkisterna 11 och karlisterna 8.

Men de svårigheterna var obetydliga i jämförelse med hoten mot lag och ordning i Spanien. Ända från valen och framåt gick en våg av våld, mord och mordbrand över landet. Den orsakades delvis av socialisternas och anarkisternas känslor av välbefinnande över att ha frigivits ur fängelserna, eller åtminstone från CEDA:s och radikalernas välde. Den var också medvetet ett verk av Falangen, som var fast besluten att skärpa oordningen i Spanien och därigenom rättfärdiga upprättandet av en ”ordningens” regim. Både Calvo Sotelo och Goicoechea skyllde sitt nederlag på CEDA och på den ”dåraktiga eftergivenheten” 1935. José Antonio Primo de Rivera var själv alltså vacklande i fråga om våld. Den 21 februari hade han låtit ett meddelande cirkulera bland de lokala *jefes* i hela Spanien: ”*jefes* har att se till att ingen intar en fientlig hållning till den nya regeringen eller solidariserar sig med den besegrade högern ... Våra kämpar skall helt avstå från alla lockelser att delta i sammansvärjningar, planer på statskupper eller allianser med ordningsmaktens styrkor.” Under en tid efter valen tycks han ha eftertraktat en överenskommelse med Prieto. Kanske kunde Prieto bli ledare för en förenad ”socialistisk falang”? Men Prieto vägrade att förhandla, fastän han var

isolerad inom sitt eget parti — även om han, i likhet med många andra, fann José Antonio personligen sympatisk. Därefter var José Antonio ur stånd att lägga band på sina anhängare, eftersom de trodde att deras stund var inne: banditer lejdes, bland dem några förutvarande främlingslegionärer från Marocko, och efter ytterligare en del angrepp från vänstern började José Antonio dra slutsatsen, otvivelaktigt motvilligt, att endast ett militärt uppror kunde rädda Spanien. Falangen hade förmodligen inte 25 000 medlemmar i slutet av februari 1936, men det betydde ingenting för dess provokatoriska makt. Falangens *señoritos* bidrog mycket till att öka oordningen, där de körde omkring i bilar beväpnade med kulsprutor. ”Paradiset är inte vila”, hade José Antonio barskt sagt till dem. ”Paradiset är emot vila ... vi måste lyfta våra huvuden mot paradiset, så som änglarna gör.” Nåja, i så fall, tänkte de, låt oss försöka. Snart började medlemmar av JAP och andra unga högermän flytta över till Falangen i så stora skaror, att José Antonio började frukta att hans rörelse skulle förlora sin särprägel. (I juni hade 15 000 JAP-medlemmar övergått till Falangen.)

På vänsterkanten återvände de miliser och andra halvmilitära organisationer som grundats 1933 och 1934 och förbjudits 1934, med sina medlemmar satta i fängelse, också de ut på gatorna, mot en bakgrund av arbetsgivarnas hotelser, våldsamma strejker i landet och en skräck för revolutionen som växte sig allt starkare. De militanta inom FAI och CNT höll sig i stor utsträckning undan detta käbbel. De trodde alltjämt att de med en encyklopedi och en pistol snart skulle göra sig kvitt varje politisk black om foten. Republikens förfall fyllde dem med samma översvallande tillfredsställelse som fallet var med Falangen. Några av de båda grupperna *pistoleros* tros ha agerat gemensamt — särskilt mot socialisterna, som hade för vana att med avsky tala om Falangen såsom ”FAI-langen”. År 1934 övertalade José Antonio några av syndikalisten Pestañas anhängare, bland dem Nicolás Alvarez de Sotomayor (en vankelmodig tidigare anarkistisk student) att ansluta sig till Falangen, och det sägs att José Antonio ibland på sina resor till Barcelona eskorterades av *pistoleros* ur CNT. Några verkliga förhandlingar mellan syndikalisterna och Falangen kom aldrig till stånd.

Under tiden talade, dag ut och dag in, som det tycktes, framstående politiker vid väldiga möten i tjuvfäktningsarenor eller på torgen, varvid landets politiska engagemang tog sig uttryck i det förvånansvärt stora antal människor som deltog. Largo Caballeros verksamhet var särskilt upphetsande.

Under veckorna efter valet i februari hade Largo Caballero faktiskt blivit mera berusad än någonsin av utsikterna till en revolution. Delvis eggades han av det som för honom framstod som verkliga möjligheter till makt. Delvis hade han bråttom. Slutligen kapitulerade han också inför smickret från sina vänner i ungdomsrörelsen. De talade om honom som den ”spanske Lenin”. Denne erfarne fackföreningsförhandlare var hänförd över det malplacerade namnet. Medan hans partis röster höll Azañas regering kvar vid makten reste Largo Caballero omkring i Spanien och uttalade deklamatoriska profetior inför vilt hurrande folkmassor att revolutionens timme snart var slagen. Largo Caballeros verkliga politik var utan tvivel mera måttfull än vad han gav vid handen i dessa apokalyptiska tal. När makten till slut tillföll honom, under mycket annorlunda förhållanden, visserligen, visade han sig listig, praktisk, human och fantasilös. Men ingen kunde förutspå det. Följaktligen var från mars 1936 och framåt i tiden det gamla grälet i full gång mellan Largos flygel av socialistpartiet och dem som fortfarande litade på Prieto. Prieto behärskade vid denna tidpunkt alltjämt socialistpartiets verkställande utskott samt partitidningen *El Socialista*. Men Largo styrde UGT, den nya tidningen *Claridad* och ledde ungdomsrörelsen och socialisterna i Madrid. Trots många förnämliga tal av Prieto befann sig dennes anhängare på defensiven. *Caballeristas* vädrade seger och väntade att den skulle komma ute på gatorna. Unga socialister tillgrep kommunistiska fraser, föraktade Prieto för hans reformism och hans försiktiga flykt till Frankrike vid tiden för revolten i Asturien. De trodde att framtiden tillhörde dem. Den revolutionära ”caballerismens” tidvattensvåg var stark

i början av år 1936, den fick unga socialister i städerna att i "revolutionen" se den enda utvägen att hjälpa lantarbetarna. UGT räknade nu en och en halv miljon medlemmar. Hälften var lantarbetare. Något mer än hälften av återstoden var fabriksarbetare eller gruvarbetare. Resten var kontorister, "intellektuella" eller butiksägare.

Om vänstern sålunda var såväl självsäker som splittrad, började högern och det som återstod av centern under våren 1936 att göra gemensam sak. Tvingade av en gemensam fruktan att den växande vänstervågen skulle skölja över hela det spanska samhället likställde medlemmar av CEDA, arméofficerare, karlister, monarkister, småborgarna och bourgeoisien, samt till och med radikala anhängare till Lerroux, Azañas regering med Kerenskijs före bolsjevikernas framträdande i Ryssland år 1917. Skuggorna utanför Spaniens gränser verkade långa. Oppositionen vidmakthöll en allians som en seger i valen skulle ha gjort omöjlig. Efter det att folkfronten övertagit makten gav de flesta av dem som hade varit radikaler, eller röstat med dem, år 1931 eller 1933 sitt taktiska stöd åt högern. CEDA var fortfarande det största enskilda partiet i cortes. Men dess misslyckande att trygga en fullständig seger antydde för många av dess förutvarande väljare att detta experiment med kristen demokrati hade misslyckats. Gil Robles' ställning som den spanska medelklassens *jefe* intogs av den mera hänsynslöse Calvo Sotelo, som gjorde sig till oppositionens främste talesman när cortes samlades på nytt. Gil Robles var medveten om Azañas ställning. Han trodde att socialisterna snart skulle vända sig mot honom. "Jag tror inte att regeringen kommer att låta sig besegras, och vi är alla redo att hjälpa den att undvika det", sade han till sitt nationella råd i mars. CEDA:s villkor för "samarbete" med regeringen angavs såsom: upplösning av alla milisstyrkor; ett program för ekonomisk återuppbyggnad som högern kunde stödja; inga fler kampanjer mot de katolska skolorna. Naturligtvis skulle han och hans anhängare fortsätta sitt arbete i cortes. Men nu tycktes cortes inte erbjuda något större hopp. Åtminstone en stor väljargrupp inom CEDA, Valenciahögern (DRV, *Derecho Regional Valenciano*), stödde öppet tanken på väpnad revolt, under ledning av den ombytliga Luis Lucia, CEDA:s vice ordförande.

Den antirepublianska sammansvärjningen, halvt monarkistisk, halvt militär, med rötter så långt tillbaka i tiden, höll än en gång på att ta form. Generaler som Fanjul, Ponte, Orgaz, Goded, Barrera och González Carrasco hade träffats regelbundet sedan Gil Robles lämnat krigsministeriet. De officerarna stod, från januari 1936, i kontakt med en högerinriktad militär organisation känd under namnet *Unión Militar Española*, en junta av yngre officerare, grundad år 1933 för att "vidmakthålla en tillbörlig patriotism" inom armén. Den gruppens ledare var förmodligen bättre konspiratörer än soldater. Deras verksamhet hade givit upphov till en motgrupp, *Unión Militar Republicana Antifascista*, bildad 1934 och organiserad av en kapten Díaz Tendero, en socialist. UMRA grundades av överste Ernesto Carratalá, major José María Enciso, hantverkaren i marinen Rodríguez Sierra och kapten Palacio. Ingen av dem var särskilt betydelsefull, men senare anslöt sig två generaler (Núñez de Prado och Gómez Caminero) och flera överstar. Díaz Tendero, en officer som hade gått den långa vägen och som var besviken över att inte kunna befordras längre än till kapten (enligt reglerna), var den drivande kraften inom organisationen. Kommunisten Modesto säger att det fanns över 200 officerare i Madrid som tillhörde UMRA. Den var i själva verket en sammansmältning av UMR och UMA (*Unión Militar Republicana* och *Unión Militar Antifascista*), och kanske hade den vissa förbindelser med liknande sammanslutningar grundade före år 1931. General Francos "exil" till Kanarieöarna och Godeds till Balearerna hade varit avsedd att till ofarliga platser förvisa dem som misstänktes för förräderi mot republiken. Men samtidigt hade general Mola, tidigare befälhavare i Marocko, förflyttats till Pamplona, huvudstaden i Navarra och karlismens centrum.

Innan dessa generaler kom till sina nya befattningar höll de den 8 mars ett möte i José Delgados hem, en katolsk affärsman. De kom överens om att de skulle stödja en militär

revolt, förmodligen under Sanjurjo, om presidenten skulle överlämna makten till Largo Caballero, om civilgardet skulle upplösas eller om anarkin skulle bli landet övermäktigt. Generalerna Varela och Orgaz var emellertid angelägna om en omedelbar revolt. Mola var försiktigare. Generalerna som var kvar i Madrid bildade en organisationskommitté. Franco besökte Azaña innan han gav sig i väg till Kanarieöarna och varnade rakt på sak premiärministern för kommunismens faror. Azaña avvisade med förakt den tanken. Dialogen fördes i förtäckta ordalag. Franco sade: ”Ni gör fel i att sända bort mig. I Madrid skulle jag vara till större nytta för armén och för Spaniens fred.” Azaña svarade: ”Jag fruktar inte utvecklingen. Jag kände till Sanjurjos revolt och kunde ha förhindrat den. Jag föredrog att låta den misslyckas.”

Den 13 mars träffade Franco José Antonio vid ett möte hemma hos Serrano Súñer, hans svåger, CEDA-deputerad för Zaragoza, men ingenting bestämdes. Franco föreslog att José Antonio skulle hålla kontakt med överste Yagüe i främlingslegionen. Men detta tycks ha varit en del av José Antonios sökande efter en central gestalt, kring vilken Spanien kunde enas, snarare än en komplott. Under tiden var karlisterna ivrigt i färd med att sondera terrängen hos general Sanjurjo, som hade besökt Tyskland i februari — till skenet för att närvara vid de olympiska vinterspelen. Han ville försäkra sig om tillgång till vapen, men tyskarna var ovilliga att engagera sig; de hyste alltjämt förhoppningar om att kunna ordna en stor vapenförsäljning till den spanska regeringen. (I St. Jean de Luz satt prins François-Xavier av Bourbon-Parma, blivande arvtagare till den åldrade karlistpretendenten Don Alfonso Carlos, ordförande i ett krigsutskott. De köpte 6 000 gevär, 150 tunga kulsprutor, 300 lätta kulsprutor, 5 000 000 patroner och 10 000 handgranater. Men av dessa nådde bara ett fåtal kulsprutor, köpta i Tyskland, Spanien före juli 1936. Återstoden konfiskerades i Antwerpen, och prins François-Xaviers intervention hos kusinen kung Leopold av Belgien kunde inte få loss dem.)

Efter detta tillfälliga bakslag blev Sanjurjo allt mera karlistisk: han påminde sig att hans far, kapten i ”Carlos VII:s” armé, hade ljutit hjältedöden på slagfältet — hans stoft vilade i Navarra. Han erinrade sig sin morfar, general Sacanell, också han krigare i karlistkriget. Sanjurjo var en utpräglad känslomänniska, och de upprepade besöken hos honom under dessa månader av karlistledare stämde honom mildare. En dag anlände karlistledaren Fal Conde själv, med sin son Pepito klädd som en requeté. Hur grät inte den gamle generalen! Han kände sig som karlist ända in i märgen. Kommittén av generaler i Madrid gjorde emellertid upp skilda planer, under ledning av general Rodríguez del Barrio. En plan lades fram för en statskupp den 17 april. Rodríguez del Barrio, Orgaz och Varela skulle förmå Madrid till resning; Villegas Zaragoza; Fanjul Burgos; Ponte och Saliquet Valladolid och González Carrasco Barcelona. Revolten skulle ske ”för Spanien”, utan något preciserat politiskt mål. Först efter en seger skulle generalerna överväga ”regimens struktur, symboler etc.”. De planerande var en smula osäkra på om de skulle avancera mot Madrid från provinserna eller koncentrera sig på Madrid och sedan krossa provinserna, kanske med hjälp — enligt båda planerna — av Mola, Goded och Franco i respektive Pamplona, Palma de Mallorca och Las Palmas. Sanjurjo skulle vara titulär överbefälhavare.

Om officerarna äntligen började få klart för sig vad de ville, verkade regeringen under tiden i allt högre grad ur stånd att hävda sig. Dess handlingsfrihet begränsades ytterligare, eftersom den behövde socialisternas röster för att behålla makten. Följaktligen kunde den stänga Falangens högkvarter i Madrid den 27 februari men inte vidta några åtgärder mot den socialistiska ungdomen. Inte heller, det bör rättvisligen sägas, hade flera ministrar någon önskan att göra det. Azaña kunde leka med tanken på någon mittenregering, men folkfronten, vars ledare han var, verkade både i Madrid och i provinshuvudstäderna mer och mer att vara ett redskap för den revolutionära socialistiska vänstern. Dag efter dag vidmakthölls spänningen av nyheter om ett mord här, ett lynchningsförsök där, en kyrka, ett nunnekloster

eller en tidningsredaktion som stuckits i brand i någon provinshuvudstad.

Den 15 mars (när en falangist hade placerat en bomb i Largo Caballeros hus, efter ett angrepp på Jiménez de Asúa), arresterades José Antonio, formellt anklagad för att ha innehaft vapen utan licens. Detta ställde hans organisation utan ledare och undanröjde ett dämpande inflytande. Före hans arrestering skickade Azaña tydligen efter José Antonio och föreslog att han skulle lämna landet. ”Det kan jag inte”, svarade José Antonio, ”min mor är sjuk.” ”Men er mor dog för många år sedan”, svarade Azaña. ”Min mor är Spanien”, sade då enligt uppgift José Antonio, ”jag kan inte lämna henne.” Eduardo Aunós, arbetsminister i Primos regering, föreslog också att José Antonio skulle fly ur landet. ”Absolut inte”, svarade José Antonio, ”Falangen är inte något gammaldags konspiratorparti, med sina ledare utomlands.”

Partiets generalsekreterare, Raimundo Fernández Cuesta, en gammal barndomsvän och juristkamrat till José Antonio, var alltför svag för att effektivt inträda som ledare medan José Antonio satt i fängelse. Falangen fick hädanefter sina order av José Antonio i Modelfängelset i Madrid. Men kommandokedjan var bruten.

En vecka senare fick republiken ta emot ett hårt slag från vänstern, på ett sätt liknande *Casas Viejas*. Trots de nya impulser jordreformen hade fått, ansåg många jordlösa människor på landsbygden som hade röstat för folkfronten att man gick alltför långsamt fram. Sammanstötningen kom i latifundieområdena i Estremadura, politiskt brännbara alltsedan 1931. Spänningen ökades av de svåra regnen under vintern, som hade försenat plöjningen. Följaktligen ökade arbetslösheten bland jordbrukarna, medan väldiga skaror under valkampanjen och omedelbart efteråt anslöt sig till FNTT eller CNT. I början av mars började bönderna sätta sig i rörelse mot en eller ett par stora egendomar, föregripande jordreformen men utan samband med institutets planer beträffande just dessa byar. Den nye jordbruksministern, Mariano Ruiz Funes, till yrket professor i juridik, uppfattade stämningen och försökte påskynda nybyggarbosättningen i Estremadura, varvid han tillgrep en paragraf om ”samhällsnytta” i den radikala regeringens sista jordlag, en paragraf som hade varit avsedd för mycket olika ändamål. Den eftergiften var inte tillräcklig. Den 25 mars övertog omkring 60 000 bönder, enligt förut gjord överenskommelse och under ledning av FNTT i provinsen, cirka 3 000 gårdar klockan fem på morgonen. De ropade ”*Viva la república!*” och satte i gång att plöja. Den kolonisationen, på en enda dag, utförd av flera gånger det antal jordbrukare som hade installerat sig sedan antagandet av jordreformlagen, upphävdes inte. Trupper sändes ut, men detta var inte längre 1917 — de drogs tillbaka. Andra nybyggen — antalet är osäkert — följde i samma område, likaledes opåtalade av lagen. Ockupationsepidemin slutade när vårens plöjningssäsong tog slut, men det ekonomiska livet i en hel provins hade omstörtats. I Badajoz, åtminstone, hade friheten gjort sig märkbar! Den jord det gällde brukades delvis kollektivt, delvis av nya bondeägare.

Denna ockupation följdes eller beledsagades i andra provinser av en förödande rad lantarbetarstrejker som gällde lönerna. Många självsäkra lantarbetare brukade infinna sig på stora gårdar och kräva arbete under hot. Många jordägare gav sig i väg till städerna. Det gjorde också sådana småbrukare som hade råd till det. Folk var till och med i vissa byar rädda att gå i kyrkan, eftersom det tycktes vara en handling som jämställde kyrkobesökaren med det traditionella Spanien. Mellan februari och maj skedde en väldig löneinflation på landsbygden, särskilt i landets södra delar. Under tiden fortsatte jordreforminstitutets regelrätta nybosättningar: omkring 70 000 nybyggare fick officiell bekräftelse i mars, bland dem de från den stora lantarbetarrevolten i Badajoz; 20 000 i april, 5 000 i månaden fram till juli. Kanske var ändå institutets siffra, 114 000 nybyggare mellan februari och juli, alltför blygsam och den som angavs av minister Ruiz Funes korrektare: han sade att det totala antalet var 190 000. En allvarlig incident inträffade i Yeste (Murcia), där flera bönder brutalt dödades, om det än skedde av en olyckshändelse. Jämsides med dessa svårigheter försämrades jordbruket självt,

skörden var dålig, jordbrukskrediter omöjliga att få, och förvaltarna undrade om det lönade mödan att hålla arbetet i gång. Det rådde terror på många håll på landsbygden i början av år 1936. Den ökades av FNTT:s uppmaning till sina medlemmar att bilda miliser i varje by för att försvara de genomförda ockupationerna. I själva verket existerade miliser redan år 1934., under idrottsföreningars täckmantel. Blixtstrejker utlystes ofta, män gick ut utan föregående varning, med krav på ökade löner eller kortare arbetstid, och de fick bådadera av jordägare eller förvaltare som befann sig alltför mycket på defensiven för att göra motstånd. ”Det triumferande ansiktsuttrycket hos arbetarna var ibland mycket påfallande”, erinrade sig en engelsman i Andalusien.

Ungdomsrörelserna på bägge hållen föraktade partiledarnas ”konformism”: den socialistiska ungdomen betraktade Prieto som en förrädare, och JAP:s ungdomar ansåg Gil Robles (som ännu inte fyllt fyrtio år) vara alltför gammal. Flera socialistiska ungdomsledare besökte i mars Moskva och återvände i det närmaste som kommunister. I synnerhet tidningspojkar utkämpade regelrätta bataljer om packar med vänster- eller höger-tidningar. Ungdomen på bägge sidorna var ute på gatan och tycks ha ryckt nationen med sig. Motoriserade JAP-trupper körde, i likhet med de första fascisterna i Italien, in i arbetarklassens stadsdelar och terroriserade sina fiender, som svarade med samma mynt. Allt Azaña kunde uträtta var att än en gång göra reflexionen att den spanska arbetarklassen var ”råmaterialet för en konstnär”. Den 4 april beviljade han Louis Fischer, den amerikanske journalisten, en intervju. ”Varför gör ni inte utrensningar inom armén?” frågade Fischer. ”Varför?” sade Azaña. — ”Därför att det för några veckor sedan körde omkring stridsvagnar på gatorna, och ni var i inrikesministeriet till klockan två på morgonen. Ni måste ha fruktat en revolt.” — ”Kafés ludder”, svarade Azaña. — ”Jag hörde det i cortes”, sade Fischer. — ”A, det är ett enda stort kafé”, svarade Azaña (många kaféer var i själva verket ett slags förlängningar av cortes). Han tillade: ”Den ende spanjor som alltid har rätt är Azaña. Om alla spanjorer vore azañistas, skulle allt vara gott och väl.” Men inför en annan journalist medgav han, korrektare: ”*Sol y sombra!* Sol och skugga! Det är Spanien.”

I början av april inträffade en konstitutionell kris, om presidentskapet. Alcalá Zamora kunde, enligt författningens bestämmelser, voteras bort från sitt presidentämbete, eftersom han två gånger hade upplöst cortes. Vänstern vidtog åtgärder för att utnyttja författningen på det sättet, fastän den hade dragit fördel av den senaste upplösningen. Den nya regeringen fann att presidenten var ”en rasande, upphetsad fiende” som tycktes vara ”en av ledarna för den antirepublikanska oppositionen”. Några trodde att Alcalá Zamora en vacker dag kunde iscensätta en verklig statskupp genom att upplösa parlamentet och bilda en utomparlamentarisk regering. Largo Caballero och hans vänner trodde att med Alcalá Zamora ”levde den bourbonska andan kvar i Palacio de Oriente”. Largo Caballero hoppades också att kunna avlägsna Alcalá Zamora från presidentposten, och sedan i själva verket Azaña från regeringen, genom att främja hans presidentkandidatur. Azaña kunde sedan visserligen uppmana Prieto att bilda regering. Men socialistpartiet kunde inlägga sitt veto mot det förslaget, och Prieto skulle förmodligen visa sig medgörlig. Så skulle båda Azaña och Prieto ”neutraliseras” och en svag regering bildas, som skulle bli ur stånd att motsätta sig vare sig vänstern eller högern. Vägen skulle sedan ligga öppen för ”revolution”. Det visade sig till slut att Prieto, som alltid var nervös inför utsikten att förlora fotfästet inom det socialistiska partiet, blev medgörlig. Han övertalades till och med att ställa sig i spetsen för ”åtalet för maktmissbruk” mot presidenten. När den prövningen kom hade Alcalá Zamora faktiskt inga vänner. Gil Robles och CEDA kunde inte rösta för honom, sedan han så länge hade intrigerat för att utestänga dem från makten. Monarkisterna hatade honom såsom förrädare av kungen. Följtaktligen avgick han, varken sörjd eller saknad, en bitter intrigmakare som hatade alla sina gamla bundsförvanter och som aldrig förläts av dem. Zamora reste i början av juli till

Sydamerika, där han under torftiga omständigheter stannade kvar till sin död år 1949.

Azaña visade sig verkligen vara den enda tänkbara kandidaten till posten som president, för vilken vänstern kunde rösta. Händelseutvecklingen tycktes få ett sådant förlopp som Largo Caballero, Araquistain och Alvarez de Vayo hoppades. De och deras unga anhängare hyste nu ”absolut tilltro till sin förmåga att med våld och segerrikt erövra statsstyrelsens centrala maktbefogenheter”. Men fastän våldet med säkerhet skulle komma, var det inte så säkert att segern skulle göra det, och händelserna i april borde ha visat det.

Den 15 april kastades en bomb mot presidentläktaren under den parad som hölls på Paseo de la Castellana för att fira republikens fyraårsdag. Löjtnant Anastasio de los Reyes i civilgardet sköts till döds av kravallpolisen, tydligen därför att man trodde att han hade sin egen revolver riktad mot Azaña. Den officerens begravning den 17 april gav upphov till en demonstration. Likvagnen följdes på sin väg till den östra kyrkogården av de flesta av Madrids falangister, som alla ropade: ”Spanien! Ett, stort och fritt!” Entusiastiska medlemmar av den socialistiska ungdomsrörelsen sjöng Internationalen, hälsade med knutna nävar och öste kulor över kortegen. På själva kyrkogården blev det en strid under flykt mellan falangisterna och kravallpolisen. Omkring ett dussin personer dödades under dagens lopp — bland dem Andrés Sáenz de Heredia, en kusin till José Antonio. Skärmytslingen antydde att inbördeskriget nästan hade börjat. De varandra motsägande ryktena var omöjliga att kontrollera. Högern ville göra gällande att Bela Kun, den ungerske kommunisten som runt om i västvärlden troddes vara en blandning av Robespierre och Lenin, hade anlänt till Sevilla för att sätta i gång en revolution. Men det var förmodligen bara journalisten Ilja Ehrenburg.

Trots att omständigheterna verkade lovande bröt planen på den militära revolten i april samman. Allt berodde på general Rodríguez del Barrio, arméinspektionens chef, vars uppgift det var att egga upp garnisonerna i Madrid. General Varela skulle arresteras krigsministern, general Masquelet, och bemäktiga sig armén. Men Rodríguez del Barrio var döende i magcancer. I sista stund, delvis på grund av hans hälsotillstånd, delvis till följd av räddhåga bland officerarna i Barcelona, uppsköt han aktionen. General Orgaz väntade förgäves på signalen i den vänligt sinnade italienska ambassaden. Om ett uppror hade ägt rum i april, skulle det antagligen ha misslyckats, eftersom varken kurlisterna eller Falangen var redo att skrida till handling. Detta försöks misslyckande ledde till överenskommelsen mellan de revolterande officerarna att general Mola i Pamplona skulle bli ”chefen” för hela sammansvärjningen.

Emilio Mola var en modig, fantasifull, ombytlig officer med sinne för litteratur, vars asketiska, glasögonprydda ansikte kom honom att mera se ut som ”en påvlig sekreterare än en general”. Han härstammade från en militärsläkt som hade varit verksam i de liberala intressenas tjänst på 1800-talet. Mola var född på Cuba, hade tjänstgjort i Marocko tillsammans med de infödda trupperna inom reguläres alltifrån deras tillkomst. Han utmärkte sig vid försvaret av Dar Akobba, hade varit högste chef för säkerhetsstyrkorna vid tidpunkten för monarkins fall, och som sådan hade han ådragit sig de republikanska intellektuellas speciella fiendskap. ”Skjut Mola!” hade varit ett populärt slagord bland upprorsmakarna 1930-31. Till följd härav hade han inte fått någon befattning under Azañas första regering, men hans memoarer hade blivit mycket lästa. Före 1936 hade han inte deltagit i komplotterna mot republiken. Men sammansvärjning visade sig vara alldeles särskilt hans hantering.

Hans planer tog snart fast form. Två förgreningar av sammansvärjningen, en civil och en militär, skulle upprättas i Spaniens förnämsta städer, på Balearerna och Kanarieöarna samt i Spanska Marocko. I motsats till vissa andra insåg Mola att tiden hade löpt förbi den gammalmodiga *pronunciamento*: civil medverkan var nödvändig. Rörelsens mål, förklarade Mola, var att skapa ”ordning, fred och rättvisa”. Men det var uppenbart att den tilltänkta följande

regeringen skulle bli hårdare och mera varaktig än vad Primo de Riveras styrelse hade varit. Mola tänkte sig ingen blott och bart ”kort parentes” i Spaniens konstitutionella liv, som Primo gjorde i sin första *pronunciamento*. Alla kunde delta i upproret (i vissa avseenden lät rundskrivelsen som ett affärsprospekt), ”utom de som hämtar sin inspiration utomlands, socialister, frimurare, anarkister, kommunister etc.”. Provinsrepresentanterna instruerades att utarbeta detaljerade planer för ockupation av offentliga byggnader på sina orter, i synnerhet kommunikationslinjer, och att förbereda ett uttalande om krigstillstånd. General Sanjurjo skulle flyga hem från Portugal och bli president i en militär junta, ”som omedelbart skall införa lag och ordning i landet”. På några platser, till exempel Sevilla, fick sig Falangen tilldelad en stor roll i upproret, men ingenstans nämndes det partiets politiska mål. Molas första plan inbegrep följande bestämmelse:

Det bör hållas i minnet att aktionen, för att så snabbt som möjligt krossa en stark och välorganiserad fiende, måste vara våldsamt. Följaktligen skall alla chefer för politiska partier, samfund eller föreningar som ej är förbundna med rörelsen fängslas: det kommer att utmätas stränga straff för sådana personer, så att revolt- eller strejkrörelser kvävs.

Dokumentet var undertecknat ”*El Director*” — det vill säga Mola. Denna sammansvärjning organiserades av en minoritet bland officerarna, som förlitade sig på att andras patriotism skulle få dem att ansluta sig, om tillfället att skrida till handling valdes med omsorg: det var inte många officerare som var falangister, och få var ens monarkister, fastän en del faktiska befälhavare på de avgörande platserna år 1936 var det förstnämnda, och flera anslöt sig varje dag. Men många pensionerade officerare var glada över att få spela en roll. Kanske eggade dem deras hustrur: ”Tolererar du det här? Vad gör armén? När skall den göra uppror?” Under vårens lopp blev allt fler officerare upprörda över den fortsatta oordningen. I Madrid dog under tiden, som väntat, general Rodríguez del Barrio. General Varela sattes i fängelse i Cádiz. Orgaz förvisades till Kanarieöarna. Deras aktiviteter under april hade kommit till regeringens kännedom.

Karlisterna hade i Lissabon fullt upp att göra med att tillsammans med Sanjurjo försöka planera det framtida Spaniens struktur, efter revolutionen. Fal Conde ville upplösa samtliga politiska partier, med en regering på endast tre man — Sanjurjo som president och med kontroll över försvaret, en utbildningsminister och en ”industriminister”. (Tidigare hade karlisterna önskat ett eget uppror, och Sanjurjo hade gått med på att ställa sig i spetsen för en provisorisk regering för att återinföra monarkin — med Alfonso Carlos, den karlistiske pretendenten, som kung — om ett sådant isolerat uppror skulle äga rum.) Under våren inleddes underhandlingar mellan konspiratörerna och de baskiska nationalisterna: Mola och monarkisterna försökte dra de sistnämnda ur deras allians med vänstern, och en del vapen ställdes till och med till deras förfogande. Värvandets av tänkbara ledare för upproret fortsatte. Från de åtta militära befälsområdenas högkvarter på halvön till de mindre kommandona på Balearerna och Kanarieöarna, till de tre bergsbrigaderna och de tre vapenslagsinspektionerna reste Molas budbärare, ibland överklassflickor, tålmodigt och i hemlighet, med tåg eller bil: namn, data, uppgifter angavs och angavs på nytt.

Vart och ett av de åtta militärområdena i Spanien vid denna tid hade på papperet en division, och varje division hade två brigader. Vanligen var den andra brigaden underbemannad, därför att folk hade permission eller därför att de till militärtjänst uttagna hade köpt sig fria. Följaktligen var befälhavaren för den första brigaden i varje division den betydelsefulla officeren i händelse av ett uppror. Hans högkvarter fanns i samma stad som den regionala divisionsbefälhavarens: den andra brigaden brukade finnas i en mindre stad, så som fallet faktiskt var med Molas brigad, i Pamplona (den andra, ansluten till sjätte divisionen, hade högkvarter i Burgos). Varje brigad omfattade två regementen, av vilka det första var förlagt i divisionshögkvarteret: de andra tre regementena fanns utspridda i andra städer, och förbandet

utgjordes ibland bara av en pluton.

Spaniens militära indelning 1936

Azañas regering hade sett till, som man trodde, att samtliga divisionsbefälhavare var republikaner. Och det visade sig att endast general Cabanellas i Zaragoza, den femte divisionens befälhavare, deltog i Molans planer. De andra var fientligt inställda. Molans plan gick ut på att dessa fientligt sinnade divisioner och de andra enheter som var beroende av dem skulle tas om hand av andra generaler eller överstar, som antingen tjänstgjorde i vederbörande stad eller speciellt sändes dit.

Molans ombud reste givetvis också till den afrikanska arméns högkvarter, där främlingslegionen och de infödda trupperna var redo till aktion. Men Molans namn hade ingen magisk klang. Många befälhavare var ovilliga att engagera sig. Vad ämnade Goded göra, frågade de, och hur var det med Franco? Generalerna i Madrid, UME och karlisterna tycktes alltjämt dra åt olika håll. ”Barnen normala, daddorna sämre”, telegraferade en av Molans representanter från Andalusien till Pamplona i april, varigenom han antydde att de äldre officerarna inte var beredda att konspirera, vilket däremot de yngre var. (Det var överste García Escámez som telegraferade, och den spanska ordalydelsen var: *Las niñas, regular, las encargadas, pésimas.*)

Och hur förhöll det sig med Falangen? José Antonio varnade fortfarande från fängelset: ”Vi kommer inte att vara vare sig förtruppen eller stormtrupperna, inte heller den ovärderliga bundsförvanten till någon förvirrad reaktionär rörelse.” Mellan februari och juli 1936 ökade Falangens medlemsantal mycket, liksom kommunisternas, kanske till så många som 75 000. Bortsett från Onésimo Redondos organisation i Valladolid (som fick en del anhängare också bland arbetarna i Sevilla) var det unga män ur medelklassen eller universitetsstudenter som ännu inte kommit ut i arbetslivet, och många fler arméofficerare än vad man ibland antagit. José Antonios modiga uttalande kan mycket väl ha uttryckt de verkliga åsikterna bland dessa gamla falangister, som hade fört oväsen på gatorna alltsedan Ledesma lanserade *La Conquista del Estado* år 1931. Men den här gången var tärningen kastad. Falangen kunde uppenbarligen inte ställa sig vid sidan av en militär revolt.

Den 1 maj hölls de traditionella arbetardemonstrationerna runt om i Spanien. De följdes av en generalstrejk, som av CNT utlystes i de flesta städer. På de stora städernas avenyer tågade den nu praktiskt taget bolsjeviserade socialistiska ungdomen hotfullt och självsäkert, som om den vore en del av en röd armé i vardande. (*Claridad* uppmanade den 25 april varje by att bilda en milis på etthundra man.) Hälsningen med den knutna näven gjordes till tonerna av Internationalen, eller till en av de sånger som komponerats under striderna i Asturien, eller kanske till *Primero de Mayo* eller ”Det unga gardet”. Stora porträtt av Largo Caballero, Stalin och Lenin bars som fanor på Castellana i Madrid, från vars eleganta balkonger bourgeoisie, den som företrädde Carlos V:s Spanien, iakttog skådespelet med trollbunden fasa. Detta kunde väl absolut inte fortsätta? Prieto begagnade tillfället, i ett stort tal vid ett fyllnadsval i Cuenca, att påpeka, att ”vad inget land kan uthärda är den ständiga blodsutgjutelsen och offentliga oroligheter utan ett omedelbart revolutionärt slut”. Han hävdade intelligent att de nuvarande våldsamheterna blott och bart gjorde allt lättare för fascismen, och han talade om general Franco som en man med tillräcklig begåvning och ungdom för att leda en militär revolt. Men hans åhörarskaror önskade inte höra försiktighet predikas. Prieto utsattes för fysiskt hot, vid ett tumultuariskt möte i Ecija, av den socialistiska ungdomen och andra *caballeristas*.

Valen i de omstridda provinserna (Cuenca och Granada) avgjordes till slut. I Granada vann folkfrontens samtliga tretton kandidater, i Cuenca tre av dem, en centerman, en medlem av CEDA och en agrar. José Antonios kandidatur där förklarades olaglig, på tvivelaktiga grunder, medan general Francos föreslagna kandidatur drogs tillbaka. I båda valen påverkade måhända skrämselfaktioner av vänsterns ligister resultaten. Fyra dagar senare skrev José Antonio (som alltid hade gillat Sanjurjo) från sitt fängelse ett brev till de spanska soldaterna, där han uppmanade dem att göra slut på alla angrepp mot ”Spaniens heliga särprägel”. Han tillade: ”I sista hand, som Spengler uttryckte saken, har det alltid varit en pluton soldater som har räddat civilisationen.” Förbi var nu den tid, då José Antonio brukade säga att soldater i tjänst var värdelösa, att de var harhjärtade och att den fegaste av alla var Franco. Ändå utgjorde Falangen ännu inte någon verklig del av den militära sammansvärjningen, om vars detaljer den inte visste något.

Den 10 maj valdes Azaña slutligen till president i stället för Alcalá Zamora, med 238 röster för och 5 emot, i den valförsamling som sammanträdde i Retiropalatset. Händelsen skämades av ett slagsmål i korridorerna mellan Araquistain, som fortfarande stödde Largo Caballero, och Julián Zugazagoitia, redaktör för *El Socialista*, som stödde Prieto. (CEDA och högerpartierna hade inte ställt upp någon kandidat och lade ned sina röster.) Efter några dagar blev Casares Quiroga premiärminister, med en ministär som var mycket lik Azañas. Ministären var intellektuellt framstående, men det fanns alltför många jurister i den, och ingen ägde någon erfarenhet av industri eller ens av fackföreningar.

Den vasstungade Casares hade rykte om sig att vara stark, men det härrörde från hans tid som inrikesminister 1933 och var under alla omständigheter oberättigat: Azaña kom ihåg hur han vid tiden för *Casas Viejas* suttit nervöst på sin sängkant, ur stånd att klä på sig. Casares var nu sjuk i tuberkulos. Innan han erbjöds premiärministerposten tog Azaña kontakt med Prieto, som var tvungen att tacka nej eftersom hans socialistiska parlamentsgrupp, som väntat, röstade mot deltagande i regeringen (med röstsiffrorna 49 mot 19). Azañas hopp stod till en stor koalition av män från mittenpartierna som, om den hade uppnåtts, kunde ha räddat landet undan krig. Men han drev inte den tanken så hårt som han kunde ha gjort, och planen vilar kanske mera på historikernas efterklokhet än på dess praktiska genomförbarhet. Ändå höll Giménez Fernández alltjämt kontakt med Prieto för CEDA:s räkning. Men de idéerna strandade alltid på samma klippa som i början av maj: Largo Caballeros fientliga hållning och hans kontroll över sitt parti.

Den 21 maj kom socialisterna i Madrid överens om följande mål: ”För det första arbetar-

klassens maktövertagande, med vilka medel som än står till buds. För det andra omvandlingen av privat äganderätt till kollektiv och gemensam sådan. Under övergångsperioden skall styrelseformen vara proletariats diktatur." Den 24 maj höll Largo Caballero ett stort tal i Cádiz: "När folkfronten upplöses", förkunnade han, "så som den säkerligen kommer att upplösas, kommer proletariats triumf att tryggas. Vi skall då upprätta proletariats diktatur, som inte innebär ett undertryckande av proletariatet, utan av de kapitalistiska och borgerliga klasserna!" Obestridligen talade Besteiro om för en fransk tidning att förhållandena i Spanien var helt annorlunda än de som rådde i Ryssland 1917, och följaktligen kunde landet inte vara på väg mot kommunismen. Den kommunistiska tidningen *Mundo Obrero* hånade hans otillräckliga marxism.

Fastän det inte förekom mycket verkligt våld förklarar de verbala ytterligheterna på ömse sidor under dessa månader mycket av hur allt utvecklades till det sämre. Hoppades Largo att genom sina tal provocera fram en högerens militärrevolt, vars nederlag skulle betyda att han själv tog makten? Det är svårt att föreställa sig, faktiskt, att Largo verkligen visste vart hans vältalighet skulle leda honom. Gjorde kommunisterna det? Deras ledning var fortfarande kvalitativt blygsam, "instruktören" från Komintern, Vittorio Codovilla, utan tvivel ännu mera envist inriktad än tidigare på att följa anvisningarna från Moskva: det måste ha varit en besvärlig situation för honom att finna verkliga möjligheter till en revolution i Spanien dyka upp just i det ögonblick då Stalin ville ha ett maximalt samarbete med demokrater.

I maj kom anarkisterna med sitt bidrag till debatterna om Spaniens framtid vid sin årliga kongress i Zaragoza. Den fem år långa kontroversen mellan treintistas och FAI lappades ihop, de förstnämnda inlemmades åter i rörelsen, men FAI:s politik för att ett stycke i sänder nå fram till "frihetlig kommunism" med hjälp av blyxtaktioner av hängivna anarkister i olika *pueblos* förblev den mest omhuldade taktiken. Kongressen krävde en fortsättning av dessa strejker men föreslog också nya ansträngningar för att uppnå en allians med UGT, samt ställde krav både på en trettiosextimmarsvecka och en månads semester, samt högre löner. A andra sidan syntes inga tecken till att någon insåg att det fanns risk för fascism, och följaktligen nåddes ingen överenskommelse om beväpning av milisen, än mindre organisation av en revolutionär armé, så som Juan García Oliver hade föreslagit. Durruti motsatte sig den tanken av det skälet, att en revolutionär armé skulle kväva en revolution. Idealism fanns det gott om, men den verkade så närsynt inför sannolika militära aktioner, att CNT:s sekreterare, Horacio Prieto, avgick.

Ett kongressdokument, utarbetat av FAI-läkaren från Rioja, Isaac Puente, som skrivit en inflytelserik undersökning, *El comunismo libertario*, uttryckte väl vad anarkisterna väntade sig:

I slutet av revolutionens våldsamma stadium kommer följande företeelser att förklaras avskaffade: privat äganderätt, staten, auktoritetsprincipen och, följaktligen, de klasser som delar upp människorna i utsugna och utsugare, förtryckare och förtryckta. När rikedomerna väl har förstatligats kommer de producerande, som redan är fria, att anförtros den direkta förvaltningen av produktion och konsumtion. Sedan på varje plats den fria kommunen (*la comuna libertaria*) upprättats skall vi hjälpa den nya samhällsmekanismen på traven. Producenterna ... skall fritt avgöra i vilken form de skall organiseras. *La comuna libre* skall överta bourgeoisie's tidigare egendom, som livsmedel, kläder, arbetsverktyg, råvaror etc. Dessa ... skall övergå till de producerande, så att de kan förvalta dem direkt till gemenskapens bästa. *Comunas* skall först tillhandahålla mesta möjliga nyttigheter åt varje invånare, tillförsäkra de sjuka vård och de unga utbildning... alla arbetsföra människor skall eftersträva att fullgöra sin frivilliga plikt mot samhället i förhållande till sin styrka och skicklighet. Alla dessa funktioner skall helt sakna förvaltande eller byråkratisk karaktär. Bortsett från dem som har tekniska funktioner ... skall återstoden göra sin plikt som producerande och samlas till möten vid arbetsdagens slut för att diskutera detaljfrågor, vilka icke kräver de kommunala församlingarnas godkännande...

Samhällets grundval skulle vara de självstyrande kommunerna, fastän ”rätten till självständighet icke skall utesluta plikten att uppfylla överenskommelser med kollektiv räckvidd”. En grupp små byar kunde förenas till en enda kommun. Industri- och jordbruksproducenternas föreningar skulle gå samman på riksplanet, och de skulle verkställa utbyte av varor. Vad familjen beträffar skulle revolutionen principiellt inte gå fram våldsamt mot den. Men särbehandling av kvinnor, socialt och i yrkeslivet, skulle försvinna: ”Frihetlig kommunism förkunnar fri kärlek, utan flera föreskrifter än mannens och kvinnans vilja, med garantier åt deras barn om samhällets beskydd.” Samtidigt skulle, genom en god sexualuppföstran, som började i skolan, ett rashygieniskt urval inskräpas, så att människor härnäst skulle föröka sig medvetet, för att frambringa sunda och vackra barn. (Denna sida av det anarkistiska programmet har måhända förbisetts.) Anarkisterna hade också ett program för kärleken:

I fråga om problemen med moralisk idiosynkrasi, som kärleken kan innebära för den frihetliga kommunismens samhälle, lämnar gemenskapen och frihetens princip endast två vägar öppna ... frånvaro. För många sjukdomar rekommenderas luftombyte. För kärlekens sjukdom ... rekommenderas ett byte av kommun. Religionen, denna rent subjektiva yttring, kommer att erkännas i den mån den förblir hänvisad till det enskilda samvetets helgedom, men under inga förhållanden kommer den att tillåtas som en form av offentlig uppvisning, inte heller ett moraliskt och intellektuellt tvång (alla kyrkor skulle sålunda stängas).

Analfabetismen skulle bekämpas energiskt. Kulturen skulle återges åt ”dem som har berövats den” (av kapitalismen: antagandet bakom bruket av ordet ”berövats” var uppenbarligen att i ett fjärran förflutets gyllene tidsålder allt var bättre än det var år 1936). Ett riksförbund för utbildningen skulle upprättas — dess uppdrag var uttryckligen att uppföstra mänskligheten till att bli fri, vetenskapligt tänkande och jämlikhetssträvande. Därutöver:

Alla frågor om belöningar och straff skall uteslutas ... Filmen, radion, undervisningsuppgifterna ... skall vara utmärkta och effektiva hjälpmedel för en snabb intellektuell och moralisk omvandling av de nu levande generationerna ... Tillgång till konst och vetenskap skall vara fri.

Det skulle inte råda någon skillnad mellan de intellektuella och handens arbetare, eftersom alla skulle vara bäggedera.

Då utvecklingen är ett kontinuerligt skeende — slutade programmet — även om den ibland inte alltid är direkt, kommer individen alltid att hysa en önskan ... att åstadkomma något bättre än sina föräldrar och sina samtida; alla dessa önskningar att ... skapa — konstnärligt, vetenskapligt, litterärt — kommer inte alls att vara ur vägen i det fria samhälle som skulle odla dem ... det kommer att finnas dagar för allmän rekreation, dagligen stunder för besök på utställningar, teatrar och biografier.

En lärjunge till Federico Urales frågade en gång: ”Har det här paradiset centralvärme?” Kommunisterna, socialisterna och vänsterrepublikanerna hälsade dessa strävanden med sin sedvanliga ringaktning: anarkisterna kunde vara nyttiga att ha på samma sida som man själv på barrikaderna, men inte vid kommittébordet. Men inom kort skulle dessa idéer omsättas i praktiken, i tusentals byar och städer.

Den 25 maj lät general Mola utfärda en detaljerad strategisk plan. Den 27 maj började José Antonio brevväxla med Mola, då ett brev fördes till Pamplona av hans juridiska biträde, Rafael Garcerán. Han utlovade tillsvidare inte fullt stöd men diskuterade villkoren, ansvarade för att 4 000 falangister kunde understödja revolten vid dess början. Den 30 maj gav Sanjurjo Mola carte blanche att agera som sammansvärjningens samordnare, under förutsättning att han, Sanjurjo, segerns symbol, skulle bli chef för den nya regeringen och att karlisterna skulle få spela en roll. Den 3 juni hade Mola sin första diskussion med en ledande karlist, José Luis Oriol. Samma dag körde säkerhetschefen i Madrid, Alonso Mallol, som mycket väl visste vad som var på färde, upp till Pamplona för att försöka ta Mola på bar gärning. Men Mola, som hade varnats av sin vän Santiago Martín Bagüeñas, polischefen i huvudstaden, kunde dölja

alla farliga vittnesbörd om en sammansvärjning. Under tiden övertog en äldre överste, Valentín Galarza, ”teknikern”, uppdraget som komplotts stabschef och upprätthöll kontakten mellan ledarna. Den 5 juni, när José Antonio överfördes från Madrid till fängelset i Alicante, lät Mola sprida ett politiskt dokument som beskrev hur revoltens lyckade resultat skulle följas av ett ”direktorium”, bestående av en ordförande och fyra andra. Alla skulle vara officerare. De skulle äga makt att stifta lagar. Dessa skulle senare stadfästas av en konstituerande församling, vald ”genom omröstning på det sätt som anses lämpligast”. Cortes och författningen av år 1931 skulle upphävas. Lagar som inte stod i överensstämmelse med det ”nya organiska systemet” skulle avskaffas, och de människor som mottog ”inspiration från utlandet” skulle ställas utom lagen.

Men karlisterna gick inte med på programmet, trots ett sex timmar långt samtal mellan Mola och Fal Conde i klostret i Irache i Navarra den 16 juni. (Mola hade inte bara besvär med karlisterna, han var inte heller helt överens med *Unión Militar*.) Ideologin påverkade till och med tjurfäktningssäsongen. I Aranjuez, till exempel, galopperade de båda *alguacils*, de beridna vakterna, in på arenan med sina knutna nävar i vädret. Det blev stor uppståndelse. Alla lösa föremål — kuddar, hattar, flaskor kastades in på arenan som protest. Den första omgången fördröjdes i tre kvart, medan arenan rensades. I Málaga uppstod slagsmål, med en del dödsfall, mellan CNT och UGT. En engelsk direktör för en spetsfabrik blev under mystiska omständigheter mördad i Barcelona. José Antonio hade då tydligen accepterat en militärrevolt såsom oundviklig, och att Falangen skulle ta del i den. Men han gjorde det mindre av övertygelse än av sin tro att Falangen skulle krossas, om den inte aktivt ställde sig på Molas organisations sida: i det sista numret av den förbjudna falangistiska tidskriften *No Importa* skrev han: ”Se upp för högern. En varning till *madrugadores* (”ottefåglarna”, de som är morgontidiga): Falangen är icke en konservativ kraft.” Något senare varnade han för ”tron att Spaniens olyckor är beroende av enkla återställanden av den inre ordningen och kommer att försvinna när makten har överlämnats till ... charlataner som saknar varje historisk förståelse, varje verklig utbildning”. Färre förbehåll gjordes av Calvo Sotelo. Trots att det i Molas program sänkades varje eftergift för monarkin, sade han till generalen att han blott ville veta dagen och timmen, för att bli ännu en soldat på arméns order. Gil Robles deltog inte i sammansvärjningen men kände till dess existens, och en del av CEDA:s fonder ställdes senare till de sammansvurnas förfogande. Vid den här tidpunkten hade han blivit övertygad om att den ständigt pågående oredan utgjorde en del av en plan att åstadkomma ett ekonomiskt sammanbrott, som ett rättfärdigande av revolutionen. Hans familj befann sig redan i St. Jean de Luz i Frankrike, och han insåg att hans tid var förbi. Det finns en del vittnesbörd om att han skulle ha velat ta större del i sammansvärjningen än vad generalerna tillät. Men hans anhängare övergav honom inte bara för att gå till Falangen, några gick också till Calvo Sotelo,

12. Ekonomin under republiken — det förflutnas revolution och katastrofen som närmade sig

Åren 1929-32 var världsdepressionens tid, överallt en svår tid för en regering att överta makten. Det är sant att om det inte hade varit för depressionen, hade Primo de Rivera kanske inte störtats i Spanien. Men hans efterträdare handlade inte som om de insåg den ekonomiska krisens verkliga natur, fastän de själva delvis hade förts till makten av den. Azaña och hans ministrar uppträdde som om de trodde att de i första hand hade att ta itu med konstitutionella eller kulturella problem. Inte heller de socialistiska ministrarna (mellan 1931 och 1933 var Prieto och Largo Caballero finans- och arbetsministrar) tycktes inse behovet, i en världs-ekonomisk kris, av ekonomisk överblick och ledning. Dels därför att ministrarna var oerfarna, dels för att det rådde tvivel om deras politik, men också därför att ingen hade pengar att ta några risker med, var de rika i Spanien och den internationella ekonomiska gemenskapen fientligt inställda till republiken till en början. Prietos övertagande av finansdepartementet

ledde först till uppsägningen av ett lån från J. P. Morgan, ett lån som förmedlats av hans företrädare under kungen, Juan Ventosa. Kyrkbränderna i maj 1931 fördröjde upptagandet av nya förhandlingar om det. Det blev ett anlopp mot pesetan och betydande valutautflöde under hela år 1931. Prieto gjorde senare sitt bästa för att skydda pesetan, han underhandlade med Ryssland om köp av olja till ett pris som var 18 procent lägre än det som offererades av engelska och amerikanska bolag, och han krävde licenser för utländsk utrustning.

Inte desto mindre inriktade sig Prieto under hela år 1931, precis som om han vore en regelrätt chef för Bank of England, på försöken att stabilisera pesetan. Hans än mer konventionella efterträdare som finansminister, Jaime Carner, gjorde samma sak. De förhindrade faktiskt att pesetans internationella notering föll snabbare än den hade gjort tidigare: följden blev att medan pesetans internationella värde sjönk med 25 procent mellan 1929 och 1931, sjönk den bara något över 10 procent år 1932 och förblev därefter stabil till år 1936. Det kan diskuteras, om pesetan skulle ha ökat sitt värde redan år 1934. om det inte hade varit för den ständiga politiska osäkerheten, de många strejkerna och revolutionshoten både från vänstern och högern. Det verkar under alla förhållanden osannolikt att högerorienterade eller internationella ekonomiska sammansvärjningar kan beskyllas för republikens fall.

Industrin befann sig under dessa år på en låg nivå, av skäl som i stor utsträckning undandrog sig Spaniens kontroll. Siffrorna är beklämmande: om man tar 1929 som basår, var industriproduktionsindex under 100 år 1935; efter valen 1936 sjönk indexet till 77 i mars 1936. Aktieprisindex var ännu dystrare. Återigen med 1929 som basår hade priserna sjunkit till 63 år 1935. Den mest hämmade delen av det spanska näringslivet var gruvorna, kol mindre än andra mineraler. Kolproduktionen minskade visserligen, men endast måttligt, från 7, miljoner ton 1931 till strax under 6 miljoner 1934, för att gå upp till 7 miljoner ton 1935. Det spanska kolet kunde emellertid inte konkurrera med engelska priser, och om exporten av citrusfrukter inte skulle bli lidande, måste en del engelskt kol regelbundet importeras för att balansera handeln. Å andra sidan minskade brytningen av manganmalm till nästan ingenting år 1935. Produktionen av svavelkis, kali och tackjärn sjönk med över en tredjedel mellan 1930 och 1935, av bly, zink, silver, tungsten och koppar med över hälften och av järnmalm med en fjärdedel. Stålproduktionen minskade stadigt, från 1 miljon ton 1929 till 580 000 ton 1935, inte bara på grund av förhållandena ute i världen, utan därför att republiken behövde mindre stål än vad Primo hade behövt: det fanns inget marockanskt krig att betjäna, medan republiken, som alla regeringar på 1930-talet, trodde på utvecklingen av vägnätet, inte av järnvägarna. Några sektorer klarade sig dock bra under republiken — elkraften ökade, till följd av tillkomsten av allt flera vattenkraftverk, med närmare femtio procent mellan 1926 och 1936. Det gjorde också byggnadsverksamheten. I själva verket hade många länder, kanske de flesta (USA, England, Frankrike och Tyskland) större problem under depressionen än Spanien. Medan Spaniens industriproduktionsindex hade gått ner med över 10 procent hade sålunda den tyska och amerikanska produktionen minskat med närmare 30 procent 1932.

Den motståndskraftigaste av ministrarna när det gällde dessa svårigheter var Prieto, som när han flyttade från finansdepartementet till departementet för offentliga arbeten ägnade mycken tid och stora investeringar åt dammar, bevattningsplaner och skogsplantering, lämnade bistånd till såväl jordbruket som utbyggnaden av vattenkraften. Han elektrifierade en del järnvägar, började bygga underjordiska centralstationer i Barcelona och Madrid, fullbordade Primos planer på en järnvägstunnel genom bergskedjan Guadarrama och byggde många vägar. Det är lätt att föreställa sig vilken stor roll planer av detta slag skulle ha spelat i varje centerregering han skulle ha stått i spetsen för.

Jordbrukssiffrorna var betydligt mera uppmuntrande. Produktionen av vete, majs och ris nådde antingen tidigare nivåer eller visade uppgång. Fisk fångad utanför Spaniens kuster ökade med en tredjedel. Arealen för apelsinodling var mellan 1931 och 1935 närmare en halv

gång till så stor som den varit 1926, medan exporten av apelsiner också nådde rekordhög siffror under republiken — den gick huvudsakligen till England och steg till över 20 procent av Spaniens totala export. Ökningen berodde i första hand på minskningen i fråga om andra exportvaror, exempelvis vin och olivolja. Ändå var, som väntat, de sammanlagda export-siffrorna i mitten av trettioalet endast omkring en fjärdedel av dem som nåtts år 1930.

Sådana siffror måste ställas mot den oföränderliga folkökningen — närmare 1 procent per år — så att förhållandena var värre för en större befolkning. (Befolkningen ökade från 23,6 miljoner år 1939 till 25,88 miljoner år 1940 — en regelbunden ökningstakt på strax under en procent om året, också när man tar hänsyn till inbördeskriget.) På 1930-talet återvände också 100 000 emigrantarbetare, främst från Cuba eller Sydamerika, och ytterligare emigration var omöjlig.

Spaniens ekonomiska liv kännetecknades därför av svagt minskande industriproduktion, en allvarlig nedgång inom gruvdriften, stillastående eller svagt ökande jordbruksproduktion och ökande befolkning. Priserna förblev tämligen konstanta: livsmedel var billiga i jämförelse med bostäder, liksom också kläder. Men de politiska förhållandena dominerade naturligtvis följderna. Mellan 1931 och 1933 steg exempelvis lönerna, som ett resultat av Largo Caballeros åtgärder och av en fantastisk strejkvåg, som arbetsgivarna inte ansåg sig ha någon annan möjlighet att möta än att gå med på villkoren, av politiska skäl. Så uppvisade år 1933 över 1 000 strejker, med omkring 14 miljoner förlorade arbetsdagar. Sådana siffror får kanske någon mening först när de jämförs med vad som skett tidigare. Antalet strejker under de sju åren 1929-35 var sålunda respektive 96, 402, 734, 681, 1 127, 594 och 164. Följden blev nedläggningar, avskedanden, stängningar av fabriker — och ökad arbetslöshet: i själva verket ökade arbetslösheten stadigt under republikens tid. Det är inte lätt att välja bland siffrorna, men om, vilket verkar sannolikt, arbetslösheten uppgick till 400 000 personer sedan republiken hade existerat i nio månader, i december 1931, hade den förmodligen nått siffran 600 000 i december 1933.

Situationen förändrades något under *bienio negro*, de två åren med radikalernas, centerns och CEDA:s styrelse mellan slutet av år 1933 och början av år 1936. Arbetsgivarna hyste nu ingen politisk ängslan att trotsa lönekraven. De hade polisen, civilgardet och armén bakom ryggen, och arbetarna visste det. Därför gick lönerna bara inte upp, utan de sänktes påtagligt på många håll, utan någon jämförbar prissänkning. Arbetarklassen befann sig under angrepp, och följderna blev, som vi har sett, jordbruksstrejken i början av år 1934, följd av revolutionen och generalstrejken i oktober 1934. De politiska stämningarna försämrades sedan ohjälpligt, särskilt som så många arbetarledare sattes i fängelse. Men åtminstone arbetslöshetens ökningstakt minskade., Folkfrontens seger återförde landet till en skärpt version av det tillstånd som rått mellan 1931 och 1933.. Fondbörsen noterade nedgång, produktionen minskade och den här gången påverkade krisen jordbruket. Jordägare och arbetsgivare fann sig inte bara höja lönerna och avkorta arbetstiden, utan också, särskilt på landsbygden, ge efter för krav på arbete inte bara från dem som hade avskedats mellan 1933 och 1936, och från dem som hade suttit i fängelse, utan också från dem som aldrig hade haft något arbete. Men ändå ökade arbetslösheten — i juni 1936 nådde den siffran 800 000. Man kan lätt föreställa sig hur många av dessa som måste ha sökt anslutning till, om inte rent av försörjning hos, en eller annan av de halvmilitära organisationerna. I själva verket kan det ”lilla inbördeskriget”, som händelserna mellan februari och juli 1936 inte helt utan skäl har kallats, tolkas såsom inrymmande många av de typiska dragen hos ett angrepp av arbetslösa *pistoleros*, från det politiska spektrums båda ytterkanter, på, de lönmottagandes liv och ägodelar.

Med hänsyn till den osäkra politiska situationen och det hat som den givit upphov till sedan 1934, lämnade kombinationen av minskande produktion, höga löner (uppnådda med hjälp av

hot), sammanbrottet av förtroendet inom affärslivet, och ökande arbetslöshet endast tre möjligheter öppna för landet: revolution, kontrarevolution eller inbördeskrig. Gil Robles och Azaña, med sitt intresse, för klerikal utbildning, var nu naturligtvis ovidkommande.. Under första halvåret 1936 tycktes bara Calvo Sotelo och Largo Caballero ha någon lösning att erbjuda: båda hade samarbetat med demokratiska politiker, båda hade tjänstgjort under Primo de Rivera, båda kom nu med autoritära lösningar. Tyngdpunktens förskjutning åt ena eller andra hållet var svår att motstå för männen i mitten.

Nittonhundratalet bevittnade ett uppvaknande av den spanska andan: den politiska ombytligheten mellan 1898 och 1936, och intensivast mellan 1931 och 1936, var ett uttryck för en vitalitet som sträckte sig genom de flesta områden av nationens liv. Första delen av .1900-talet var rikare i fråga om konstnärliga prestationer, exempelvis, än någon period sedan 1600-talet. De mest berömda namnen, Picasso, Dali och Miró, García Lorca, Juan Ramón Jimenez, Antonio Machado, Pío Baroja, Buñuel, de Falla, Casals, Unamuno och Ortega — de betecknar bara höjdpunkterna under en lysande tid. Spanien var i början av 1900-talet förvisso på väg ut ur sitt långa förfall. Denna renässans kunde märkas på högerflygeln såväl som på vänsterflygeln, i utbildningen som inom konsten. Fria utbildningsinstitutets harmoniska rationalism kompletterades av' en katolicism som vaknade till nytt liv. Den katalanska och baskiska nationalismen var politiska uttryck för en både ekonomisk och kulturell renässans. Den anarkistiska rörelsen, som fortsatte att öka sitt medlemsantal fram till 1930-talet, visade att arbetarklassen också hade vaknat. Den intellektuella förnyelsen återspeglades i en kraftfull press: inte 'bara varje parti, utan varje nyans i opinionen hade sin egen tidning och ofta en eller ett par tidskrifter därutöver. Tyvärr kunde inte sammanstötningen mellan dessa och andra förhoppningar om en förnyelse hållas i schack inom de gamla strukturerna. Följaktligen bevittnade midsommaren 1936 inte bara fullbordandet av Loras "Bernardas hus", utan också kulmen på etthundrafemtio års lidelsefyllda gräl i Spanien.

År 1808 hade den gamla monarkin brutit samman, och från år 1834 fördes under fem år krig om frågan rörande en liberal författning. År 1868 fördrevs en korruperad monark av armén, och landet splittrades i en konflikt som var på en gång religiös och regional, medan nya organisationer inom arbetarklassen bildades av representanter för Bakunin. År 1898 förde spansk-amerikanska kriget hem den överdimensionerade armén från de sista kolonierna till arbetslös besvikelse i Spanien, omgiven av otaliga påminnelser om förgången ära, medan en djärv grupp unga män ur medelklassen sökte förbereda landets intellektuella renässans genom att "sätta hänglås för Cids grav". (Frasen skapades av ekonomen Joaquín Costa. Jfr också Unamunos yttrande "låt oss döda Cervantes", som chockerade Lorca så kraftigt.)

År 1909 medförde klasshat, skärpt av både katalansk nationalism och antimilitarism, en veckas blodiga upplopp i Barcelona, som särskilt utöste sin vrede mot kyrkan. År 1917 krossades en revolutionär generalstrejk av en armé som själv var halvt upprorisk, medan Primo de Riveras militärdiktatur, upprättad 1923 efter fem år av något som liknade inbördeskrig i Barcelona, var den regering som skänkte landet dess längsta vilopaus från politiska mord, strejker och ofruktbara intriger. "Liberalerna", vilkas protester medförde fördrivandet av både diktatorn, 1930, och kungen, 1931, visade sig ur stånd att skapa demokratiska vanor som var mäktiga nog att tillfredsställa förväntningar hos vare sig arbetarklassen eller de gamla härskande klasserna. De nya ledarna gjorde de sistnämnda oerhört förbittrade, samtidigt som de inte var starka nog eller radikala nog att vinna de förstnämndas gillande. År 1932 försökte en fraktion inom högern att reparera sitt nederlag i valen med en *pronunciamento* i gammal stil, medan år 1934 en del av vänstern efter sin egen motgång i vallokalerna, och driven av sin egen otålighet, liksom också av den hela kontinenten omfattande fruktan för fascismen, också iscensatte en revolt, som i Asturien temporärt upprättade en arbetarklassens diktatur. I februari 1936 överlät de båda block som då hade tagit

form, och som båda omnämnde varandra med det olycksbådande militära ordet ”front”, åt väljarna att avgöra grälet. Folkfrontens knappa seger över den nationella fronten hade fört en svag om än progressiv regering till makten, av sina egna socialistiska och kommunistiska anhängare betraktad som vittgående sociala förändringars förelöpare. De flesta av de ledande männen i Spanien 1936 tillhörde en generation som hade upplevt oroligheter, och många av dem, som Largo Caballero, Calvo Sotelo, Sanjurjo, hade spelat en betydande, om än tvetydig, roll alltigenom (Largo hade tjänat Primo de Rivera, Sanjurjo hade övergivit kungen).

Nu trodde den ekonomiska maktens gamla mästare, ledda av armén och understödda av kyrkan, detta förkroppsligande av Spaniens ära i det förgångna, att de skulle till att störtas. I opposition mot dem stod ”professorerna” — den upplysta medelklassen — och större delen av landets arbetskraft, försatta i raseri av år av förolämpningar, elände och likgiltighet, berusade av vetenskapen om de bättre villkor som deras kamrater åtnjöt i Frankrike och England och av det herravälde som de antog att arbetarklassen hade skaffat sig i Ryssland. Vänstern skrämdes av fascismen, högern av kommunismen. Högern trodde också att den, om den inte gick vidare till en kontrarevolution, skulle krossas av revolutionen. Anarkisterna hade under tiden befunnit sig i krig med samhället under en hel generation, och regeringens svar hade varit en desperat krigstidsstyrelse, inte en fredlig sådan. Situationen sammanfattades fränt, om än högdraget, av den franske militärattachén överste Morell, några månader senare:

En parasiterande aristokrati, en bourgeoisie som är föga intresserad av det allmänna bästa, ett folk utan ledare. Prästerskapets prestige har försvunnit, systemet med *caciquismo* har blivit kraftlöst, populansen har blivit ett byte för agitatorer och politiker. Det av revolution hotade borgerskapet har, av övertygelse eller av beräkning, höjt upprorsfanan.

En annan förklaring var att Spanien var ett konservativt land, där ett underutvecklat näringsliv förblev efterblivet på grund av en stagnerande social struktur, medan en raffinerad politisk utbildning och befolkningstrycket gjorde det gamla systemet ohanterligt. Det måste bli politiska förändringar, om landets tillgångar skulle utnyttjas på ett kreativt sätt. Men medan radikalerna var beredda att vända upp och ner på samhällsstrukturen för att säkerställa förändringarna, var de konservativa redo att gripa till våld för att stötta den gamla världen. Några inom vänstern var otåliga, centern kunde inte hävda sig.

Den andra spanska republiken misslyckades därför att den kom att avvisas av mäktiga grupper både till vänster och till höger. För anarkisterna hade Azañas första regering, med socialisterna, verkat ”loj och byråkratisk”. Många socialister höll med anarkisterna om detta år 1936. Men i försöken att lösa de mest påträngande problemen som Spanien då brottades med (och vilkas existens hade lett till tidigare regimers sammanbrott) stötte republiken bort många som till en början, hur motvilligt det än skedde, hade övervägt att samarbeta med den. De fem och ett kvarts år som förlöpte mellan april 1931 och juli 1936 var sålunda en tid, då två block tog form i Spanien, mäktiga nog att hindra varandra från att vinna en omedelbar seger, om svärdens skulle dras ur skidan. Det hade förekommit tre huvudsakliga tvister i Spanien sedan monarkins sammanbrott år 1808: den mellan kyrkan och liberalerna; den mellan jordägarna och, senare, bourgeoisien å ena sidan, och arbetarklassen å den andra; samt den mellan dem som krävde regionala rättigheter (särskilt i Katalonien och i de baskiska provinserna) och förespråkarna för Kastiliens centrala styrelse. Var och en av dessa tvister hade givit upphov till, eller lagts ovanpå, varandra, så att varje längtan efter måttfullhet från en grupp tvistandes håll stäcktes av förnyat våld från den andras.

Spaniens problem skapades också av frågan om demokraterna, de socialistiska revolutionärerna eller den autoritära högern skulle bära ansvaret för landets modernisering och industrialisering. I lika mån stod principerna för, och hatet mot, de franska och ryska revolutionerna på spel. Längtan efter förnyelse, och vetenskapen om att Spanien var i stånd till

en sådan, var vida spridda: ”Vi förklarar krig mot ondskefull kapitalism, som exploaterar de fattiga ... mera religion och mindre fariseism; mera rättvisa och mindre liturgi” — så sade en av CEDA:s medlemmar och grundare.

Republiken blev ett misslyckande, trots mycken löftesrik lagstiftning och många goda projekt som påbörjats (som exempelvis bevaknings- och nybyggarprogrammet i Badajozplanen, genomförd flera år senare under mycket annorlunda politiska omständigheter). Deterministen kan ge en enkel förklaring. En liberal historiker är frestad att lägga skulden på individer: Azaña för överdriven stolthet och någon enstaka gång förekommande lättsinne; Gil Robles för obeslutsamhet, retorik och brist på uppriktighet; både Largo Caballero och Calvo Sotelo för upphetsande tal och förakt för motståndarna. Lerroux var loj och korrumperad; Alcalá Zamora beskäftig och fåfång. Om vi bortser från mindre personligheter som Miguel Maura och Giménez Fernández, var Prieto den framstående gestalt som visste vad som var den rätta kursen, även om han var alltför ombytlig för att slå in på den. För att bevara sitt anseende inom partiets allt mer revolutionära huvudfåra måste också han ge sig i kast med förhastade projekt, som till exempel vapensmugglingen 1934 eller avskedandet av Alcalá Zamora 1936. En viss dubbelhet och en viss pessimism utmärkte honom också: ”Jag är en svag man ... Jag tror inte att det finns någon som är så dåraktig, att han faktiskt önskar utöva offentlig makt i Spanien under dessa omständigheter”, skrev han. År 1933 gjorde Azaña ett bedrövat uttalande om att republikens svårigheter härrörde mindre från dess oförbehållsamma fiender än från regimens egna män: deras hat, ärelystnad och avundsjuka.

Men att skjuta skulden på individer är att glömma, att politiker är uttryck för allmänna stämningar, som utgör massornas kollektiva drömmar. Republiken föll faktiskt av samma orsaker som störtade både diktaturen och monarkins återinförande: de då verksamma politikernas oförmåga att lösa landets problem inom en allmänt godtagbar ram och, å andra sidan, någras beredvillighet, understödd av traditionen, att sätta saker och ting på våldets prov. ”Redan nu finns det ingen fredlig lösning”, sade den falangistiska bulletinen *No Importa* den 6 juni; ”staten måste försvinna”, sade *Solidaridad Obrera* den 16 april. Gengångare gav upphov till kriget, och efteråt behärskade spöken landet.

Landet var byggt på tvister. Det fanns nu ingen fallenhet för organisation, kompromiss eller ens formuleringar som respekterades, eller eftersträvades, av alla. I den mån det existerade traditioner som var gemensamma för hela Spanien var det tvisternas och konflikternas tradition. Spanien var faktiskt ryggradslöst. Allt efter som åren gick antog alla dessa tvister samtidigt en halvt religiös, klassbetonad och regional karaktär. Ungdomen både inom CEDA och bland socialisterna var rusiga av rena visioner av lysande framtidsutsikter, de lät dem drabba samman och förödmjukade därmed staten. Under republiken hade landet över-svämmats av politik. Samtidigt ville många människor också ha ett ”nytt Spanien” (som kunde betyda hundratals olika saker), som skulle vara värdigt Spaniens stora förflutna och, likaså, dess folks bestående egenskaper. Sådana motiv påverkade antingen ytligt eller djupt många av de *señoritos* som sjöng falangisthymnen *Cara al sol*:

Vänd mot solen, i den vapenrock
som du i går smyckade,
skall döden finna mig, när den
kallar mig, och jag ser dig aldrig åter
Arriba! bataljoner, segra —
ty Spanien har börjat vakna.
Spanien — enat! Spanien — stort!
Spanien — fritt! Spanien — *arriba!*

Liknande tankegångar grep de passionerade revolutionärer som sjöng anarkisternas *Hijos del*

pueblo:

Folkets söner, bojorna tynger er,
 orättvisorna måste ta slut!
 Om ert liv är en värld av sorg,
 bättre att dö än leva som slav!
 Arbetare,
 du skall inte lida längre!
 Förtryckaren
 måste duka under!
 Res dig
 trogna folk
 när den stora
 revolutionen kallar!

Cara al sol skrevs av Augustin de Foxá, Dionisio Ridruejo och José María Alfaro, med hjälp av José Antonio, och den sjöngs första gången offentligt i februari 1936. Den martialiska musiken var av Juan Tellería. Bilden av det döende ansiktet vänt mot solen är direkt hämtad, kanske medvetet, från dikten ”Den vita rosen” av den kubanske ”frihetsaposteln” José Martí. Den katolska ungdomens hymn började: ”Framåt, med tro på seger, för landet och för Gud, att segra eller dö. Ärans lager väntar oss, historien är med oss, framtiden är för oss.”

Hijos del pueblo, märkligt nog en sång i cancanrytm, valdes till den anarkistiska rörelsens hymn vid den andra litterära tävlingen i *Palacio de Bellas Artes* i Barcelona 1890. En bättre sång än någon av dessa var karlisternas *Por Dios, Patria, Rey*, komponerad på 1830-talet.

Kastiliens store skald Antonio Machado antydde något liknande tankarna i *Hijos del pueblo*, när han i elegen över Fria institutets grundare, Francisco Giner de los Ríos, skrev:

*Vivid, la vida sigue,
 los muertos mueren y las sombras pasan;
 lleva quien deja y vive el que ha vivido.
 Yunques, sonad! enmudeced, campanas!*

Lev, ty livet går vidare,
 de döda dör och skuggorna försvinner;
 den som går bort finns kvar,
 den som har levt lever.
 Städ, klinga! Kyrkklockor, tystna!